

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KUR'ÂN-I KERİM'DE HZ. MÛSÂ DÖNEMİNDE İSMİ ZİKREDİLEN
OLUMSUZ İNSAN MODELLERİ VE DAVRANIŞ ÖZELLİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS

Gökhan KAYMAK

OCAK –2026
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KUR'ÂN-I KERİM'DE HZ. MÛSÂ DÖNEMİNDE İSMİ ZİKREDİLEN
OLUMSUZ İNSAN MODELLERİ VE DAVRANIŞ ÖZELLİKLERİ**

**IN THE HOLY QURAN NEGATIVE HUMAN MODELS AND BEHAVIORAL
CHARACTERISTICS MENTIONED IN THE PERIOD OF MOSES**

YÜKSEK LİSANS

Gökhan KAYMAK

**OCAK –2026
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KUR'ÂN-I KERİM'DE HZ. MÛSÂ DÖNEMİNDE İSMİ ZİKREDİLEN
OLUMSUZ İNSAN MODELLERİ VE DAVRANIŞ ÖZELLİKLERİ**

**IN THE HOLY QURAN NEGATIVE HUMAN MODELS AND BEHAVIORAL
CHARACTERISTICS MENTIONED IN THE PERIOD OF MOSES**

YÜKSEK LİSANS

Gökhan KAYMAK

Danışman: Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ

**OCAK –2026
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Mûsâ Döneminde İsmi Zikredilen Olumsuz İnsan Modelleri ve Davranış Özellikleri**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

15/01/2026

.....
Gökhan KAYMAK

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının her aşamasında bilgi ve rehberliğiyle beni yönlendiren, zaman mefumu gözetmeksizin maddi ve manevi desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ'a ve onun şahsında lisans ve yüksek lisans eğitimim süresince bilgi ve birikimlerinden istifade ettiğim Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki değerli hocalarıma, tez savunması sürecindeki katkı ve değerlendirmeleri dolayısıyla Doç. Dr. Yusuf TOPYAY ve Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL hocalarıma, ayrıca eğitim hayatım boyunca sabır ve anlayışla yanımda olan eşime ve çocuklarıma teşekkürlerimi arz ederim.

Gökhan KAYMAK
GÜMÜŞHANE-2026

ÖZET

Kur'ân-ı Kerîm, yirmi üç yıl boyunca peyderpey indirilen ilahî bir mesaj olup Allah'ın seçtiği elçiler aracılığıyla insanlara ulaştırılmıştır. Tarihsel süreçte vahye yönelik farklı yaklaşımlar ortaya çıktığından, bazı ayetlerin doğru anlaşılabilmesi için belirli ölçütler çerçevesinde açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur. İnsanlık tarihi incelendiğinde, insan tiplerine ait davranış örüntülerinin farklı dönemlerde benzer biçimlerde tekrarlandığı görülmektedir. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ dönemi çerçevesinde olumsuz tutum ve davranışlarıyla öne çıkan Firavun, Hâmân, Kârûn ve Sâmirî zikredilmekte; bu şahsiyetler insanın sergileyebileceği olumsuz eğilimlerin temsili tipleri olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Hz. Mûsâ döneminde olumsuz tutum ve davranışlarıyla öne çıkan şahsiyetleri incelemek ve bu davranış tiplerinin tarihsel sürekliliğini ile farklı dönemlerdeki yansımalarını değerlendirmektir. İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, söz konusu kişilerin ortaya çıktığı tarihsel arka plan ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Firavun, Hâmân, Kârûn ve Sâmirî'nin davranış özellikleri analiz edilerek bu tutumların günümüzdeki karşılıkları ve toplumsal yansımaları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Firavun, Hâmân, Kârûn, Hz. Mûsâ, Sâmirî

SUMMARY

The Holy Quran is a divine message revealed gradually over twenty-three years, conveyed to humanity through messengers chosen by God. Since different approaches to revelation have emerged throughout history, it has become necessary to explain certain verses within specific criteria to ensure their correct understanding. Examining human history reveals that behavioral patterns of different human types have been repeated in similar forms across different periods. In this context, the Quran mentions Pharaoh, Haman, Qarun, and Samiri, who stood out for their negative attitudes and behaviors during the time of Prophet Moses; These figures are considered representative types of the negative tendencies that humans can exhibit.

The aim of this study is to examine the figures who stood out for their negative attitudes and behaviors during the time of Prophet Moses and to evaluate the historical continuity of these behavioral types and their reflections in different periods. The first part of this two-part study addresses the historical background in which these individuals emerged. The second section analyzes the behavioral characteristics of Pharaoh, Haman, Qarun, and Samiri, and evaluates the contemporary equivalents and societal implications of these attitudes.

Keywords: Pharaoh, Hâmân, Kārûn, Moses, Sâmirî

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	IV
TEŞEKKÜR	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	XI
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Yöntem ve Planı	3
1.3. Araştırmanın Kaynakları	4
2. HZ. MÛSÂ DÖNEMİNDE MİSİR	6
2.1. Konumu	6
2.2. İdari Yapı.....	7
2.3. Sosyoekonomik Durumu	8
2.4. Dini Durum.....	9
3. KISSA KAVRAMI VE HZ. MÛSÂ KISSASI	12
3.1. Kıssa Teriminin Anlamı ve Özellikleri	12
3.2. Kur'ân-ı Kerîm'deki Kıssaların Amacı ve Hikmetleri.....	12
3.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ ve Hz. Harun Kıssası	15
3.3.1. Hz. Mûsâ'nın Doğumu ve 1. Mısır Dönemi	17
3.3.2. Mısır'dan Kaçış ve Medyen Dönemi	18
3.3.3. İlk Vahiy ve 2. Mısır Dönemi	19
3.3.4. Firavun'un ve Askerlerinin Helâki Sonrası Dönem.....	20
4. HZ. MÛSÂ DÖNEMİNDE İSMİ ZİKREDİLEN OLUMSUZ KİŞİLER VE DAVRANIŞ ÖZELLİKLERİ.....	22
4.1. Firavun.....	22
4.1.1. Firavun Kelimesinin Kökeni, Tarihsel Arka Planı ve İsim Tartışmaları	23
4.1.2. Kur'ân'da Firavun Tasviri ve İnanç Yapısı.....	27
4.2. Hâmân	29
4.2.1. Hâmân Tiplemesinin Tarihsel Arka Planı ve Firavun iktidarındaki Rolü.....	29
4.2.2. Kur'ân Perspektifinden Hâmân.....	30

4.3. Kārûn	32
4.3.1. Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'te Kārûn Kimliği	33
4.3.2. Kur'ân ve Rivayetler Işığında Bir İmtihan Figürü Olarak Kārûn	34
4.4. Sâmirî	36
4.4.1. Sâmirî İsminin Kökenine Dair Görüşler	37
4.4.2. Kur'ân'da Sâmirî Kavramının Kullanımı ve Dilsel Tahlili	38
4.5. Davranış Özelliklerinin Kur'ânî Kavramlarla İlişkisi	40
4.5.1. Tuğyan	40
4.5.1.1. Kur'ân'da Tuğyan Kavramı	40
4.5.1.2. Firavun'un Özelliği Olarak Tuğyan	42
4.5.1.3. Hâmân'ın Özelliği Olarak Tuğyan	45
4.5.1.4. Kārûn'un Özelliği Olarak Tuğyan	45
4.5.1.5. Sâmirî'nin Özelliği Olarak Tuğyan	46
4.5.1.6. Tuğyanın Günümüz Yansımaları	47
4.5.2. Küfür	50
4.5.2.1. Kur'ân'da Küfr Kavramı	50
4.5.2.2. Firavun'un Özelliği Olarak Küfür	51
4.5.2.3. Hâmân'ın Özelliği Olarak Küfür	53
4.5.2.4. Kārûn'un Özelliği Olarak Küfür	53
4.5.2.5. Küfrün Günümüz Yansımaları	54
4.5.3. Kibir	56
4.5.3.1. Kur'ân'da Kibir Kavramı	56
4.5.3.2. Firavun'un Özelliği Olarak Kibir	58
4.5.3.3. Kārûn'un Özelliği Olarak Kibir	59
4.5.3.4. Kibrin Günümüz Yansımaları	60
4.5.4. Zulüm	62
4.5.4.1. Kur'ân'da Zulüm Kavramı	62
4.5.4.2. Firavun'un Özelliği Olarak Zulüm	64
4.5.4.3. Kārûn'un Özelliği Olarak Zulüm	65
4.5.4.4. Zulmün Günümüz Yansımaları	66
4.5.5. Bozgunculuk (Fesad)	68
4.5.5.1. Kur'ân'da Fesad Terimi	68
4.5.5.2. Firavun'un Özelliği Olarak Fesad	70
4.5.5.3. Kārûn'un Özelliği Olarak Fesad	71
4.5.5.4. Fesadın Günümüz Yansımaları	72

4.5.6. İsrâf	75
4.5.6.1. Kur'ân'da İsrâf Kavramı.....	75
4.5.6.2. Firavun'un Özelliği Olarak İsrâf.....	77
4.5.6.3. Kârûn'un Özelliği Olarak İsrâf	78
4.5.6.4. İsrâfın Günümüz Yansımaları.....	79
4.5.7. İsyân	79
4.5.7.1. Kur'ân'da İsyân Terimi	79
4.5.7.2. Firavun'un Özelliği Olarak İsyân.....	80
4.5.7.3. İsyânın Günümüz Yansımaları.....	81
4.5.8. Fısk	83
4.5.8.1. Kur'ân'da Fısk Terimi	83
4.5.8.2. Firavun'un Özelliği Olarak Fısk	85
4.5.8.3. Fıskın Günümüz Yansımaları	86
4.5.9. Yalanlama ve İnkâr	87
4.5.9.1. Kur'ân'da Yalanlama ve İnkâr.....	87
4.5.9.2. Firavun'un Özelliği Olarak İnkâr ve Yalanlama.....	88
4.5.9.3. Kârûn'un Özelliği Olarak İnkâr ve Yalanlama	90
4.5.9.4. Yalanlama ve İnkârın Günümüz Yansımaları.....	91
4.5.10. Şımarıklık	92
4.5.10.1. Kur'ân'da Şımarıklık.....	92
4.5.10.2. Kârûn' un Özelliği Olarak Şımarıklık	94
4.5.10.3. Şımarıklığın Günümüz Yansımaları.....	94
4.5.11. Mal, Mülk ve Makam Sevgisi.....	97
4.5.11.1. Kur'ân'da Mülk Kavramı	97
4.5.11.2. Firavun' un Mülke Bakışı	98
4.5.11.3. Kârûn' un Mala Bakışı	99
4.5.11.4. Mal, Mülk ve Makam Sevgisinin Günümüz Yansımaları	100
4.5.12. Geleneksel Din Anlayışı, Put Yapımı ve Puta Tapıcılık	104
4.5.12.1. Kur'ân'da Geleneksel Din Anlayışı, Put Yapımı ve Puta Tapıcılık	104
4.5.12.2. Firavun Döneminde Geleneksel Din Anlayışı, Puta Tapıcılık.....	105
4.5.12.3. Sâmirînin Put Yapması ve Putçuluk.....	106
4.5.12.4. Geleneksel Din Anlayışı, Çağdaş Putçuluk	107
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	111
KAYNAKÇA	114
ÖZGEÇMİŞ.....	119

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: bin, ibn (oğlu)
Bk. / bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
bs.	: Baskı, basım
C	: Cilt
cc	: Celle Celalühu
ç.	: Çoğul
çev.	: Çeviren
Der. / der.	: Derleyen
Ed. / ed.	: Editor
Haz. / haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
Nşr. / nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
Sad. / sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi vesellem
S.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk. / thk.	: Tahkik eden
Trc. / trc.	: Tercüme eden
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri, ve devamı
y.y.	: Yayıncı bilinmiyor

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Araştırmanın başlığı “Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Mûsâ Döneminde İsmi Zikredilen Olumsuz İnsan Modelleri ve Davranış Özellikleri” olarak belirlenmiştir. Bu çalışmamızda, Hz. Mûsâ dönemindeki olumsuz insan modellerinin davranış özellikleri üzerinde durmamızın nedeni, Hz. Mûsâ’nın Kur’ân-ı Kerîm’de en çok ismi geçen peygamber olmasıdır. Bununla birlikte, aynı dönemde yaşayan özellikle Firavun ile Kârûn, Kur’ân-ı Kerîm’de kötülüğün timsali olarak en çok zikredilen şahsiyetler arasında yer almaktadır. Hz. Mûsâ döneminde Kur’ân-ı Kerîm’de isimleri geçen diğer iki karakter olan Hâmân ve Sâmirî, Firavun ve Kârûn kadar yer tutmasa da olumsuz davranışlara sahip modellerdir.

Kur’ân-ı Kerîm, insan ve cinleri muhatap alan kendi anlatımıyla bir hidayet rehberidir.¹ İnanmayanlar tarafından tartışılacak olsa da, inananlar açısından mucize olarak kabul edilen son ilahî kitaptır. Zaman zaman kendisi hakkında olumsuz düşünenlerin, samimi itiraflarına mazhar olan yüce kitabımız, sadece indiği döneme hitap etmeyen, kıyamete kadar olan nesillere kurtarıcılığını tecrübe ettiren açık bir kitaptır. Dinde asıl olan Ahiret hayatıdır.² Dünya yaşamı Ahiret hayatına bir hazırlık yeridir.³ İnsan, yaratılış amacı çerçevesinde dünya üzerinde bir imtihana tabi tutulma durumundadır.⁴ Yüce yaratıcı, dünya nimetlerini insanın kullanımına vermiştir. Bu nimetlerin nasıl kullanılması gerektiğini, ilk insandan itibaren kullarına, peygamberler vasıtasıyla sürekli hatırlatmış ve dünyadaki bu imtihanın lehlerine sonuçlanması için insanlara gerekli uyarılarda bulunmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm, insanın bireysel ve toplumsal yönlerini ıskalamadan, gerekli örneklendirmeleri anlaşılır bir üslupla sunmaktadır. Bireyi temel alan, bireyin ıslahıyla toplumların kurtuluşunu amaçlayan Allah indindeki tek din İslam’dır. İslam geçmiş peygamberlerin dönemlerinde olduğu gibi, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) önderliğinde, Kur’ân-ı Kerîm kılavuzluğunda, oluşturmuş olduğu model sayesinde, yüzyıllardır gerçek bağlılarını huzura ve düzene kavuşturmuştur.

¹ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, haz. Hayrettin Karaman – Mustafa Çağrıncı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), el-Mü’min 40/ 54.

² el-Ankebût 29/64.

³ el-Mülk 67/2.

⁴ el-Bakara 2/155; Hûd 11/7.

Şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm ne bir edebiyat ne de tarih kitabıdır. İlahi bir öğreti olan Kur'ân-ı Kerîm'de Rabbimiz, mesajlarını iletirken kendine özgü anlatım tarzıyla, alıcıları açık muhataplarına kurtuluş yollarını göstermektedir. Muhatapları, çağlar boyunca kendi dönemlerinin bilgi ve birikimine göre gerekli mesajları onda bulmuş ve bulmaya da devam edecektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler, insanlara rol model olarak sunulmakta, ayrıca peygamber olmayan bazı şahsiyetlerden de örneklik anlamında söz edilmektedir. Bunların yanında olumsuz kişiliklerden de bahsedilmekte, bu kişilere ait davranış özelliklerinden sakınılması istenmektedir. Olumsuz kişilikler, davranış biçimi üzerinden isim verilmeden anlatılmakta veya isim verilerek kişinin karakter ve davranışlarından bahsedilmektedir. Bazen de bir topluluğun istenmeyen davranışlarına vurgu yapılarak sakınılması istenmektedir.

İnanmayanların, birçok âyette belirtildiği üzere eskilerin masalları dediği Kur'ân Kısasları, bir öğüt olarak her zamana hitap eden öğretiler ve örneklerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de, *“Andolsun, onların kıssalarını açıklamada salim akıl sahipleri için birer ibret vardır.”*⁵ buyurularak bu örneklik vurgulanmaktadır.

Kısasların her biri, fitrattan ayrılışların en temel türlerine işaret eder. Allah (cc) bütün olumsuz davranışların türediği temel sapmaları kıssalarla belirtmiştir. Böylece Allah'ın elçilerinin olmazsa olmaz misyonları, kıssalarla gözler önüne serilmekte, akıl sahiplerine ibret vesikası olarak sunulmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen iyi ve kötü davranış özellikleri bir noktada insanın neler yapabileceğinin ifadesidir. Kur'ân-ı Kerîm'in kendi ifadesine göre, insan en iyi olabilme yeteneğine sahip olabileceği gibi, hayvanlardan daha aşağı olma durumuna düşmesi de söz konusudur.⁶ Hz. Lut gibi bir peygamberin eşi olup en bedbaht duruma da düşebilir,⁷ Firavun gibi bir zalimin eşi olup kurtuluşa da erebilir.⁸ Kur'ân-ı Kerîm insan potansiyelinin ne olabileceğini aktarırken, kendine özgü ilahi bir edebilik barındırmakta ve sınava tabi varlıkların sınırlarını göstermektedir.

Allah (cc), Kur'ân-ı Kerîm'de olumsuz kişiliklerin davranışlarını uzak durulması, sakınılması gereken davranışlar olarak aktarmıştır. Bu davranışların insanoğlunu felakete sürükleyeceğinin altını çizmiştir. İyi ve kötü davranışlar, özellikle kıssalar yoluyla aktarılarak, aşırılıklardan uzak bireyler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.⁹

⁵ Yûsuf 12/111.

⁶ et-Tîn 95/4-5.

⁷ el-Ankebût 29/32; et-Tahrîm 66/10.

⁸ et-Tahrîm 66/11.

⁹ el-Bakara 2/143.

İnsan topluluklarında zaman içerisinde kendilerine özgü davranışlar ortaya çıkmaktadır. Bu davranışlar süreç içerisinde kalıplaşarak bir anlamda toplumun karakterini oluşturmaktadırlar. Nasıl ki bireylerin genetik kodları vardır aynı durum toplumlar için de geçerlidir. Bu durum bireydeki gibi biyolojik bir kodlama olmayıp, sosyal olayların ve alışkanlıkların getirdiği bir olgudur. Toplumlardaki dokunun değişimi, zaman içerisinde oluşan bu toplumsal kodlarının kırılmasıyla mümkün olabilmektedir. Dünya tarihine bakıldığında toplumlardaki değişimin, çetin bir süreç ve yoğun bir emek gerektirdiği gözlemlenmektedir.

Sosyal olayların oluşumu birkaç nedene bağlanmayacak kadar karmaşıktır. Coğrafi şartlar, ihtiyaçlar, bireysel özellikler, inanç özellikleri, ekonomik yaşam sosyal olayların gelişimini etkileyen durumlardan bazılarıdır. Tarih sahnesinde görülen olumsuz toplum hareketleri, insanların yaratıcı tarafından uyarılmalarını gerektirmiştir. Bu uyarılmalar Allah (cc) tarafından gönderilen ve insan olan elçiler eliyle yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen elçilerin çoğunluğu İsrailoğullarına gönderilmiştir. İsrailoğullarının bu kadar çok uyarılmaları, onların fitratlarındaki bu denli bozulmanın hangi etkenler tarafından tetiklendiği, sosyolojik bir vakıa olarak önümüzde durmaktadır.

Zamanla bilim ve teknolojiye gelişmeler bazı bilgilerin yeniden tashihi zorunlu kılmaktadır. Bazı teknolojik gelişmeler ilim adamlarının farklı pencerelerden olaylara bakmalarını gerektirmektedir. Özellikle dini metinler üzerindeki derin tefekkür çabaları, süreç içerisinde daha da artmaktadır. Yapılan çalışmalar, teolojik hitapların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmamızın amacı, Hz. Mûsâ dönemindeki olumsuz davranış sergileyen kişilerin analizlerini yaparak bu davranış ve kişiliklerin tarihsel devamlılıklarını, yansımalarını ve iz düşümlerini değerlendirmektir. Hz. Mûsâ dönemi ve bu dönemde yaşamış Firavun ve Kârûn ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar daha dar kapsamlı ve belirli bir konu veya kavram üzerinde oluşturulmuştur. Çalışmamızda daha önceki çalışmalarda üzerinde pek durulmamış Hâmân ve Sâmirî figürlerini ve davranış özelliklerini kapsayacak daha bütüncül bir çalışma yapmaya gayret ettik. Özellikle olumsuz figürlerin tespit edebildiğimiz tüm davranış özelliklerini açıklamaya gayret ettik.

1.2. Araştırmanın Yöntem ve Planı

Çalışmamızda, belirlediğimiz konumuza yakın araştırmaları ve bu araştırmalardaki yöntem ve planlamaları inceleyerek, kendi yöntem ve planlamamızı

oluşturmayı amaçladık. Konumuz hakkında Kur’ân-ı Kerîm’deki bütün ayetleri listeleyerek, bu ayetlerin farklı tefsir kaynaklarındaki açıklamalarına ulaşmayı amaçladık. Alanımızın tefsir olması nedeniyle, ulaşabildiğimiz birçok tefsir kitabından tarama yöntemiyle yararlanmaya çalıştık. Karşımıza çıkan bazı bilgi ve rivayetleri, belli bir temele oturma da, farklı bakış açılarını göstermesi nedeniyle çalışmamıza aldık.

Konumuzla ilgili yaptığımız okumaların kaynaklarını tarayarak, çalışmamıza farklı bakış açıları kazandırmayı ve özellikle birincil kaynaklara ulaşmayı amaçladık. Çalışmamızın özellikle birinci bölümünü oluşturan konu, tarihsel bir içerik taşıdığından, bu alandaki tarih kitaplarından da faydalanmaya gayret ettik. Konumuzun bir bölümü olan davranış özellikleri ile ilgili kavramları, çeşitli ansiklopedi ve tefsir kaynaklarından faydalanarak farklı anlamlarını elde etmeye ve bu anlamlardan hangisinin modelimizle ilgili olabileceğini belirlemeye gayret ettik. Çalışmamızın son kısımlarında, incelediğimiz olumsuz davranışların ve bu davranışlardan kaynaklanan ahlaki çöküntülerin günümüzdeki tezahürlerini, tarihsel örneklerle kurdukları bağlantıları ve bunların sosyolojik ile psikolojik temellendirmelerini analiz etmeye gayret ettik. Süregelen olumsuz davranışların günümüzdeki oluş şekillerini irdelemek adına, daha özgün olanı yakalamaya çalıştık.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Bu araştırmada herhangi bir ayrıma tabi tutulmadan, ulaşabildiğimiz tefsir kitaplarından yararlanılmaya çalışılmıştır. Taberî’nin (ö. 310/922) Câmiu’l-Beyân, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) Te’vîlâtü’l-Kur’ân, Necmüddîn Ömer en-Nesefî’nin (ö. 537/1142) et Teysir Fi’t Tefsir, Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) el-Keşşâf, Râzî’nin (ö. 606/1209) Mefâtihu’l-Gayb, Kurtubî’nin (ö. 671/1273) el-Câmi’li Ahkâmî’l-Kur’ân, İbn Kesîr’in (ö. 774/1373) Tefsîu’l-Kur’âni’l-Azim, Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/1459) ve Celâleddin es-Süyûtî’nin (ö. 911/1505) Tefsîrü’l-Celâleyn, Ebüssuûd Efendi’nin (ö. 982/1574) İrşâdü’l-‘aqli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın (ö. 1942) Hak Dini Kur’ân Dili, Mevdûdî’nin (ö. 1979) Tefhimu’l Kur’ân, Reşîd Rızâ’nın (ö. 1935) Tefsîrü’l-Menâr, Seyyid Kutub’un (ö. 1906) Fî zılâl’il- Kur’ân, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kur’ân Yolu en çok tarama yaptığımız tefsir kaynaklarıdır.

Râğıb el-İsfehânî’nin (öl. 502/1108) Müfredât fi garibi’l-Kur’ân, İbnî Mânzur’un (öl. 711/1311) Lisânü’l-‘Arab, Murtazâ ez-Zebîdî’nin (ö. 1205/1791) Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs, Hasîrizâde Mehmed Elîf b. Ahmed Muhtâr’ın (ö. 1927) en-Nûru’l-Furkân fi Şerhi Lugati’l-Kur’ân gibi kaynaklar sözlük olarak

yararlanmaya çalıştığımız eserlerdir. Türkiye Diyanet Vakfı'nın İslam Ansiklopedisi yoğun olarak yararlanmaya çalıştığımız eserlerdendir. Çalışmamızdaki ayetlerin Türkçe meâl metinlerinin kaynağı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından olan ve Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş tarafından hazırlanmış Kur'ân-ı Kerîm Meâlidir. Ancak meâlin daha anlaşılır hâle gelmesi amacıyla, bazı kelimelerin yerleri değiştirilmiş ve uygun görülen bazı kelimeler eş anlamlılarıyla ifade edilmiştir.

Çalışmamızda burada ismini veremediğimiz, ancak kaynakçada belirttiğimiz birçok eserden faydalanılmıştır.

2. HZ. MÛSÂ DÖNEMİNDE MISIR

Firavun ünvanı, Antik Mısır'da hüküm süren kralları ifade etmek için kullanılan bir sıfattır.¹⁰ Hz. Mûsâ'dan önce ve sonra farklı dönemlerde çok sayıda firavun Mısır'ı yönetmiştir. Bu bağlamda, çalışmamızda Hz. Mûsâ döneminde hüküm süren firavunun kimliğini tespit edebilmek amacıyla söz konusu tarihsel dönem temel referans olarak ele alınmıştır.

2.1. Konumu

Hz. Mûsâ'nın tam olarak hangi yıllarda yaşadığı üzerinde bir ittifak olmasada milattan önce 1200'lü yıllarda yaşadığı belirtilmektedir.¹¹ Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilen peygamberlerden Hz. Yusuf'tan sonra Mısır'a gelen ilk peygamberdir. Hz. Yusuf ve Hz. Mûsâ arasındaki zaman kaynaklarda farklılıklar göstermektedir. Bazı kaynaklarda bu sürenin dört yüz yıl olduğu,¹² bazı kaynaklarda iki yüzyıl civarında olduğu belirtilmektedir.¹³

Uygarlıkların doğuşunda su, vazgeçilmez bir unsur olarak öne çıkar. Büyük ve köklü medeniyetlerin tamamı, önemli tatlı su kaynaklarının çevresinde yükselmiştir. Mısır uygarlığı da gelişimini, medeniyetinin şekillenmesinde belirleyici olan Nil Nehri boyunca gerçekleştirmiştir. Nil olmadığında Mısır'dan bahsetmek imkânsızdır.¹⁴ Yunan tarihçi Herodot, Mısır'ın, Nil Nehrinin bir hediyesi olduğunu belirtirken,¹⁵ Nil'in bu konudaki önemine dikkat çekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de “*Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak*”¹⁶ ayetiyle isim verilmeden zikredilen nehir Nil'dir.¹⁷

Mısır'ın olmazsa olmazı olan Nil Nehrinde, mevsimlere ve yıllara bağlı olarak görülen taşkınlar ve su baskınları, insanların yaşam alanlarının belirlenmesinde ve tarımsal faaliyetlerini sürdürmede önemli etkenlerden biri olmuştur.¹⁸ Nil Nehri çevresinde yerleşimin bir diğer önemli nedeni ulaşımıdır. Kuzeyden güneye esen rüzgârlar ile nehrin akış yönünün sağladığı avantajlar sayesinde yelkenli gemi

¹⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/290.

¹¹ Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 2/66.

¹² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, 1/293.

¹³ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, (İsparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2016), 218.

¹⁴ Herodotos, *Tarih*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 106.

¹⁵ Douglas J. Brewer & Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar*, Çev. Nihal Uzun, Arkadaş Yayınevi Ankara 2017, 19.

¹⁶ el-Kasas 28/ 7.

¹⁷ İbn Kesîr, *El Bidaye ve'n- Nihaye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994), 1/358.

¹⁸ Türgüt Yiğit, *Eski Mısır Tarihi*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2019), 20.

taşımacılığı mümkün hâle gelmiş; bu durum, yerleşim alanlarının oluşumunda belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹

2.2. İdari Yapı

Antik Mısır, dünyanın en eski devlet teşkilatıdır.²⁰ Kadim Mısır ahalisi Kıpti olup putlara, yıldızlara tapmaktaydılar.²¹ Firavun, güneş ilahının oğlu olarak henüz hayatta iken bir tanrı sayılırdı.²² Firavun'un çevresinde, danışma kurulu niteliği taşıyan bir zümrenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Firavun'un bazı kararlarını alırken bu kişilere danıştığı ve çevresindeki söz konusu grubun görüşlerini dikkate aldığı görülmektedir.²³ Zemahşerî (ö. 538/1144), Firavun'un çevresindekileri kavminin eşrafı olarak nitelendirmiş; bunların, üzerlerinde sadece kralların taktığı bilezikler bulunan beş yüz kişi olduklarını söylemiştir.²⁴ Mısır'ın tüm mülkü ve ondaki tasarruf yetkisi Firavun'a aittir. Bu duruma Kur'ân-ı Kerîm'de "*Ey kavmim! Mısır'ın mülkiyeti, altımdan akan şu ırmaklar benim değil mi?*"²⁵ âyetiyle işaret edilmektedir.

Toplumda sihir çok önemsenmekte ve dereceleri birbirinden farklı sihirbazlar bulunmaktadır.²⁶ Sihirbazlar, sistemin oluşturmuş olduğu din anlayışının rahipleri konumundaydılar. Hz. Mûsâ'yı alt etmeleri halinde, kendilerinin Firavun'a daha da yaklaşmaları hususunda bir anlamda Firavunla pazarlık eden sihirbazlar,²⁷ aslında o dönemde çok farklı grupların ve sınıfsal farklılıkların olduğunu göstermektedir. Oluşturulan sosyal sınıflar arasında Firavun ve avenesinin tasdik etmesiyle, sınıflar arası geçiş ve itibar görme olabileceği de bu pazarlıktan anlaşılmaktadır.²⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen 'Firavun Ailesinden' ile kastedilen Ebû Ubeyde'ye göre 'ev halkıdır'. Bazıları bu ifadeyle kendisine tabi olan kavminin, kimileri de destekçilerinin kastedildiğini söylemiştir. Burada kullanılmakta olan 'âl' kelimesi, aslında soy veya dostluk bağı ile birbirine bağlı kimseler manası taşımaktadır.²⁹

Firavun'un, halkı gruplara ayırarak yönettiği ve günümüzde 'böl ve yönet' olarak adlandırılabilir bu yönetim anlayışıyla uygulamak istediği zulmü kolaylaştırdığı

¹⁹ Yiğit, *Eski Mısır Tarihi*, 21.

²⁰ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 33.

²¹ Bilmen Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerîmin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1/53.

²² Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 33.

²³ el-A'râf 7/111.

²⁴ Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el- Hârizmi. *el-Keşşâf'an hakâ'iki gâvâmi'zî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücuhi't-te'vil*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz. (Riyad: Mektebetü Ubeykân, 1418/1998), 4/490.

²⁵ ez-Zuhruf 43/51.

²⁶ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Razî et-Taberistânî. *Tefsîrû'r Râzî, Tefsîrû'l-Kebîr, Mefâtîhu'l-ğayb*. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981) 14/204.

²⁷ el-A'râf 7/113.

²⁸ el-A'râf 7/114.

²⁹ Necmeddin en-Nesefî (ö. 537/1142) , *Et-teysîr fî't-tefsîr*, Ed.Muhammed Coşkun, çev. Muhammed Coşkun, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 1/890.

anlaşılmaktadır.³⁰ Statüleri birbirinden farklı gruplar, bir noktada baskıcı ve zalim bir yönetimin varlığına delalet etmektedir. Bu zulümden en büyük payı alanlar, şüphesiz toplumun en alt tabakasını oluşturan köle statüsündeki İsrâiloğullarıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle onlara işkencelerin en kötüsü yapılmaktaydı. Bu işkencelerden biride doğan tüm erkek çocuklarının öldürülmesiydi.³¹

Hız. Mûsâ dönemindeki Firavun, Mısır'da zulüm ve düşmanlıkta sınır tanımayan; toplumu kendi çıkarları doğrultusunda çeşitli sınıflara ve fırkalara ayırarak, bazı grupları kötülüklerine destekçi kılan zorba bir hükümdardı.³² Sınıfları oluştururken, topluluklar üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunmuştur. İstedğini öldürmüş, istediğini ise köle olarak kullanmıştır. Kendisine potansiyel tehlike gördüğü toplulukların oğullarını boğazlamış, kadınlarını ise kendileri için sağ bırakmıştır.³³ Aynı zaman da, istihdamda halkını sınıflara ayırmış, bölünmüş işçi sınıfları, inşaat, tarım, hafriyat, çöpçülük gibi ağır işlerde onları köleler olarak çalıştırmıştır.³⁴ Çalışmayanlara da baş vergisi koymuş, sınıflar arasında kin ve düşmanlık oluşturarak birlik içinde karar almalarını engellemiştir.³⁵

2.3. Sosyoekonomik Durumu

Krallıkların ortaya çıkışlarında ve siyasal oluşumlarda coğrafyanın büyük bir etkisi bulunmaktadır.³⁶ Verimli topraklar, su kaynakları ve ulaşım imkânları, siyasal yapılanmanın belirli bölgelerde yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, krallıkların egemen olduğu ve sürekli savaş hâlinin belirleyici olduğu bir dünya düzeninin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böyle bir siyasal ve toplumsal yapı içerisinde kölelik ve hizmetkârlık gibi kurumlar tarihsel bir olgu olarak varlığını sürdürmüştür. Güç ve otoritenin kutsandığı Allah'ın (cc) emirlerinden uzaklaşmış, adalet bilinci kalmamış toplumlar da insanlar arasında sınıf farklılıklarının bulunması öngörülebilir bir durumdur.

Hız. Mûsâ dönemdeki Mısır'da zulmün egemen olduğu bir düzen hüküm sürmekteydi. Mısır toplumu, yerli olan Kıbtîler ve her türlü zor işlerde köle olarak

³⁰ el- Kasas 28/4.

³¹ el-A'râf 7/141.

³² el- Kasas 28/4.

³³ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, Çev. Suat Yıldırım vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi,2002), 2/525.

³⁴ el- Kasas 28/5.

³⁵ Ebüssuud Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmad, *İrşâdü'l-'aqlî's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata, (Riyad: Mektebetül Riyad), 3/292.

³⁶ Yiğit, *Eski Mısır Tarihi*, 6.

çalıştırılıp zulüm gören İsrailoğullarından oluşmaktaydı.³⁷ Yönetim Firavun Ailesi ve ona yakın kişilerin elinde bulunuyordu.

Antik dönem toplumlarının gelir kaynakları tarım, savaş ganimetleri, ticaret, zanaat ve madencilik faaliyetlerinden oluşmaktadır. İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışlarından sonra Allah (cc) tarafından bildirilen ve kudret helvası ile nimetlendirilmelerine rağmen,³⁸ nankörlük ederek mercimek, soğan, sarımsak, bakla, acur gibi sebzeleri istemeleri,³⁹ kendilerinin tarım ürünlerini bildiklerini göstermektedir. Nil Nehrinin taşımış olduğu alüvyonlu torakların delta oluşturmaları ve taşkınlara bağlı olarak toprağın yüzeyinde verimli bir katman oluşması neticesinde, verimli araziler meydana gelmiştir.⁴⁰

Tevrat'taki tarihi verilerde, Mısır'ın o zamanki nüfusunun on milyon civarında olduğu ve bunun beşte biri olan iki milyonunun Müslüman olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.⁴¹ Kitâb-ı Mukaddes'te kadın ve çocuklar hariç altı yüz bin erkek olduğu bilgisi mevcuttur.⁴² İsrailoğullarının Mısır'da kaldığı süre Tevrat'a göre dört yüz otuz yıldır.⁴³ Tevrat Hz. Mûsâ ile Mısırdan çıkanların hepsinin İsrailoğulları olduklarını bildirir. Hz. Yakub'un oniki çocuğunun dört beş asırlık bir sürede bu sayıya ulaşması hesaplamalara göre pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Hz. Mûsâ ile Mısır'dan çıkanlar arasında diğer halkların olması ve onların İsrailoğullarına yardım etmesi kuvvetle muhtemeldir.⁴⁴ Taberî (ö. 310/922), Mısır'dan çıkış esnasında Hz. Mûsâ ile birlikte olanların sayısını altı yüz bin olduğunu aktarmaktadır.⁴⁵

2.4. Dini Durum

Antik dönemlerde halkın inanışları üzerinde, coğrafi konum, iklim ve yaşam tarzının büyük etkisi mevcuttur. İnsanlar ilahi uyarıya rağmen, çoğu zaman gözlerinin gördüğü güçlü oluşumlara tapınma gereksinimi göstermiş ve kendilerine sahte ilahlar edinmişlerdir.⁴⁶ Eski Mısır Medeniyetine ait mezar ve harabelerde de bu tapınmanın eseri olan heykel ve resimlere çokça rastlanmaktadır. Mısır'ın dini hayatı, sitelerin coğrafi durumuna göre şekillenmiştir. Mısır Birliği kurulduktan sonra ise krallar yani

³⁷ Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/234.

³⁸ el-Bakara 2/57.

³⁹ el-Bakara 2/61.

⁴⁰ Yiğit, *Eski Mısır Tarihi*, 19.

⁴¹ Ebu'l A'lâ el-Mevdûdî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, çev. Mahmut Osmanoglu (İstanbul: Özgün Yayıncılık, 1996), 70.

⁴² Çık. 12:37.

⁴³ Çık. 12:40-42.

⁴⁴ Mevdûdî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, 70.

⁴⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, Çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 4/453.

⁴⁶ Mehmed Alagaş, *20. Yüzyılda Tevhid ve Şirk* (İzmir: İnsan Dergisi Yayınları, 1995), 38.

Firavunlar daima baş ilahı temsil etmişlerdir.⁴⁷ Helyopolis ilahiyatına göre ise Firavunlar, Amon-Re'nin sureti olarak görülmüşlerdir.⁴⁸

Din sosyal bir olgudur. Ancak özellikle firavunlar döneminin farklı algılamalara neden olduğu için ayrı bir başlık altında ele alınması önem arz etmektedir. Kadim Mısır'ın dini inanışları hakkında birçok farklı yaklaşım mevcuttur. Kimilerine göre politeist bir inanış mevcuttur. Bazı araştırmacılar, özellikle tahta geçen firavunların etkisiyle değişen politeist ve monoteist bir tanrı anlayışının mevcut olduğunu belirtmektedirler. Dönemsel değişimlere bağlı olarak kimi firavunlar döneminde tek tanrılı bir inanç anlayışının ortaya çıktığı, politeist dönemlerde ise tanrıların önem sırasının farklılaşabildiği belirtilmektedir.⁴⁹

Hz. Mûsâ peygamber olarak görevlendirilmeden önce Mısır halkının dini durumu hakkında Kur'an-ı Kerîm'de net bir ifade geçmemektedir. Mısırlıların Nûh, Âd, Semûd gibi kavimlerin yaşamış oldukları azaptan haberdar olduklarına dair rivayetler bulunmaktadır.⁵⁰ İsrailoğullarının ataları Hz. Yakup'tan itibaren farklı coğrafyalarda farklı peygamberlerle uyarıldığı ve bunun neticesinde, Hz. Mûsâ döneminde yaşayan insanların bazılarının eski uyarılmışlıklarından kalan ve bir arayış içerisinde oldukları düşünülebilir.

Kaynakların bazılarında İsrailoğullarının Hz. Yusuf'tan sonra Mısır'da yerleşip, çoğaldıklarını ve Hz. Yakup ve oğlu Hz. Yusuf'un şeriatlarına tâbi bulundukları belirtilir.⁵¹ İktidarı ele aldıktan sonra Hz. Yusuf tüm gücüyle İslam öğretisini yaymaya çalışmış ve Mısır üzerinde çok derin etkiler bırakmıştır. Özellikle metafizik anlamdaki bu etkiler, insanları yüzyıllar boyu Allah'ı (cc) ulûhiyet ve rububiyette inkâr edemeyecek bir duruma getirmiştir.⁵²

Hz. Yusuf'un iktidar olduğu dönemlerde İsrailoğullarının Mısır'daki nüfusu oldukça artmış ve daha sonraki dönemlerde de İsrailoğullarının gücü ve nüfusu iktidar olmalarına vesile olmuştur. Üç dört asır sonra İsrailoğulları aleyhine milliyetçilik akımları filizlenmeye başlamış ve sonucunda İsrailoğulları iktidardan uzaklaştırılmıştır.⁵³

Firavun ve avanesinin, Hz. Mûsâ ve getirmiş olduğu dine karşı takınmış oldukları katı bağnaz tutum, bir noktada iktidarın ellerinden gideceği endişesinin, milliyetçi siyasi zümrede oluşturmuş olduğu etkidir. Bu nedenle Firavun, kulluk etmeleri için kavmine

⁴⁷ Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 219.

⁴⁸ Sarıkcıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 33.

⁴⁹ Jean Vercoutter, *Eski Mısır*, çev. Emine Su (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 80.

⁵⁰ Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. DİB Yayınları, Ankara 2020, 4/658.

⁵¹ Bilmen, *Kur'anı Kerîmin Türkçe Mealî Alisi ve Tefsiri*, 1/53.

⁵² Mevdûdî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, 69.

⁵³ Mevdûdî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, 73.

ilahlar icat etmiştir. Onlara söz konusu bu putlara kulluk ettiklerinde, kendisine yakınlaşabileceklerini empoze etmiştir.⁵⁴ Bazı müfessirler A'râf Sûresinde, Firavun avenesinin Firavun'a hitaben "*Mûsâ ve kavmini yeryüzünde bozgunculuk yapsınlar, seni ve ilâhlarını terk etsinler diye mi bırakıyorsun*"⁵⁵ âyetinde "Seni ve ilâhlarını terk etsinler" den muradın seni ve senin ma'bûd olarak tanıdığın şeyleri terk etmek demek olduğunu aktarmışlardır.⁵⁶ Buna bağlı olarak bazı müfessirler bu ibarenin, Mısırlıların yıldızlara taptıklarını, ayrıca bir takım putlarının da olduğuna delalet edeceğini belirtmişlerdir.⁵⁷ Bu durum onların dini sistemlerinin birçok tanrı barındırdığını göstermektedir. Oluşturdukları bu politeist yapıda tanrıların dünyadaki görevleri, tam yetkili olarak Firavunlara devredilmiştir. Dini öğretilerinin bu temel üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Bazı müfessirler, Firavun'un ilahlık iddiasının metafizik değil, siyasi nitelik taşıdığını; Allah'ın ilah ve rab oluşunun gönüllerde kabul edilmesine rağmen, Firavun'un bu gerçeği dünyevi çıkarlar ve inat nedeniyle inkâr ettiğini ifade etmişlerdir.⁵⁸ İsrailoğullarının, Firavun'un zulmüne uğramasının nedeni, bir anlamda iktidar mücadelesinde, siyasi istibdadın meşruluğunu korumaya yönelik mistik kılıf giydirilmiş, sınıf farklılıklarıyla desteklenmiş, bir hak batıl mücadelesi olarak da görülebilir.

Bu hak batıl mücadelesinde, tefsirlerde farklı görüşler olmasına rağmen genelde müfessirler, Firavun'un rüyasında kendi sonunu getirecek bir kişinin ortaya çıkacağını görmüş ve korkuya kapılmıştır.⁵⁹ Firavun'un, bu kişinin İsrailoğullarından olacağı yönündeki endişesi, köle sınıfı olan bu kavme yapmış olduğu işkencelerin daha da artırılmasına neden olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle, İsrailoğullarına işkencenin en ağırının reva görülmesi,⁶⁰ Firavun'un kendi zulüm düzenini korumaya yöneliktir.

⁵⁴ Ebü Mansur El-Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l Kur'an Tercümesi*, Ed. Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz, Çev. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 1/36.

⁵⁵ el-A'râf 7/127.

⁵⁶ Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/391.

⁵⁷ Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/391.

⁵⁸ Mevdûdî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, 69.

⁵⁹ Taberî, *Taberî Tefsîri*, Çev. Hasan Karakaya, 6/306.

⁶⁰ el-A'râf 7/141.

3. KISSA KAVRAMI VE HZ. MÛSÂ KISSASI

3.1. Kıssa Teriminin Anlamı ve Özellikleri

Kıssa, sözlükte iz, izi takip etmek, araştırılan hikâye ve haberler,⁶¹ bir kimseye bir sözü veya haberi bildirmek,⁶² manalarına gelmektedir. Terim olarak kıssa, geçmişte yaşandığı bilinen, unutulmuş veya bilinmeyen olayların muhatapları derin bir tefekküre sevk ederek gerekli mesajları almalarını amaçlayan olgudur.⁶³

Her ne kadar Arap Edebiyatında hikâyeye kıssa dense de,⁶⁴ dilimizde kullanım itibariyle kıssalar hikâye ve masaldan farklıdır. Çünkü kıssalar, hikâye ve masallardaki hayali olguları barındırmaz ve tamamen gerçektir. Hikâyelerde kahraman, mekân ve zaman önemli unsurlardır. Kıssalarda ise önemli olan verilmek istenen mesajın konusudur. Hacim itibariyle Kur’ân-ı Kerîm’in hemen hemen yarısını teşkil eden, tevhid akidesinin tarihi denebilecek kıssalarda, asıl amaç ders vermek olduğundan, çoğu anlatımlarda şahıs, yer isimleri zikredilmez. Kronolojik olarak bir tarihleme yapılmaz. Rabbimizin ifadesiyle Kur’ân-ı Kerîm, eskilerin masalları değildir.⁶⁵ Eskilerin masalları diyenler kâfirlerin ta kendileridir.

Kur’ân-ı Kerîm’de, geçmişte yaşanmış bazı önemli olaylar, kronolojik bir sıra gözetmeksizin, verilmek istenen mesaja uygun olarak, mükemmel bir tasarımla muhataplarına sunulmaktadır. Bazı anlatımlar tek bir yerde geçerken, bazı anlatımlar birden fazla yerde geçmektedir. Bazı olayların birden fazla anlatımı, Kur’ân-ı Kerîm’de tekrar var mı yok mu tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bazı müellifler tekrar olarak görülen anlatımların aslında farklı unsur ve vurgular barındırdığından bahsederken, tekrar vardır karşı görüşünü benimseyenler ise aslında bunun bir üslup mucizesi olduğu, Arap Dilinin özelliğinden kaynaklandığını, bunun te’kid (pekiştirme), tehvil (korkutma), tespit (belirginleştirme) ve tasvir amacı taşıdığı kanısındadır.⁶⁶

3.2. Kur’ân-ı Kerîm’deki Kıssaların Amacı ve Hikmetleri

İnsan hayatında mükemmel bir düzen ve dengenin tesisini amaçlayan yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerîm, hem kalplere hitap eden öznel (kevnî ve içsel), hem de dış dünyaya ilişkin nesnel hükümler içeren ayetleriyle insanın bakış açısını, düşünce

⁶¹ Rağib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibil Kur’an*, trc. Mustafa yıldız, (İstanbul: Çıra Yay., 2023), “k-s-s”, 794.

⁶² İdris Şengül, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 2001), 25/498.

⁶³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 212.

⁶⁴ Şengül “kıssa”, 25/498.

⁶⁵ el-Mutaffiîn 83/13-14.

⁶⁶ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 193-197.

biçimini ve hayat anlayışını şekillendirmeyi hedefler. Böylece bireyin hem iç dünyasında hem de toplumsal yaşamında adalet, denge ve hikmet temelli bir nizam kurulması amaçlanır. Kur'ân-ı Kerîm'de her zaman ve mekânı kapsayıcı kaideler insanlara aktarılmaktadır. Muhataplarının, yapılarına bakarak yaparı, yaratılana bakarak yaratana fark etmesini ve bu fark edilişin doğru bir noktaya evrilmesini amaçlar.

Kur'ân kıssalarında verilen mesajların, Kur'ân-ı Kerîm'in indiği dönemde ve sonraki zamanlarda mutlak bir karşılığı vardır. Anlatılan kıssalar Peygamberimize, görev ve sorumlulukları açısından sınırlar çizmektedir. Şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm, Allah (cc) tarafından düzenlenmiş ve mutlak bir mucize olarak kabul edilen ilahî bir kitaptır. Verilmek istenen mesajlar, muhatapların algılama düzeyleri dikkate alınarak ilahî bir düzen içerisinde aktarılmakta; kavramlar yoluyla düşünceyi, önermelerle aklı, örneklerle kişiliği ve bütüncül yapısıyla insan hayatını inşa etmeyi hedeflemektedir.⁶⁷ Bu noktada kıssalar insanın şahsiyetini ve bir hayat nizamı olarak dinini inşa eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de kıssa olarak karşımıza çıkan anlatımlar, geçmişteki kavimlerin tarihi seyirlerini ortaya çıkararak bilinmeyen veya unutulmuş olayların tetkiklerinin yapılp, insanları düşündürmeyi ve ders çıkarmayı amaçlayan olgulardır.⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de mesajlar insanlara verilirken olumlu ve olumsuz isimlerden bahsedilir. Bazı isimler ve karakterler, bazen tek bir ayette geçerken, bazen birkaç ayette ele alınabilir. Bazı isimler ise onlarca ayette ve farklı sûrelerde ele alınmaktadır.

Kur'ân, kıssalarda anlatılan olayların oluş şekillerinin teferruatlarıyla, şahısların gerçek kimlikleriyle, hangi coğrafyada yaşadıklarıyla ilgilenmez. İsimler üzerinden değil simgeler üzerinden mesajını verir. Kişilerin geçici, davranışların kalıcı olduğu vurgusunu ön plana çıkarır. Efendimiz döneminde olan bir olumsuz davranışın daha öncede var olduğunu ve daha sonrada var olacağını dikte eder.

Kıssalarda, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risaletin ve nübüvvetinin ispatına dair deliller vardır. Bazı kıssalar aynı zamanda Yahudilerin kitaplarında da sabit olup açıklanmıştır. Onlar, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dilinin, kendi kitaplarının dilinden farklı olduğunu, kendi kitaplarını öğrenmek için Hz. Peygamberin bir çabası olmadığını ve bilen birinin yanına gidip gelmediğini, onlardan herhangi birinden kıssaları işitmediğini de biliyorlardı.⁶⁹ Tüm bu olanlara rağmen Hz. Peygamberin bu haberleri onlara vermesi, bu bilginin kaynağının ilahi olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.⁷⁰ Aksi takdirde kendi kitaplarının da ilahi bir kaynağı olmamış olur.

⁶⁷ Mustafa İslamoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, (İstanbul: Akabe Vakfı Yayınları, 2011), 265.

⁶⁸ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 212.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l Kur'an*, Çev. Bekir Topaloğlu, 1/37.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l Kur'an*, Çev. Bekir Topaloğlu, 1/37.

İnsanın, haberlere özellikle de gaybi olan haberlere merakı oldukça fazladır. Bu, onların kalplerine sevdirelmıştır. Beşeri haberlere ilgisi olan insanın, ilahi haberlere ve özellikle üstün bir belagat özelliğine sahip olan, kıssaların en güzellerini barındıran,⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm gibi bir kitaba kayıtsız kalması mümkün değildir. Bunu en azılı müşrikler bile dile getirmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'in kendilerini etkilediğini anladıklarından, etkilenmemek için dinlememeyi, Kur'ân-ı Kerîm'in okunduğu yerlerde gürültü yaparak başkaları tarafından duyulmasını engellemeye çalışmışlar, ilahi mesaja kulaklarını tıkamışlardır.⁷²

Allah (cc), kıssalarla peygamberleri yalanlayan ve bozgunculuk yapanların başlarına gelecek azabın, iyilerin ise mükâfatlarının neler olduğunu göstererek insanları kötü şeylerden uzak tutmak ve ibret almalarını sağlamak istemiş ve göndermiş olduğu elçilerin düşmanlarıyla olan ilişkilerini anlatarak, sonraki inananlara bu ilişkinin nasıl olması gerektiği hakkında malumat vermiştir.⁷³ Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla rastladığımız kıssa olarak adlandırılan ve geçmişteki olaylardan ders çıkarılması, ibret alınması amaçlanan anlatımlar,⁷⁴ Kur'ân-ı Kerîm'in kendi ifadesiyle: “*Salim akıl sahipleri için birer ibrettir.*”⁷⁵

Peygamberleri yalanlayanların hemen hemen hepsinin yalanlamalarına getirmiş oldukları sebepler, çok farklı zaman dilimlerinde yaşanmış olsada birbirlerinin aynısı denilebilecek kadar benzerlik göstermektedir. Bunların en önemlisi, özellikle peygamberlerin beşer yani insan olmalarıdır.⁷⁶ Ancak Allah (cc), anlatmış olduğu kıssalarla peygamberlerin hepsinin insan olduğunu, insan olmayan varlıkların insanlara elçi olarak gönderilmemesinin sebebini de kitabımızda belirtmiştir.⁷⁷ Elçilerin, gönderilmiş oldukları muhataplarla aynı tür varlıklar olması gerektiğinin altı çizilmiştir.⁷⁸

Kur'ân-ı Kerîm, gerek ilk muhatabı olan Mekkeli müşriklere, gerekse bütün insanlara, soy-sop, mal-mülk, makam-mevkiinin doğru ve yanlış ayırmada, geçerli ölçüler olmadığının ve Allah'ın (cc) ölçülerinin dışında ölçü getirenlerin ağır bir bedel ödeyecekleri uyarısında bulunmaktadır.⁷⁹ Özellikle Cahiliye döneminde putperest müşrikler ile önceki birçok kavim, atalarından devraldıkları yanlış inançları gerekçe göstererek bu tutumu meşrulaştırmaya çalışmış; bu yaklaşım üzerinden hakikate karşı

⁷¹ Yûsuf 12/3.

⁷² Fussilet 41/26

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l Kur'an*, Çev. Bekir Topaloğlu, 1/38.

⁷⁴ Abdurrahman Altuntaş, “Kur'an Kıssaları Bağlamında Karakter İnşasında Temel Unsurlar”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/36 (Aralık 2020), 70.

⁷⁵ Yûsuf 12/111.

⁷⁶ el-İsrâ 17/94.

⁷⁷ el-En'âm 6/9.

⁷⁸ el-İsrâ 17/95.

⁷⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/26.

direnç sergilemişlerdir.⁸⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de ise söz konusu ataların doğru yolda olmadıkları açıkça ifade edilmektedir.⁸¹

Allah (cc), iyiliği emredip kötülükten men etmenin metodunu insanlara önceki yaşantılardan örnekler vererek açıklamaktadır.⁸² Bu bağlamda peygamberler, tevhid inancını tebliğ ederek kavimlerini şirkten, inkârdan ve isyankâr davranışlarda bulunmaktan korumaya çalışmıştır. Bu itibarla kıssalar inananları teskin edici, psikolojilerini destekleyici duygusal açıklamaları da içermektedir. Bu bağlamda, Peygamber Efendimize, onun etrafındaki müminlere ve kıyamete kadar gelecek bütün inananlara, hakka davet sürecinde karşılaşılan güçlüklerin, önceki peygamberler ve müminlerin yaşadıkları zorluklarla büyük ölçüde benzerlik arz ettiği hatırlatılmakta; böylece sabır, sebat ve kararlılık konusunda müminler teşvik edilmekte ve motive edilmektedir.⁸³

3.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ ve Hz. Harun Kıssası

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ ile ilgili kıssalar, verilmek istenen mesaja istinaden genelde pasajlar halinde geçmekle birlikte, bağımsız ayetler halinde de karşımıza çıkmaktadır. Hz. Mûsâ ile Firavun, Hâmân, Kârûn ve Sâmirî arasındaki anlatıların bütüncül biçimde yer aldığı A'râf, Tâhâ ve Kasas sûrelerinin Mekke döneminde nâzil olduğu görülmektedir. Mekke dönemi ayetleri genel olarak tevhid ilkesinin merkeze alındığı bir muhtevaya sahiptir.⁸⁴ Bu bağlamda, Hz. Mûsâ'nın Firavun ve diğer şahsiyetlerle verdiği mücadeleyi konu edinen kıssalar, müminlere tevhid inancını pekiştirmeyi ve sahte ilâh anlayışlarının reddedilmesi gerektiğini öğretmeyi amaçlayan ibret verici anlatılar olarak öne çıkmaktadır.

Hz. Mûsâ daha öncede belirttiğimiz üzere Kur'ân-ı Kerîm'de en çok ismi zikredilen peygamberdir. Rabbimiz onun üzerinden yapmamız ve yapmamamız gereken birçok davranışı örneklendirerek önümüze getirmektedir. Hz. Mûsâ ile ilgili ayetler incelendiğinde, verilmek istenen mesaja bağlı olarak Hz. Peygamber'in risalet sürecinin farklı safhalarında, farklı temaların ve meselelerin öne çıkarıldığı görülmektedir.

Hz. Mûsâ ile ilgili diğer ayetler, Hz. Mûsâ ile İsrailoğulları arasında geçen ve genelde İsrailoğulları bağlamında, Yahudilerin olumsuz davranış ve kötü alışkanlıklarını ele alan anlatılardır.

⁸⁰ ez-Zuhruf 43/23.

⁸¹ el-Bakara 2/170.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l Kur'an*, Çev. Bekir Topaloğlu, 1/38.

⁸³ Mürsel Ethem-Yusuf Topyay, "Mekke'de Hz. Muhammed'i Teselli Eden Kıssalar" *Journal of Analytic Divinity*, 6/1 (Haziran/June 2022), 133.

⁸⁴ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 102.

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssaların birçoğu İsrailoğulları ile ilgilidir. Bunun sebebi Müslümanları uyarıp onlara benzemelerini, Yahudileşmelerini önlemektir. Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri geçen peygamberlerin birçoğu İsrailoğullarına gelmiştir. Bu bağlamda en çok bahsedilen peygamber Hz. Mûsâ ve üzerinde en çok durulan kavim İsrailoğullarıdır. Hz. Mûsâ'dan otuz dört surede ve yaklaşık yüz otuz yerde bahsedilmekle beraber,⁸⁵ özellikle Tâhâ, Kasas, A'râf surelerinde bütün bir kıssa halinde anlatılmaktadır. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Hz. Mûsâ'nın Kıssası hakkında şöyle söylemiştir: Allah (cc) Hz. Mûsâ'nın mucizeleri, diğer peygamberlere verilen mucizelerinden daha göz alıcı buna rağmen kavminin cehaleti de, önceki kavimlerin cahilliğinden daha kuvvetli ve daha katı olduğu için, diğer kıssalarda yapmadığı izah ve ayrıntılı açıklamayı bu kıssada yapmıştır.⁸⁶

Hız. Harun, peygamber olmasına rağmen Hız. Mûsâ üzerinden, onun yardımcısı olarak tanıtılmaktadır. Peygamber olarak görevlendirilen Hız. Mûsâ'nın Allah'a (cc) yapmış olduğu münacat, Kur'ân-ı Kerîm'de; “Ailemden, beni destekleyecek bir yardımcı ver. Kardeşim Harun'la gücüme güç kat ve onu görevimde bana ortak et ki seni bolca analım.”⁸⁷ şeklinde aktarılmakta ve “Ant olsun Mûsâ'ya kitabı verdik ve kardeşi Harun'u ona yardımcı yaptık.”⁸⁸ denilerek Hız. Harun'un, Hız. Mûsâ'ya yardımcı olarak görevlendirildiği açıklanmaktadır. Hız. Mûsâ'dan bir yaş büyük olan Hız. Harun kardeşiyle beraber büyük bir tevhid mücadelesi için görevlendirilmiştir. Hız. Mûsâ, Hız. Harun'dan üç yıl sonra vefat etmiştir.⁸⁹

Hız. Mûsâ soyu ile ilgili İslam Tarih ve tefsir kitaplarında farklı bilgiler mevcuttur. Tevrat'ta belirtildiğine göre Hız. Mûsâ, Hız. Yakub'un oğlu Levi'nin soyundandır. Babasının ismi Amran (İmrân), annesinin ki ise Yokebed'dir.⁹⁰ Hız. Mûsâ'nın şeceresi Mustafa Asım KÖKSAL'ın alıntı yaptığı İbn Sad'ta, Mûsâ b. İmrân b. Yashur b. Kahis b. Lavi b. Yakup b. İshak b. İbrahim şeklindeyken,⁹¹ İbn Kesîr'in sıralaması Mûsâ b. İmrân b. Kahis b. Azir b. Lavi b. Yakup b. İshak b. İbrahim şeklindedir.⁹² Hız. Mûsâ İsrailoğullarındandır. İsrail Allah'ın kulu anlamına gelir ve ilk olarak Hız. Yakup için kullanılmıştır.⁹³ Hız. Mûsâ, Hız. Yakub'un oğlu Hız. Yusuf'tan yaklaşık iki yüz veya dört yüz yıl sonra yaşadığına dair farklı rivayetler bulunmaktadır.⁹⁴

⁸⁵ Ömer Faruk Harman, “Mûsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 2001), 31/210.

⁸⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 10/529.

⁸⁷ Tâhâ 20/29-33.

⁸⁸ el-Furkân 25/35.

⁸⁹ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/102.

⁹⁰ *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1976), Çık. 6:18-20.

⁹¹ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/7.

⁹² İbn Kesîr, *El Bidaye ve'n- Nihaye*, 1/353.

⁹³ İbn Kesîr, *El Bidaye ve'n- Nihaye*, 1/353.

⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/293.

3.3.1. Hz. Mûsâ'nın Doğumu ve 1. Mısır Dönemi

Mûsâ isminin İbrânîce kullanımı Moşeh şeklinde olup kelimenin kökeni üzerinde birçok tartışma yapılmaktadır.⁹⁵ Bazı kaynaklar Hz. Mûsâ'nın isminin, ilk bulunduğu yerin nehirdeki ağaçların altı olması nedeniyle, kıbtice su anlamı taşıyan “mu” ve ağaç manasına gelen “sa” kelimelerinin birleşmesinden kaynaklandığı görüşünü ileri sürmektedir.⁹⁶

Hz. Mûsâ'nın doğduğu zaman, dönemin Firavun'unun saltanatının elinden gitmemesi için, İsrailoğullarının yeni doğan tüm erkek çocuklarını öldürttüğü yıllardır. Saltanatının yok olacağı endişesiyle Firavun, İsrailoğullarından doğacak bütün erkek çocukları hakkında ölüm fermanı çıkarmıştır. Firavun ve yandaşları aktarıla gelen sözlerin doğru çıkmasını engellemek için İsrailoğullarının doğan tüm erkek çocuklarını öldürüyordu.⁹⁷ Esed'e (ö. 1992) göre bu kıyımın temel nedeninin Mısır'ın yerlilerinin İbranîlerin yabancı istilacılarla işbirliği içine girme endişeleri olduğunun altını çizmektedir.⁹⁸ Sıkı bir şekilde uygulanan bu katliamda, bazı müfessirlere göre dokuz yüz doksan bin çocuk katledilmiştir.⁹⁹ Aralarında bir yaş olan Hz. Mûsâ ve Hz. Harun'un bu katliamdan nasıl kurtuldukları konusunda müfessirle arasında farklı görüşler mevcuttur. Bazı müfessire göre Firavun'un bu kadar büyüklükte bir katliam yapmasından sonra, Firavun'a yakın isimler, bu gidişle kendilerinin ağır işlerde çalıştırılacak köle bulamayacaklarından dolayı Firavun'u uyarmışlardır. Firavun bu uyarıdan sonra, çocukların bir yıl öldürülmesini, bir yıl sağ bırakılmasını emretmiştir. İşte Hz. Harun çocukların öldürülmediği yıl dünyaya gelmiştir.¹⁰⁰ Erkek çocukların öldürülmesine karar verildiği dönemde doğan Hz. Mûsâ'yı korumak amacıyla annesi, Allah'ın (cc) kendisine ilham etmesi üzerine onu bir sandık içine koyarak Nil Nehri'ne bırakmıştır.¹⁰¹ Ardından Hz. Mûsâ'nın annesi, kızından onu uzaktan takip etmesini istemiştir.¹⁰² Nehirde bulunan bu çocuk, Firavun'un sarayında görevli hizmetkârlar tarafından saraya götürülmüş ve Firavun'un eşi Âsiye'ye teslim edilmiştir.¹⁰³ Âsiye ise çocuğun öldürülmemesi ve hayatta kalması hususunda Firavun'u ikna etmiştir.¹⁰⁴

İlahi bir tecelliyle kimseden süt emmeyen Hz. Mûsâ'ya sütannesi arayan saray eşrafı, Hz. Mûsâ'nın ablasının yönlendirmesiyle, Allah'ın hak olan vaadi yerine gelir ve

⁹⁵ Harman, “Mûsâ”, 31/210.

⁹⁶ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/13.

⁹⁷ Taberî, *Taberî Tefsîri*, Çev. Hasan Karakaya, 6/306.

⁹⁸ Muhammed Esed, *Kurân Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2000), 783.

⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/291.

¹⁰⁰ Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa, Bedreddin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2009), 11/6194.

¹⁰¹ el-Kasas 28/ 7.

¹⁰² el-Kasas 28/11.

¹⁰³ el-Kasas 28/8.

¹⁰⁴ el-Kasas 28/9.

H. Mûsâ annesine kavuşur.¹⁰⁵ H. Mûsâ, kendisine bir mükâfat olarak Firavun'un sarayında, Allah'ın (cc) verdiği ilim ve hikmetle yetişmiştir.¹⁰⁶

Firavun'un sarayında yetişen H. Mûsâ,¹⁰⁷ bir Kıptiyi öldürünce Mısır'dan çıkmak zorunda kalır.¹⁰⁸ Bir görüşe göre, H. Mûsâ, otuz sene Firavun'un sarayında kaldıktan sonra Medyen'e gider. Orada on sene kaldıktan sonra tekrar Mısır'a dönüp otuz sene müddetle onları Allah'ın hak dinine davet eder. Diğer bir görüşe göre ise, H. Mûsâ, Kıpti adama yumruk atarken, henüz on iki yaşındaydı ve ondan hemen sonra Medyen'e kaçmıştır.¹⁰⁹ Firavunla H. Mûsâ'nın ilk karşılaşmaları bu şekilde gerçekleşmiştir.

Firavun ile olan ikinci karşılaşma peygamber olan H. Mûsâ ile. H. Mûsâ, Medyen dönüşü Allah (cc) tarafından peygamber olarak görevlendirilmiş. Kardeşi H. Harun ile beraber bir takım mucizelerle Firavun'u uyarması istenmiştir.¹¹⁰

3.3.2. Mısır'dan Kaçış ve Medyen Dönemi

H. Mûsâ, şehirde dolaşırken kavga eden iki kişi görür. Bu iki kişiden kendi kavminden olan kimse ondan yardım ister ve H. Mûsâ ona yardım ederken, Firavun'un kavminden olan adamın ölümüne neden olur.¹¹¹ H. Mûsâ, bu olaydan sonra kendine bir zarar verileceği endişesiyle (Firavun tarafından bu yönde bir karar alınmıştır), gizlice Mısır'ı terk etmek zorunda kalır ve Medyen'e gider.¹¹²

Medyen, adını H. İbrahim'in oğlu Medyen'den alan Filistin ile Mısır arasında, Sina Yarımadasının ve Akabe Körfezinin kuzeyinde, Maan yakınlarında bir şehir olup, Mısır'a yaya olarak sekiz günlük bir mesafededir.¹¹³ Tevrat'ta ismi Midian olarak geçmektedir.¹¹⁴

İslami kaynaklara göre Medyen'de Şuayb Aleyhisselamla tanışmıştır. Ancak İmam Mâtürîdî, Hasan-ı Basri'nin H. Mûsâ'nın karşılaştığı kişinin H. Şuayb olmadığı yönündeki görüşünü aktarmıştır.¹¹⁵ Sekiz yıl hizmetinde bulunma karşılığı H. Şuayb'ın kızıyla evlenmiştir.¹¹⁶ Ancak Kitabı Mukaddes'te H. Mûsâ'nın evlendiği kızın babası bir pasajda kâhin olan Reuel,¹¹⁷ ve diğer bir pasajda Kahin Yitro olarak geçmektedir.¹¹⁸

¹⁰⁵ el-Kasas 28/12-13.

¹⁰⁶ el-Kasas 28/14.

¹⁰⁷ el-Kasas 28/14.

¹⁰⁸ el-Kasas 28/21-24.

¹⁰⁹ Ebüssuud, *İrşâdü'l- 'akli's-selîm*, 4/207.

¹¹⁰ en-Nâziât 79/17.

¹¹¹ el-Kasas 28/15.

¹¹² el-Kasas 28/22.

¹¹³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/107.

¹¹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/107.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilatu'l Kur'an*, Çev. Fadıl Aygan, Yusuf Şevki Yavuz, 11/42.

¹¹⁶ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/18.

¹¹⁷ Çık.2:21.

Hız. Mûsâ'nın Medyen'de ne kadar kaldığıyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de bir açıklama yoktur. Kayınpederiyle yapmış olduğu anlaşma gereği kalacağı süre sekiz veya on yıl olması şeklindeydi.¹¹⁹ Bazı rivayetlere ve “ahde vefa” ilkesine peygamberlerin göstermiş oldukları bağlılığa istinaden, on yıl kaldığı söylenmektedirler.¹²⁰

3.3.3. İlk Vahiy ve 2. Mısır Dönemi

Mısır'dan on yıl uzak kalan Hız. Mûsâ, kayınpederi ile olan anlaşması tamamlanınca ailesini de yanına alarak Medyen'den çıktı. Yolculuk esnasında Hız. Mûsâ zor durumda kaldığı bir sırada bir ışık görür ve bir yardım alabilirim ümidiyle ışığın olduğu yere gider.¹²¹ Burada ilahi vahye mazhar olan Hız. Mûsâ'ya, Allah (cc) tarafından bir takım mucizeler verilir.¹²² Kardeşi Hız. Harun'da kendisine yardımcı olarak tayin edilir.¹²³ Daha sonra Hız. Mûsâ'dan, uyarmak ve İsrailoğulları'nı serbest bırakmasını istemek için Firavun'a gitmesi istenir.¹²⁴

Firavun'un karşısına çıkan Hız. Mûsâ ve Hız. Harun kendilerine Allah'ın (cc) vermiş olduğu emir gereği, Firavun'dan İsrailoğullarına zulmetmeyi durdurmasını ve kendileriyle Mısırdan çıkışlarına izin vermesini ister.¹²⁵ Mucizelerle donatılan Hız. Mûsâ'nın tevhid davetine Firavun'un cevabı, yalanlama,¹²⁶ inkâr,¹²⁷ aşağılama¹²⁸ ve alaydır.¹²⁹ Hız. Mûsâ'nın göstermiş olduğu mucizeleri, bir sihirbazlık olarak algılayan Firavun ve çevresi, sihir mucize mücadelesinde büyük bir hezimet yaşamıştır. Sihirbazların imanıyla son bulan bu düellonun mutlak galibi, Allah'ın izniyle Hız. Mûsâ olmuştur. Bu olay sonrasında Firavun'un süregelen zulmü nedeniyle az bir kısım insan Hız. Mûsâ'ya iman etmiştir.¹³⁰ Şüpheyeye yer bırakmayacak biçimde, Firavun ve çevresindekiler bu karşılaşmanın ardından ciddi bir itibar kaybı ve büyük bir yenilgi yaşamıştır. Her ne kadar iman edenlerin sayısı sınırlı kalsa da, toplumun geniş kesimlerinde mevcut inanç ve kabuller sorgulanmaya başlanmış, zihinlerde derin şüpheler oluşmuştur.

¹¹⁸ Çık.3:1.

¹¹⁹ el-Kasas 28/27.

¹²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15/512; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/225.

¹²¹ el-Kasas 28/29.

¹²² el-Kasas 28/32.

¹²³ el-Kasas 28/35.

¹²⁴ eş-Şuarâ 26/ 17.

¹²⁵ Tâhâ 20/47.

¹²⁶ Sâd 38/12.

¹²⁷ el-Enfâl 8/52.

¹²⁸ ez-Zuhruf 43/52.

¹²⁹ ez-Zuhruf 43/47.

¹³⁰ Yûnus 10/83.

Hız. Mûsâ'ya verilen birçok mucize ki bunlar: Asanın yılanı dönüşmesi,¹³¹ elin ışık saçması,¹³² 'ekin böceğı, çekirge, kurbağı, kan,¹³³ Tur'un İsrailoğullarını korkutması,¹³⁴ taştan su fişkırması,¹³⁵ denizin yarılmasıdır.¹³⁶ Allah'ın izniyle gösterilen bu mucizeler karşısında inkârcılar her defasında zelil olmuşlar ve Hız. Mûsâ'dan yardım istemişlerdir.¹³⁷ İçine düştükleri durumdan kurtulmaları halinde iman edecekleri hususunda ona söz vermişler ve her defasında da sözlerinden dönmüşlerdir.¹³⁸

Hız. Mûsâ, uzun yıllar Mısır'da kalarak Firavun ve kavmini tevhid inancına davet etmiştir. Bu daveti desteklemek üzere kendisine verilen mucizeleri onlara göstermiştir. Ancak tüm çabalarına rağmen, Firavun ve çevresi bu çağrıya olumlu karşılık vermemiş; aksine inkâr, azgınlık ve inatlarını daha da artırmışlardır. Hız. Mûsâ'ya verilen mucizeler, iman edenlerin inancını pekiştirirken, inkârda direnenleri ise kaçınılmaz bir akıbete sürüklemiştir. Nihayetinde, ilahî adalet tecelli etmiş ve hepsi birlikte boğularak helâk edilmiştir.¹³⁹

3.3.4. Firavun'un ve Askerlerinin Helâki Sonrası Dönem

Firavun ile ordusunun, denizde boğulmalarından sonra Hız. Mûsâ'nın elli sene yaşadığı söylenmektedir.¹⁴⁰ Yahudiler, Mûsâ'nın hayatını kırk yıl Mısır'da, kırk yıl Medyen'de ve kırk yıl çölde olmak üzere üç devreye ayırmaktadır.¹⁴¹ Allah (cc) onları Firavun ve adamlarını helak ettikten sonra güzel bir yere yerleştirmiş ve temiz rızıklarla rızıklandırmıştır.¹⁴² İsrailoğullarının, Firavun ve adamlarının helâkinden sonra yaşadıkları olaylar, selim akıl sahibi kimselerin idrak etmekte zorlanacağı niteliktedir. En büyük zulümden kurtulan ve birçok mucizeye şahit olan bu kavim yaratıcının kudretini anlayamamış, en ufak bir sallantıda iman yurdunu terk etmişlerdir.

Hız. Mûsâ kavmine, Allah'ın kendilerine vaad etmiş olduğu kutsal toprakları feth etmelerini ve oraya girmelerini, düşmanlarına karşı zaaf göstermemelerini emretti. Bunu yapmamaları halinde hüsrana uğrayacaklarını söyledi.¹⁴³ Fakat yıllarca Mısırlılar tarafından köle olarak kullanılan kimliklerini kaybetmiş bu kavim korkaklık içerisinde peygamberlerine karşı gelmiş ve Hız. Mûsâ'ya seninle rabbim birlikte düşmana karşı

¹³¹ eş-Şuarâ 26/32.

¹³² en-Neml 27/12.

¹³³ el-A'râf 7/133.

¹³⁴ el-A'râf 7/171.

¹³⁵ el-Bakara 2/60.

¹³⁶ el-Bakara 2/50.

¹³⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/526.

¹³⁸ el-A'râf 7/134.

¹³⁹ Yûnus 10/90.

¹⁴⁰ Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/207.

¹⁴¹ Harman, "Mûsâ", 31/211.

¹⁴² Yûnus 10/93.

¹⁴³ el-Mâide 5/21.

savaşın demişlerdir.¹⁴⁴ Kavminin direnmesi karşısında üzülen ve Allah’a karşı mahcup olan Hz. Mûsâ, tükenmişlik içerisinde “*Ey Rabbim! Kendimden ve kardeşimden başkasına sözüm geçmiyor. Artık bizimle yoldan çıkmış bu kavmin arasında hükmünü ver.*” diye yakarmıştır.¹⁴⁵ Allah (cc), fütihat gibi kendi katında şerefli bir göreve lâayık olmayan bu neslin, kutsal topraklara kırk sene boyunca giremeyeceklerini ve bu süre içerisinde çölde şaşkın ve amaçsız bir şekilde dolaşacaklarını ve Hz. Mûsâ’nın da böyle bir kavim için üzülmesine gerek olmadığını söylemiştir.¹⁴⁶ Bu süre içerisinde kişilik problemi yaşayan bir nesil yok olmuş, yeni gelen kimlik sahibi neferlere fütihat nasip olmuştur.

¹⁴⁴ el-Mâide 5/24.

¹⁴⁵ el-Mâide 5/25.

¹⁴⁶ el-Mâide 5/26.

4. HZ. MÛSÂ DÖNEMİNDE İSMİ ZİKREDİLEN OLUMSUZ KİŞİLER VE DAVRANIŞ ÖZELLİKLERİ

Hız. Mûsâ dönemi küfrün ve zulmün zirve yaptığı dönemlerden birisidir. Fıtrat bozukluğunun zirve yaptığı zamanlar, sosyal olarak ele alınması çeşitli paradigmalarıyla irdelenmesi gerekli dönemlerdir. Bu dönemler bireysel ve toplumsal çeşitlilikler içermektedir. Hız. Mûsâ gönderildiği zaman ve şartlar düşünüldüğünde, sadece zalim bir kavmi ve liderini uyarmanın dışında, zulmün her çeşidine uğrayan, karşı duruşu olmayan, tepkisellikten uzak bir kavmin içinde bulunduğu psikososyal argümanların irdelenmesi önem arz etmektedir.

Hız. Mûsâ başladığı tevhid mücadelesinde kademe kademe ilerlerken bir yandan zalimlerle mücadele etmiş, bir yandan da inanmayan ezilmişlerin bozulan akidelerini düzelterek onlara mücadele ruhu kazandırmaya çalışmıştır. Allah (cc), Hız. Mûsâ'yı Firavun'a tapan soydaşları doğru yolu bulsunlar diye kavmine göndermiştir.¹⁴⁷

İsrâiloğulları, Hız. İbrahim'in soyundan gelen yüksek dini ve ahlâkî bir kültüre sahip olmalarına rağmen yüzyıllar boyunca beraber yaşadıkları Mısırlıların putperest gelenekleriyle dejenere olmuşlardır. Hız. Mûsâ'nın dünyaya geldiği yıllarda Mısır'da köleler olarak yaşamlarını sürdüren İsrailoğullarına, yönetimi elinde bulunduran Firavunlar tarafından sürekli zulmedilmiştir. Firavunların sürekli baskı altında tuttıkları İsrailoğulları günü kurtarmaktan başka amacı olmayan, yüksek ahlaki değerler uğruna güçlüklerle katlanamayacak kadar bayağılaşmış, pısrık bir toplum haline gelmişlerdir.¹⁴⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de Hız. Mûsâ döneminde özellikle Firavun üzerinde durulmakla beraber Kârûn, Hâmân ve Sâmirî isimleri de olumsuz modeller olarak zikredilmektedir. Kârûn'dan, Kur'ân-ı Kerîm'de Kasas sûresinde bağımsız olarak bahsedilmekte, Ankebût ve Mü'min sûrelerinde ise diğer olumsuz kişilerle beraber adı geçmektedir. Hâmân ismi Kasas, Ankebût ve Mü'min sûrelerinde geçmektedir. Sâmirî'nin ismi Tâhâ sûresinde geçmekte, Bakara, Nisâ, A'râf sûrelerinde isim verilmeden yaptığı davranıştan bahsedilmektedir.

4.1. Firavun

Firavun ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de yetmiş dört defa geçmektedir.¹⁴⁹ İsmi en çok zikredilen olumsuz modeldir. İsminin bu kadar çok zikredilmesi ve yüz yetmiş

¹⁴⁷ el-Mü'minûn 23/49.

¹⁴⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/129.

¹⁴⁹ Harman, "Firavun", 13/119.

civarında ayette kendisinden bahsedilmesi ondaki gayri ahlaki davranışların fazlalığından ileri gelmektedir. Onun hayatından insanlara örnek verilebilecek yapılmaması gereken davranışların sayısı oldukça fazladır. Tanımlanmış en büyük kötülük biçimlerinin hemen her tür tezahürünü Firavun şahsiyetinde görmek mümkündür. Tağuttur, kâfirdir, zalimdir, nankördür, bozguncudur...

Firavun, siyasi zulüm ve istibdatın sembolüdür.¹⁵⁰ Firavun sadece görünen maddi şeyleri denetimi altına almaktan öte, insanların düşünce ve vicdanlarında da tahakküm kurmak isteyen bir zalimdir. Sihirbazların imanları neticesinde onları kendisinden izin almadan iman etmelerine karşılık vermiş olduğu tepki bunun bir örneğidir.¹⁵¹ Firavun vicdanlarda oluşturmak istediği baskı ile kalplerdeki imanı da kendi hâkimiyeti altına almak pervasızlığına soyunan sınır tanımaz bir zalimdir.

*Doğrusu onlar fasık bir kavimdi.*¹⁵² Haktan sapmış, Allah'ın (cc) emirlerine itaat etmeyerek isyan etmişlerdir. *Şüphesiz Firavun, Hâmân ve askerleri yanlış yoldalardı (suçlulardı).*¹⁵³ Burada suçluları ifade eden “خَاطِئِينَ” kelimesi bazı Kur'ân-ı Kerîm meâllerinde ‘canî’ olarak çevrilmektedir.¹⁵⁴ Canî kelimesi en azılı suçluları ifade etmek için kullanılmakta olup, bu kavram tam olarak Firavun'da kendini göstermektedir.

Firavun ve mevalisi Allah'ın (cc) hakkını gasp ederek yapılabilecek en büyük hak gaspını yapmıştır. Allah'ın (cc) ona verdiği nimetleri inkâr etmiş nankörlük yapmıştır. İbn Kesîr (ö. 774/1373) Katâde'nin Firavun'u insanların en azmış ve Allah'a en uzak olanı olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.¹⁵⁵ Yine o, Rabbimizin ayetlerini yalanlayarak en büyük yalanlama fiilini gerçekleştirmiştir.

Tabi ki bu kadar kötülüğün mutlaka bir karşılığı vardır. “*Firavun ve ailesini günahları nedeniyle helak ettik ve onları boğduk. Hepsi zalimlerdi.*”¹⁵⁶ âyetiyle ifade edilen dünyada helak olmaktır. Diğer ceza ise ebedi olarak cehennem ateşinin en şiddetlisinde kalmaktır.¹⁵⁷

4.1.1. Firavun Kelimesinin Kökeni, Tarihsel Arka Planı ve İsim Tartışmaları

Firavun ismi Amelika Hükümdarlarına verilen bir ünvandır.¹⁵⁸ Firavun isminin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Kelime tarihsel süreç içerisinde birçok anlam kaymasına uğramıştır. Firavun, Eski Mısır dilinde “büyük ev” anlamı taşıyan

¹⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/554.

¹⁵¹ el-A'râf 7/123-124.

¹⁵² el-Kasas 28/32.

¹⁵³ el-Kasas 28/8.

¹⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/527.

¹⁵⁵ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, 14/7977.

¹⁵⁶ el-Enfâl 8/54.

¹⁵⁷ el-Mü'min 40/46.

¹⁵⁸ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/290.

per'ao dan gelmektedir. Akkadca'ya pir'u, şeklinde geçen bu ifade İbrânîce'de par'o şeklinde kullanılmıştır. Tevrat'ın Yunanca tercümesinde faraô olarak kullanıldığı gözükmemektedir.¹⁵⁹ Firavun kelimesinin Arapçaya Süryanice veya İbranice'den geçtiği düşünülmektedir.¹⁶⁰ Eski Mısır'ın ilk dönemlerinde Firavun kelimesi krallık sarayı ve içerisinde kalan kişileri ifade eden bir kavram olarak da kullanılmıştır. Vehbe Zühayli (ö. 2015) ise Firavun'un Kıpti dilinde timsah anlamına geldiğini söylemiştir.¹⁶¹

Diğer bir görüşe göre güneşe Ra adını vererek yüce tanrı diye tapınan eski Mısırlılarda krallar, kendilerini Ra ile ilişkilendirerek kendilerini Ra'nın yeryüzü temsilcisi olarak lanse ederlerdi. Daha sonraları, kendilerinin Ra'nın soyundan geldiğini ve onun oğlu olduklarını halka kabul ettirebilmek için "Ra'nın oğlu" anlamına gelen Firavun ünvanını kullanmaya başlamışlardır. Böylece kendilerini "yüce rab" olarak tanıtmayı amaçlamışlardır.¹⁶²

Firavunlar iç ve dış siyaset, ordu, adalet, ülkenin güvenliği hususlarında tek yetki sahibiydiler. Ayrıca onların tabiatın dengesini sağlamak, Güneş'in doğuşunu ve batışını düzenlemek, Nil Nehri'nin taşkınlarını önlemek gibi görevleri olduğuna inanılırdı.¹⁶³

Kur'ân-ı Kerîm'de, Mısır'da peygamber olarak görev yapan Hz. Yusuf döneminde Firavun ismiyle ilgili herhangi bir kullanıma rastlanılmamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yusuf zamanındaki Mısır Krallarına Melik denilmiştir.¹⁶⁴ Hz. Yusuf'un Mısır'a gelişi 1600'lü yıllar civarında ve bu da Hiksoslar'ın Mısır'da hüküm sürdükleri zamana denk gelmektedir.¹⁶⁵

Eski Ahid'de, Firavun kelimesi ilk defa, Hz. İbrâhim'in karşısına çıkan Mısır kralı için kullanılmakta olup,¹⁶⁶ yalın bir ünvan olarak Firavun kelimesi otuz dokuz yerde geçmektedir.¹⁶⁷

Tefsirciler ve İslam tarihçileri Firavun'un gerçek ismi üzerinde ittifak edebilmiş değillerdir. "İbn Cüreyc, Hz. Mûsâ dönemindeki Firavun'un gerçek ismini, "Mus'ab ibn Reyân", İbn İshak ise " Velib ibn Mus'ab" olduğunu belirtmişlerdir. Vehb ibn Münebbih, Tevrat ve İncil'e bağlı olanların Firavun'un adının Kâbus olduğunu ve Kibtî olduğunu söylemekte olduklarını belirtmiştir."¹⁶⁸ Elmalılı (ö. 1942) ise Firavun'un ismi hakkında muhtelif rivayetler olduğunu aktarmıştır. Bu rivayetlerde, "Hz. Mûsâ

¹⁵⁹ "bk." Harman, Ömer Faruk. " Firavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,(İstanbul: TDV Yay. 1996),13/118.

¹⁶⁰ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/564.

¹⁶¹ Vehbe Zühayli, *Tefsiri'l Münir*, Bilimevi Yayınları, İstanbul 2007 1/140.

¹⁶² Ebu'l A'lâ Mevdûdî *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani vd.(İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 2/76.

¹⁶³ "Firavun", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, (İstanbul: İnterpress Basın ve Yayıncılık), 8/4132.

¹⁶⁴ Yûsuf 12/ 50.

¹⁶⁵ Harman, "Firavun", 13/119.

¹⁶⁶ Harman, "Firavun", 13/119.

¹⁶⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/564.

¹⁶⁸ "bk." Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3/71.

dönemindeki Firavun'un gerçek isminin Mukatil'e göre Fantus; Ebû Hayyâna göre Kabûs; bazı müfessirlere göre Mus'ab ibni Reyyan olduğu belirtilmiştir. Bazı müfessirlerin ise isminin Muğis olduğu yönünde görüşlerinin olduğunu söylemiştir. Târîh-i Kâmil'de Kabûs b. Mus'ab b. Muâviye olarak geçtiğini belirtilmiştir.”¹⁶⁹ Hz. Mûsâ döneminde ki Firavun'un II.Ramses olduğunu söyleyen müfessirlerde vardır.¹⁷⁰ Râzî (ö. 606/1209), Hz. Mûsâ'nın muhatap olduğu Firavun'un adının Kâyût veya Velid İbn Mus'ab İbn er-Reyyân olduğu yönündeki görüşü ileri sürmüştür.¹⁷¹ Reşid Rıza (ö. 1935) ise Hz. Mûsâ dönemindeki Firavun'un Senousret'in oğlu II. Minfetah olduğunu belirtmiştir.¹⁷² Diğer bir görüşe göre ise, Hz. Mûsâ'nın Firavun'u, ağır borçları yüzünden iflas etmiş olan İsfahanlı bir attar olduğu, bu kişi Mısır'a kadar gelerek buradaki sosyal karmaşa ve adaletsizlikten faydalanıp zenginleşerek, Firavun olduğu yönündedir.¹⁷³ Ancak bu görüş zamanın Mısırında Firavunluğun aileye has bir saltanat olduğu, yönetimin babadan oğula geçtiği gerçekleriyle pek uyuşmamaktadır.

Bazı araştırmacılar ise Hz. Yusuf'un zamanındaki hükümdarın Hz. Mûsâ'nın Firavun'u olduğu ve bu Firavun'un dört yüz sene yaşadığını ileri sürmüşlerdir.¹⁷⁴ Ancak Hz. Yûsuf dönemindeki Melik'in Hz. Yûsuf'a iman etmiş olması ve ortalama insan ömrünün bu kadar uzun olmaması, bu görüşü geçersiz kılmaktadır. Nitekim âyetten geçen, "*Ant olsun ki, daha önce Yusuf mucizelerle size gelmişti*"¹⁷⁵ denilmektedir. Bazı müfessirler bu ayetle kastedilenin evlâda, babaların halleri ile hitap etmek anlamı taşıdığından, Firavun'un Hz. Yusuf zamanındaki Melik'in evlâdından olduğu sonucuna varmaktadırlar.¹⁷⁶ Bazı kaynaklarda ise Hz. Mûsâ'nın Firavun'unun, Hz. Yûsuf'un Firavunu olmadığını, Hz. Yûsuf'un Firavun'unun Amâlikadan olduğunu, Hz. Mûsâ'nın Firavun'unun ise kıbtî olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁷

Bazı tarihi kaynaklarda, Hz. Mûsâ dönemindeki Firavun'un, II. Ramses,¹⁷⁸ bazılarında ise II. Ramses'in oğlu Minfitan olduğu aktarılmaktadır.¹⁷⁹ Bazı araştırmacılar ise Hz. Mûsâ döneminde iki farklı Firavun'un hüküm sürdüğünün, bunlardan birincisinin II. Ramses, ikincisinin ise oğlu Mineftah olduğu yönünde kanaat bildirmişlerdir.¹⁸⁰

¹⁶⁹ "bk." Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/290.

¹⁷⁰ Harman, "Firavun", 13/118.

¹⁷¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 3/71.

¹⁷² Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîrü'l-Menâr* (Kahire: Dârül-Menâr, 1947), 9/99.

¹⁷³ Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 1/172.

¹⁷⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 3/71.

¹⁷⁵ el-Mü'min 40/ 34.

¹⁷⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 3/71.

¹⁷⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 3/71.

¹⁷⁸ Harman, "Firavun", 13/118.

¹⁷⁹ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 218.

¹⁸⁰ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 2/76.

Yahudi Kaynaklarında Hz. Mûsâ'yı sarayda büyütenle, Hz. Mûsâ'nın mücadele ettiği Firavun'un farklı Firavunlar olduğu belirtilmektedir.¹⁸¹ İsrailoğullarına zulmeden Firavunların 1.Seti, 1.Seti'nin oğlu 2. Ramses ve onun oğlu Menephtah'ın oldukları aktarılmaktadır.¹⁸² Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. Mûsâ'nın Midyan'da iken kralın yani Firavun'un öldüğü belirtilmektedir.¹⁸³

Kurtubî (ö. 671/1273) tefsirinde Firavun'un adının el-Velid b. Mus'ab b. er Reyyan, künyesinin Ebû Murra olduğunu ve onun soy ağacının Amlık b. Lavez b. İram b. Sam b. Nuh (a.s) şeklinde olduğunu aktarmıştır.¹⁸⁴

Kısas-ı enbiyâ, tefsir, tarih kitaplarında Hz. Mûsâ dönemindeki Firavunla ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Bu kaynaklarda, Hz. Yûsuf dönemindeki Firavun'un adının Reyyân b. Velîd olduğu ve Hz. Yûsuf vasıtasıyla iman ettiği aktarılır. Ondan sonra yerine, Kâbûs b. Mus'ab'ın geçtiği lakin onun iman etmediği ve Hz. Yûsuf'un onun saltanatı zamanında öldüğü bildirilir. Kâbûs'tan sonra, Hz. Mûsâ'nın mücadele ettiği ve firavunlar içinde en zalimi olan Ebû'l-Abbas b. Velîd'in tahta geçtiği aktarılmaktadır.¹⁸⁵

Günümüzde, arkeolojik bulguların da katkısıyla Hz. Mûsâ dönemindeki Firavun'un kimliği konusunda farklı görüşler ve isimlendirmeler ileri sürülmektedir. Antik Mısır kalıntıları üzerinde yapılan incelemeler doğrultusunda, "Hz. Mûsâ'nın MÖ 1400'lü yıllarda yaşadığı ve hayatının farklı safhalarında üç ayrı Firavun ile karşılaştığı yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır. Buna göre ilk Firavun, Hz. Mûsâ'nın çocukluk dönemine denk gelen II. Thutmose'dir. Bu Firavun'un, İsrailoğullarının erkek çocuklarının öldürülmesi emrini veren hükümdar olduğu ileri sürülmekte; ayrıca Hz. Mûsâ'yı, eşi Hatşepsut aracılığıyla evlat edindiği ve ona 'Senenmut' adını verdiği ifade edilmektedir. II. Thutmose'nin ardından tahta geçen III. Thutmose dönemlerinde, Hz. Mûsâ'nın 28–30 yaşlarına kadar sarayda kaldığı daha sonra Medyen'e kaçtığı belirtilmektedir. III. Thutmose'nin ölüm haberini almasının ardından, aradan geçen 8–10 yıllık sürenin sonunda Hz. Mûsâ'nın yeniden Mısır'a döndüğü aktarılmaktadır. Bu dönüş esnasında Mısır tahtında bulunan Firavun'un ise II. Amenhotep olduğu ve Hz. Mûsâ'nın peygamberliği süresince kendisiyle mücadele ettiği, nihayetinde boğularak helâk olan Firavun'un da bu hükümdar olduğu ileri sürülmektedir."¹⁸⁶

¹⁸¹ Harman, "Firavun" 13/119.

¹⁸² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/564.

¹⁸³ Çık.2:23.

¹⁸⁴ Ebî Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekir bin Ferh el-Kurtubî, *el- Câmi'li-ahkâmi'l-Şur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006), 2/81.

¹⁸⁵ Harman, "Firavun" 13/119.

¹⁸⁶ "bk." Bülent Şahin Erdeğer, *Antik Mısır Peygamberleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2025), 310-311.

4.1.2. Kur'ân'da Firavun Tasviri ve İnanç Yapısı

Firavun ve davranışlarından, Bakara, İbrâhîm, Âl-i İmrân, Tâhâ, A'râf, Enfâl, Yûnus, İsrâ, Mü'minûn, Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût, Sâd, Mü'min, Zuhurf, Duhân, Kâf, Zâriyât, Tahrîm, Kamer, Hâkka, Nâziât, Burûc, Müzzemmil ve Fecr sûrelerinde bahsedilmektedir.

Râzî (ö. 606/1209), Firavun'un yaratıcının varlığını kabul etmeyen ve bu âlemin idaresinin yıldızlar tarafından yapıldığını söyleyen bir “dehrî” (dinsiz) olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷ Müfessirlerin çoğunluğu, Firavun'un gördüğü bir rüyaya istinaden, İsrâiloğullarından dünyaya gelecek bir çocuğun kendi saltanatını yıkacağı haberini almış olduğu kanaatindedirler.¹⁸⁸ Bazı rivayetlerde kâhinlerin kehanetlerine bağlı olarak, kendisinde saltanatının yok olacağı endişesi olduğu söylenmektedir.¹⁸⁹ Diğer bir rivayette İsrâiloğulları, kendi aralarında Firavun ve ahalisinin hâkimiyetlerine son vereceklerini konuştukları ve bunları önceki peygamberlerinden aktarıla geldiği yönündedir.¹⁹⁰

Hız. Mûsâ tarafından uyarılan Firavun, birçok mucize ve musibete rağmen iman etmemiştir. Mucizeler, nimetler, musibetler karşısında inkârında direnen Firavun, uyarının her çeşidine muhatap olmuştur. “*Buna rağmen ona yumuşak söz söyleyin; belki o, öğüt alır yahut korkar.*”¹⁹¹ Bazı müfessireler ayette geçen ‘Ona yumuşak söz söyleyin.’ Uyarısının yumuşak sözün, inatçıların inadını kırabileceği ve azgınların huyunu yumuşatacağı gerçekliği ile alakalı olduğunu söylemişlerdir. Diğer görüşte ise, Firavuna künyeleri olan Ebû Abbâs, Ebû Velid ve Ebû Murre’den birisiyle hitap edilmesinin kastedilmiş olabileceği belirtilmiştir.¹⁹² Firavun’u hakikate davet sürecinde sert bir üsluptan kaçınılmasının, onun dünyevî arzularına hitap edilerek kalbinde bir yumuşama meydana getirilmesini amaçladığı şeklinde değerlendirilmektedir.¹⁹³

Bazı ayetlerde Firavundan bahsedilirken kazıklar sahibi ifadesi kullanılmaktadır.¹⁹⁴ Ayetlerde geçen ‘kazıklar sahibi’ ifadesiyle ne anlatılmak istendiği hususunda müfessirler farklı görüşler belirtmişlerdir. Bazı müfessirler, halkından birini cezalandırmak istediğinde, onu kazığa bağlayarak işkence etmesinde dolayı ona kazıklı Firavun dendiğini aktarmaktadır. Bazıları, sağlam binaları çok sayıda askerleri ve onların ordugâhlarında kurdukları çadırları sahip olmasından dolayı dendiğini,¹⁹⁵ diğer

¹⁸⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 14/220.

¹⁸⁸ İbn Keşîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 2/373.

¹⁸⁹ Bilmen, *Kur'anı Kerîmin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, 1/51.

¹⁹⁰ Nesefî Necmeddin, *Et-teysîr fi't-tefsîr*, 1/896.

¹⁹¹ Tâhâ 20/44.

¹⁹² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 15/517.

¹⁹³ Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/233.

¹⁹⁴ el-Fecr 89/10; Sâd 38/12.

¹⁹⁵ Esed, *Kurân Mesajı*, 925.

bir görüşe göre ise onun kazıklar ve iplerle oyun oynadığından dolayı bu ifadeyle nitelendirildiği ifade edilmektedir.¹⁹⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de Firavun'un 'kazıklar sahibi' şeklinde nitelendirilmesine dair müfessirlerce aktarılan bu farklı yorumlar, onun iktidarını zor, baskı ve şiddet üzerine inşa eden bir yönetim anlayışına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu nitelendirme, Firavun'un yalnızca siyasî gücünü değil, aynı zamanda zulmünü kurumsallaştıran bir otorite biçimini de yansıtmaktadır. Bu bağlamda Firavun'un Hz. Mûsâ'ya ve İsrailoğullarına yönelik tutumu, ilahî müdahale ve cezalandırma sürecinin tarihsel ve ahlâkî zeminini oluşturmaktadır.

Firavun, köle olarak kullandığı İsrailoğullarının Hz. Mûsâ ile beraber Mısır'dan çıkmasına da izin vermemiştir. Firavun ve askerleri, Hz. Mûsâ'ya Allah'ın (cc) verdiği mucize sayesinde yarılp, yol olan denizden geçen İsrailoğullarının arkasından gitmek isterken ordusuyla beraber yok olmuştur. Firavun'un hazin sonu Yüce kitabımızda *"İsrailoğullarını denizden geçirdik. Firavun da, zulmetmek ve saldırmak üzere askerleriyle birlikte, derhal onları takibe koyuldu. En sonunda boğulmak üzereyken, "İsrailoğulları'nın inandığından başka hiçbir ilâh olmadığına iman ettim. Ben de Müslümanlardanım" dedi. Şimdi mi? Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun. Biz de bugün cesedini, arkandan geleceklere ibret olman için, kurtaracağız. Çünkü insanlardan birçoğu ayetlerimizden gerçekten bihaberdir."*¹⁹⁷ şeklindeki müthiş bir anlatımla aktarılmakta ve ibret alınması tavsiye edilmektedir. Firavun'un ölüm sonrası uğratılacağı azapta yine Kur'ân-ı Kerîm'de *"Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir. Kıyamet koptuğunda, "Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!" denilecek."*¹⁹⁸ âyetiyle anlatılmaktadır. Firavun işlemiş olduğu kötü fiillerin cezasını bu günahlara uyumlu cezalarla ödemiştir. İnsanlardan kendisine secde etmelerini talep eden, onları yurtlarından çıkararak, nesillerini ortadan kaldırmak amacıyla erkek çocuklarını öldürüp kadınları sağ bırakan; peygamberle ve mazlumlarla alay eden Firavun, hayatının sonunda bizzat Allah'a secde etmek zorunda kalmıştır. Kendisi, geri dönmek üzere yurdundan ve saltanatından uzaklaştırılmış; etrafındaki tüm güç unsurlarıyla birlikte helâk edilmiştir. Nihayetinde, suda boğulma anında, emrindeki kimselerle birlikte alay konusu olacak ibretlik bir şekilde can vermiştir.¹⁹⁹

Özetini sunduğumuz Hz. Mûsâ kıssası, Kur'ân-ı Kerîm'de her biri müstakil ciltler hâlinde ele alınabilecek nitelikte çok sayıda ayetten oluşmaktadır. Bu kıssada, hakkın

¹⁹⁶ Ebü Mansur El-Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l Kur'an Tercümesi*, Ed. Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz, Çev. Prof. Dr. S.Kemal Sandıkçı, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 12/244.

¹⁹⁷ Yûnus 10/90-92.

¹⁹⁸ el-Mû'min 40/46.

¹⁹⁹ "bk." Resul Ertuğrul, "Kur'an'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu –II" *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dergisi* 4/7 (Haziran 2018) 155-157.

karşısında yer alan baş aktör ise hiç şüphesiz Firavun'dur. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Firavun ve onun sergilediği tutum ve davranışlar sürekli olarak gündemde olmuş, bu konu etrafında çok sayıda ilmî çalışma kaleme alınmıştır. Tarihsel ve düşünsel önemini koruyan bu mesele hakkında ilerleyen dönemlerde de yeni çalışmaların yapılacağı açıktır.

4.2. Hâmân

Çalışmamızın önceki bölümlerinde açıkladığımız Firavun, Hâmân ortaklığı bir din oluşturma birlikteliğidir. Kendilerinin üstünlüğüne bağlı menfaat düzenlerini egemen kılmak, sistematik bir çalışma gerektirmektedir. Dünya hayatını putlaştıran kişilerin dünyayı sömürme, dünya menfaatlerinden en yüksek oranda faydalanma düşünceleri ortaklaşa geliştirdikleri, birbirlerine muhtaç ameliyelerdir. Diğer insanlar üzerinden faydalanma amacıyla kurulan bu paraziter yaşam şekli, mutlak birliktelik esasına dayanır ve biri olmadığında diğerinin yaşaması mümkün değildir. Perde önündeki ve arkasındaki bu tiyatro sahnesi, tek kişilik gibi görünsede aslında sahne arkası kalabalık bir gösteridir. Bu gösteride sahne arkası organizasyon Hâmân'ın görevidir. Hâmân, Firavun'u ön planda tutarken kendinin yüksek menfaatlerine zeval gelmemesi için canhıraş uğraşan kendi yüksek menfaatleri peşinde koşan bir kişiliktir. Bu yüzden kraldan daha kralcıdır.

4.2.1. Hâmân Tiplemesinin Tarihsel Arka Planı ve Firavun iktidarındaki Rolü

Hâmân ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de Firavunla beraber zikredilmektedir. Mü'min sûresi 36. Ayette ve Kasas sûresi 38. Ayetinde, Firavun'un ona emirler vermesi, kendisinin Firavun'un emri altında ki birisi olduğunu ortaya koymaktadır. İsmi Firavunla beraber anılması güçlü, üst düzey ve önemli bir kişilik olduğunu göstermektedir. Firavunla olan yakın ilişkisi onun veziri olabileceği kanaatini uyandırmaktadır.²⁰⁰

Eski Mısırda birçok tanrıya inanılmakta ve tanrı sayıları ve üstünlükleri tarihsel süreç içerisinde değişiklik göstermektedir. Hz. Mûsâ döneminde sözü edilen Hâmân, en güçlü tanrıyı temsil eden kültün başrahibidir. O dönemde en güçlü tanrı olarak Amon kabul edilmekteydi.²⁰¹ Esed (ö. 1992), Hâmân isminin Mısır dininde Tanrı Amon'a nispet edilen yüksek sınıftan rahiplere verilen Hâ-Amen isminin Arapçaya mal olmuş hali olduğunu ve Tevrat'ta geçen Persli Hamanla karıştırılmaması gerektiğini

²⁰⁰ Zübeyir Yetik, "Hâmân", *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, Ed.Duran Kömürcü (İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1990), 2/319.

²⁰¹ Şaban Kuzgun, "Hâmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 1997), 15/437.

belirtmektedir.²⁰² Eski Mısır Medeniyetinde dönemler halinde değişmekle beraber başrahibin sadece dini bir kişilik olmayıp siyasi bir rolü de mevcuttur. Başrahip bizzat Firavunlar tarafından seçilmiştir. Bazı dönemlerde başrahipler, kendilerine tahsis edilen vergiler ve krallar tarafından verilen hediyeler neticesinde zenginleşmiş, devlet içinde bir hükümet oluşturmuş ve devleti etkileri altına almışlardır.²⁰³

Bazı araştırmacılara göre inşaat işlerine önem verilen Eski Mısırdaki, Hâmân'ın bu işlerden de sorumlu olduğunun ve piramitlerin baş mimarı olabileceğinin altı çizilmektedirler.²⁰⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de, Firavun'un bana bir kule yap diyerek Hâmân'ı bu konuda görevlendirmesi,²⁰⁵ bu kanıyı kuvvetlendirmektedir. Firavun'dan sonraki en yetkili kişi olan Hâmân'ın (vezir) etkisi çok büyüktür. Kralların seçme hakkında, onların meşruiyeti meselesine malik olmuşlardır.²⁰⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de Firavun ve Kârûn'la beraber Hâmân'ın da uyarılmak istenmesi,²⁰⁷ Hâmân'ın kudretli bir kişilik olduğunu göstermektedir.

Firavunlar, Mısır'daki mutlak egemenliğin yalnızca kendilerine ait olduğu düşüncesini halk nezdinde güçlendirmek amacıyla, tanrılarla aralarında özel bir ilişki bulunduğunu ileri sürmüş ve böylece kendilerini mistik bir konumda göstermeye çalışmışlardır. Gerçekte var olmayan bu sahte ilişkinin inşası ve sürdürülmesi görevi ise, kurumsal olarak Hâmân'ın öncülük ettiği yapıya verilmiştir. Dini, idari yönetime olan hâkimiyeti Hâmân'ı, Firavun'un kutsayıcısı ve dini prensiplerin düzenleyicisi durumunda olan kurumsal bir kişilik yapmaktadır. Aynı zamanda o Firavun'un vekilidir.²⁰⁸ Özellikle İsrailoğullarına yapılan ve Kur'ân-ı Kerîm'de işkencelerin en kötüsü olarak da nitelendirilen kötülükleri yapan,²⁰⁹ Firavun'un suç ortaklarının elebaşı olan Hâmân, Firavun gibi azaba düşer olup helâk olsa da, İsrailoğulları tarafından sürekli hatırlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde kendileri bir zulümle karşılaşınca zulüm sahiplerine Hâmân ismini vermişler ve bunu tahrif edilmiş Tevrat'a kaydederek, tarihsel kişiliklerin karışmasına ve yanlış anlamalara sebep olmuşlardır.²¹⁰

4.2.2. Kur'ân Perspektifinden Hâmân

Hâmân, Kur'ân-ı Kerîm'de Kasas, Ankebût ve Mü'min sûrelerinde altı ayette zikredilmekte ve hepsinde de Firavun'un ismiyle birlikte geçmektedir. Firavun ve

²⁰² Esed, *Kurân Mesajı*, 782.

²⁰³ Kuzgun, "Hâmân", 15/437.

²⁰⁴ Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 181.

²⁰⁵ el-Mü'min 40/36.

²⁰⁶ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 175; Esed, *Kurân Mesajı*, 783.

²⁰⁷ el-Mü'min 40/ 24.

²⁰⁸ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 33.

²⁰⁹ el-A'râf 7/ 141.

²¹⁰ Yetik, "Hâmân", 2/319; Esed, *Kurân Mesajı*, 782.

Hâmân birbirlerini tamamlayıcı kişiliklerdir. Bu birlikte zikredilme durumu, Hâmân'ın Firavun'un zulme dayalı yönetim anlayışında işlevsel bir role sahip olduğunu göstermektedir. Hâmân, Firavun'un ideolojik ve idarî söylemlerini meşrulaştıran, onun otoritesini güçlendiren bir figür olarak tasvir edilmektedir. Bu yönüyle Firavun güç ve iktidarı temsil ederken, Hâmân bu gücün sürdürülmesinde aklî, idarî ve propaganda boyutunu üstlenen tamamlayıcı bir unsur konumundadır.

İlahlık müessesesinin altını dolduracak fikri terapileri ve söylemleri, ilahlık taslayanlardan çok, bu işten sahte ilahlar vesilesiyle menfaat elde edenler geliştirmeye çalışmışlardır. İşte tamda burada Hâmân'ın bu tiyatrodaki rolü ortaya çıkmış oluyor. Hâmân, Firavun'un ilahlık iddiasının altını doldurmaya çalışan, bunu dini ritüeller ile destekleyen, kendi mabetlerinde ve toplum nezdinde organize eden kişidir. İlahlık müessesesinin altı doldurulmadığı müddetçe ilahlık iddiası sadece kişinin bu fiiliyle kalır. Bunu topluma dikte ettirilmesi mutlak suretle bir öğreti geliştirmekle mümkündür. Kurumsallaşmayı mümkün kılan unsurlar, ilahlık iddiasında bulunan şahısların bizzat kendilerinden ziyade, bu iddiayı fikrî bir zemin ve toplumsal kabuller aracılığıyla destekleyen aktörlerdir. İlahlık iddiasında bulunan kişinin bu iddiasının toplum nezdinde kabul görmesi, söz konusu iddiayı söylem düzeyinde meşrulaştıran ve bu şahsa ilahlık vasıfları atfeden kişi ve grupların varlığını gerekli kılmaktadır.

Tanrılık iddiasında bulunan bir kişi, otoritesini tehdit eden bir durumla karşılaştığında ilk olarak kendisine yön veren akıl hocasına başvurmaktadır. Bu akıl hocası, söz konusu iddiayı toplum nezdinde dolaşıma sokan ve meşrulaştırandır. Hz. Mûsâ'ya mağlup olan Firavun'un, *"Ey Hâmân! Haydi, benim için çamur üzerine ateş yakarak tuğla imal et ve bana bir kule yap; belki Mûsâ'nın İlahına ulaşır, vâkıf olurum."*²¹¹ şeklindeki emri Firavun, Hâmân ortaklığının bir göstergesidir. Bu ayeti yorumlayan bazı müfessirler, bu diyalogda bir alay olduğunu söylemektedirler.²¹² Ebüssuûd (ö. 982/1574) ise burada yapılmak istenenin aslında bir rasathane olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Firavun, bu rasathaneden yıldızları gözlemleyerek bir peygamberin gönderilip gönderilmeyeceğini ve kendi hükümlerinin sona ermesine işaret eden herhangi bir alametin bulunup bulunmadığını araştırmak istemiştir.²¹³

Firavun ve Hâmân arasında geçen diyaloglardan, yukarıda da ifade edildiği üzere, Hâmân'ın belirli görev ve sorumluluklar üstlenmiş olduğu kuvvetle muhtemeldir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hâmân'ın Firavun'un en yakın çevresinde yer alması, onun yalnızca sembolik bir figür değil, aynı zamanda idarî ve ideolojik işlevler üstlenen bir aktör

²¹¹ el-Kasas 28/ 38.

²¹² Esed, *Kurân Mesajı*, 790; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/229.

²¹³ Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/319.

olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, kendisini rab olarak gören Firavun gibi aşırı kibir sahibi bir yöneticinin,²¹⁴ her bireyle doğrudan iletişim kurması veya herkesle aynı ortamı paylaşması düşünülemez. Bu durum, Hâmân'ın Firavun ile halk veya bürokratik yapı arasında aracı bir konumda bulunduğunu ve iktidarın sürdürülmesinde stratejik bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Hâmân, Firavun'un zulüm düzeninin yalnızca bir uygulayıcısı değil, aynı zamanda bu düzenin meşrulaştırılmasına katkı sağlayan önemli bir yapı taşı olarak değerlendirilebilir.

İlahlık iddiasında bulunmak ne kadar kötü bir şey ise, bu işin altyapısını oluşturmakta o kadar kötü bir eylemdir. Bu ilişkiden olsa gerek Kur'ân-ı Kerîm'de Hâmân ismi zikredildiği bütün ayetlerde Firavun ismiyle beraber kullanılmaktadır. Bu yüzden Hâmân, Firavun'un bütün suçlarının ortağıdır.

4.3. Kārûn

Kārûn ismi, Müslüman coğrafyalarda mal çokluğunun vermiş olduğu kibir ve şımarıklıkla hemen hemen eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bununla beraber bazı Kur'an ayetlerinde Kārûn ismi, Firavun ve Hâmânla beraber kullanılmakta ve onlarda görülen olumsuz davranışlarında sahibi olduğu gözlenmektedir. Kārûn, Kur'ân anlatısında baskıcı ve sömürücü bir kişilik olarak tasvir edilmekte; serveti bir tahakküm ve güç aracı hâline getirmesi sebebiyle mali istibdatın sembolik bir örneğini oluşturmaktadır. Bu yönüyle Kārûn kıssası, servetin adaletsiz biçimde biriktirilmesi ve ekonomik gücün toplumsal tahakküm aracı olarak kullanılmasına yönelik eleştirel bir anlatı niteliği taşımaktadır. Kapitalist anlayışın ahlâkî ve toplumsal sonuçlarını ortaya koymaktadır.²¹⁵

Kārûn Allah'ın (cc) büyük ölçüde mal verdiği biridir. Fakat o kendisine lütfedilen bu malı Allah yolunda harcamaktan ve insanlara ihsan etmekten kaçınmış, malın gerçek sahibini kavrayamayıp, kendi bilgi ve becerisi sayesinde elde ettiği kanısı üzerine gaflete düşmüştür. Ne malının ne de hazinelerinin kimseye bir faydası olmamıştır.

Yüce Kitabımızda kötü davranış özelliklerinin birçoğunu üzerinde toplayan simgeleşmiş isimler, birçok dil ve kültürde ahlaksız davranışları belirtmek için kullanılan birer özel isim halini almıştır. Firavunlaşmak, Kārûnlaşmak ifadeleri dilimizde de kötü davranışları ifade etmek için kendilerine yer bulmuşlardır. Kārûnlaşmak, vurgunculuğa, tefeciliğe, mali baskı ve tehdide karşılık gelen bir terim olmuştur. Kārûnlaşmak davranışsal olarak, nimete ve ihsana nankörlüğün en alçak ve ahlaksız şekli olarak ortaya çıkar.

²¹⁴ en-Nâziât 79/24.

²¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/554.

4.3.1. Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'te Kârûn Kimliği

Kârûn, Arapça olmayan bir isimdir.²¹⁶ Tevrat'ta Korah olarak geçen kişinin Kârûn ile aynı kişi olduğu yönünde yaygın bir görüş bulunmaktadır.²¹⁷ Kârûn, Firavun ve Hâmân'dan farklı olarak Hz. Mûsâ'nın kavmindendi.²¹⁸ Bazı müfessirler, ayette geçen 'Mûsâ'nın kavmindendi' ifadesini, Hz. Mûsâ'ya iman eden kimselerden olduğu şeklinde yorumlamışlardır. Bazı müfessirler ise onu İsrailoğullarından olduğunu belirtmişlerdir.²¹⁹ Kitâb-ı Mukaddes'te, Firavun'un helakından sonra, İsrailoğullarından iki yüz elli önderle beraber, Hz. Mûsâ'ya karşı girişilen isyanın elebaşı olarak anlatılmaktadır.²²⁰

Kârûn'un, Hz. Mûsâ ile akrabalığı bazı kaynaklarda dayısının oğlu,²²¹ bazı kaynaklarda amcası,²²² bazı kaynaklarda İbn Abbas'a dayandırılan rivayete göre halasının oğlu,²²³ olarak aktarılsa da, üzerinde en çok ittifak edilen görüşe göre amcası Yashur b. Kahes b. Lavey b. Yakub'un oğludur.²²⁴ Hz. Mûsâ'ya iman eden, dini bilgisi çok yüksek bir seviyede olan Kârûn, Tevrat'ı en iyi okuyan kişiydi.²²⁵ Bazı müfessirler sesinin güzelliğinden,²²⁶ bazıları ise yüzünün güzelliğinde dolayı kendisine münevver dendiğini aktarmaktadır.²²⁷

Kitâb-ı Mukaddes'te Korah olarak belirtilen Kârûn'un, Levi oğlu Kehat oğlu Yishar oğlu Korah şeklinde bir şeceresi aktarılmaktadır.²²⁸ Yine Kitâb-ı Mukaddes'te Kârûn'un (Korah) Ruben soyuna bağlı Eliavoğulları'ndan Datan ve Aviram ile birlikte yanlarında tanınmış iki yüz elli İsrailli önderle beraber Hz. Mûsâ'ya isyan ettikleri ve evi barkı, bütün serveti ve debdebesiyle birlikte yerin dibine batırıldığı belirtilir.²²⁹

Hz. Mûsâ'ya olan teslimiyeti dünyevi ihtirasları nedeniyle ortadan kalkmış ve kaybedenlerden olmuştur. Kârûn'un Firavun döneminde zengin bir kişilik olduğu, sonra Hz. Mûsâ'ya iman ettiği, ancak daha sonraları malı nedeniyle şımararak helak olduğu anlatılır.²³⁰ Hatta Firavun, Kârûn'u İsrailoğulları'na reis tayin ettiği ve onunda kavmine zulüm yaptığı da aktarılmaktadır.²³¹ Kârûn'un helak edilme şekli Kur'ân-ı Kerîm ve

²¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/522.

²¹⁷ Yetik, "Kârûn", 3/308.

²¹⁸ el- Kasas 28/76.

²¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/522.

²²⁰ Say.16:1-2.

²²¹ Celâleddin el-Mahallî, Celâleddin es-Süyûtî. *Tefsîrü'l-Celâleyn*, Çev. Talha Alp, Orhan Ençakar, Abdulkadir Yılmaz, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2019), 4/157.

²²² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 11/6239.

²²³ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 17/558.

²²⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 11/6239; Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/318.

²²⁵ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 11/6239; Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/318.

²²⁶ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 11/6239.

²²⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 11/6240.

²²⁸ Say.16:1-2.

²²⁹ Say.16:1-2.

²³⁰ Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/318, 319.

²³¹ el-Kasas 28/76.

Kitâb-ı Mukaddes'te benzer biçimde yerin dibine geçirilme şeklinde anlatılmaktadır.²³² Kârûn'un dünyevi ihtirasları ve Hz. Mûsâ ile anlaşmazlıkları hususunda çeşitli tefsir kaynaklarında farklı görüşler mevcuttur. Bazı tefsirciler, bir imtiyaz olan kurbanlık yeri ve kurbanlık müessesinin Hz. Harun'a verilmesi nedeniyle Hz. Mûsâ'ya karşı çıkararak münafik olduğunu belirtirken,²³³ bazı tefsirciler Allah'ın (cc) zekâtı emretmesi üzerine, Hz. Mûsâ Kârûn'dan malının zekâtını vermesini istemiştir. Kârûn bunun üzerine yapmış olduğu hesaplamada, yüklü miktarda bir zekât ortaya çıkmış ve zekât vermeyi reddetmiştir.²³⁴

4.3.2. Kur'ân ve Rivayetler Işığında Bir İmtihan Figürü Olarak Kârûn

Hz. Mûsâ dönemiyle ilişkilendirilen olumsuz kişilikler arasında, Firavun'dan sonra üzerinde en çok durulan isim Kârûn'dur. Kârûn'un yaşamı, helak edilişi ve yaşamış olduğu zaman aralığı konusunda, müfessirler arasında birçok farklı görüş bulunmaktadır. Kârûn, Kur'ân-ı Kerîm'de Kasas sûresinde müstakil olarak ele alınmakta; Ankebût ve Mü'min sûrelerinde ise diğer olumsuz şahsiyetlerle birlikte anılmaktadır.

Kârûn'un Kıssası, Kasas sûresinde şöyle geçmektedir:

Gerçekten Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü bir grup ancak taşırdı. Kavmi kendisine şöyle demişti: 'Şımarma! Şüphesiz ki Allah şımaranları sevmez. Allah'ın verdiği şeylerde Ahiret yurdunu gözet ve dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana ihsanda bulunduğu gibi sen de insanlara ihsanda bulun yeryüzünde bozgunculuk çıkarma. Muhakkak ki Allah, bozguncuları sevmez.'²³⁵

Kârûn, Bu servet, bana sahip olduğum bilgiden dolayı verilmiştir, dedi. O, bilmiyor muydu ki Allah ondan önceki kuşaklardan, ondan daha güçlü ve daha çok servet biriktirmiş kimseleri helâk etmişti. Suçlulukları kesinleşmiş olanlara artık günahları sorulmaz.²³⁶

Malı nedeniyle kendisine bozgunculuk yapmaması konusunda uyarılarda bulunan Kârûn, malı hususunda, Hz. Mûsâ ve kavmiyle tartışmakta ve malının kendisine, kendinin sahip olduğu bilgi ve tecrübe sayesinde verildiğini iddia etmektedir.²³⁷ Buradaki bilgiden kastın bazı müfessirlere göre Tevrat'ın bilgisi olduğu, zira Kârûn, Tevrat'ı onların en iyi bilen kişilerindendi. Başka bir görüşte, bu bilginin

²³² el-Kasas 28/81.; Say.16:31-34.

²³³ Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/318, 319.

²³⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l Kur'an*, Çev. Fadıl Aygan, Yusuf Şevki Yavuz, 11/93.

²³⁵ el-Kasas 28/76- 77.

²³⁶ el-Kasas 28/78.

²³⁷ Esed, *Kurân Mesajı*,800.

kimya bilgisi, başka bir görüşte, ticaret, marangozluk ve diğer kazanç yollarıyla ilgili bilgiler, diğer bir görüşte ise, define ve hazinelerin bilgisi olduğu aktarılmaktadır.²³⁸

*“Kârûn, bütün debdebisiyle halkının karşısına çıktı. Dünya hayatını isteyenler ‘Ne olurdu, Kârûn’a verilmiş olanın bir benzeri de bize verilseydi! Şüphesiz o çok kismetli biri!’ dediler.”*²³⁹ âyetinde geçen "Sonra Kârûn, debdebisiyle kavminin karşısına çıktı." cümlesiyle müfessirler farklı yorumlarda ve anlatımlarda bulunmaktadır. Bazı tefsir kaynakları abartılı anlatılarla Kârûn’un zenginliği tasvir etmeye çalışmışlardır.²⁴⁰ Zikredilen bu ayetten sonra gelen ayette Kârûn’a imrenen kimseler şöyle eleştirilir:

*“Kendilerine ilim verilenler ise ‘Yazıklar olsun size! Allah’ın vereceği sevabı İman edip de iyi işlerde bulunanlar için daha hayırlıdır. Ona da ancak sabırlı olanlar kavuşturulur’ dediler.”*²⁴¹

*“Derken biz onu ve sarayını yerin dibine batırdık. Allah’a karşı ona yardım edebilecek taraftarları da yoktu. Kendisini savunup kurtaracaklardan da değildi!”*²⁴²

Bir rivayete göre, “Kârûn, Hz. Mûsa’ya çok çile veriyordu. Akrabalık bağından dolayı, Hz. Mûsâ onu idare ediyordu. Bir gün zekât emri gelince, Hz. Mûsâ, kendisinden malının binde birini zekât vermesini istemiştir. İlk önce bunu kabul eden Kârûn, daha sonra bunu hesaplayınca vereceği zekât miktarı kendisine çok geldi. Bunun üzerine Hz. Mûsa’ya bir tuzak hazırlayarak onun İsrâiloğullarına karşı rezil olmasını istedi. Bu tuzak için, İsrâiloğullarından bir fahişe kadınla, bir miktar altın karşılığı anlaştı. Bir bayram günü Hz. Mûsâ, okuduğu hutbede hırsızlık yapanın elinin kesileceğini, zina eden bekârlara sopa vurulacağını, evli olduğu halde zina eden erkeklerin ise taşlanarak öldürüleceğini buyurdu. Kârûn: "Bu cezalar senin için de geçerli mi? diye sordu. Hz. Mûsâ da: Cezaların kendisi içinde geçerli olduğunu belirtti. Bunun üzerine Kârûn: İsrâiloğulları senin falanca kadınla zina ettiğini iddia ediyorlar dedi. Bunun üzerine halkın huzuruna çıkarılan o kadına, Hz. Mûsâ, doğru söylemesi için yemin ettirdi. Kadın, Hz. Mûsâ’ya iftira etmesi için kendisine Kârûn’un altın verdiğini itiraf etti. Bunun üzerine secdeye kapanan Hz. Mûsâ, ağlayarak Allah’tan, Kârûn’a gazap etmesini istedi. Allah (cc), Hz. Mûsâ’ya yere emretmesini ve yerin onun emrine uyacağını buyurdu. Hz. Mûsâ, orada bulunanlara kendisinin Firavun gibi Kârûn’a da gönderildiğini ve herkesin tarafını seçmesini istedi. Bunun üzerine iki kişi hariç İsrâiloğullarının hepsi Kârûn’dan uzaklaştılar. Daha sonra Hz. Mûsâ yere onları

²³⁸ Nâsirüddîn Ebû Sâid Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el- Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru İhyâit’t-Türâsîl Arabî, 1998), 4/175; Ebüssuud, *İrşâdü’l- ‘akli’s-selîm*, 4/320.

²³⁹ el-Kasas 28/79.

²⁴⁰ Ebüssuud, *İrşâdü’l- ‘akli’s-selîm*, 4/320.

²⁴¹ el-Kasas 28/80.

²⁴² el-Kasas 28/81.

yakalamasını emretti ve Kârûn bütün taraftarları ve servetiyle beraber yerin dibine battı.”²⁴³ Böylece Kârûn, sahip olduğu mal ve ihtişamla birlikte helâk edilmiştir. Bu helâkın ardından, bir gün önce onun zenginliğine gıpta eden kimseler, sabah olduğunda derin bir ibret duygusuyla, “*Vay be! Demek ki Allah, nimetini kullarından dilediğine genişletiyor, dilediğine de daraltıyor. Eğer Allah bize lütfetmeseydi, biz de yerin dibine batırılırdık. Demek ki gerçekten inkâr edenler kurtuluşa ermezler.*” diyerek olayın anlamını idrak etmişlerdir.²⁴⁴

Kârûn, hazinelerinin anahtarlarını kuvvetli bir topluluğun ancak taşıyabildiği, büyük bir zenginliğe ulaşmış,²⁴⁵ fakat malının artmasıyla beraber cimriliği, şımarıklığı ve nankörlüğü de artmış bir kişiliktir. Kârûn kıssası gücüne ve servetine dayanarak, kendini ayrıcalıklı görüp ve kibirlenip Allah’a isyan, insanlara zulüm eden ve sınırı aşanların iflah olmayacaklarının bir vesikasıdır. Allah’ın vermiş olduğu rızka razı olunması gerektiğini, nankörlük yapanların felah bulamayacaklarını, güç ve servetine güvenip, kendini ayrıcalıklı görüp, kibirli bir şekilde insanlara zulüm ve haksızlık ederek aşırılık yapanların sonlarının alçaltılmış bir şekilde olacağını gösteren bir ibret ve öğüt tablosudur.²⁴⁶

4.4. Sâmirî

Bazı müfessirlere göre Sâmirî, ineğe tapınan Bâcermâ ahalisinden olup İsrâiloğullarıyla beraber Müslüman olduğunu açıklamış fakat ineğe tapınma sevdası gönlüne yerleşmiş ve sapkınlardan olmuştur.²⁴⁷

Sâmirî buzağı heykeli yapıp, işte bu sizin tanrınızdır, ona ibadet edin, diyerek İsrâiloğullarını buzağı heykeline tapmaları yönünde teşvik etmiş onlar da tevhidi bırakıp buzağıyı ilâh edinmişlerdir.²⁴⁸ Sâmirî’nin altın buzağıyı imal etmesi ve insanları ona tapmaya yönlendirmesi, ani ve kendiliğinden gelişen bir davranıştan ziyade, bilinçli ve planlı bir fitne faaliyeti olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte Sâmirî’nin kendisini diğerlerinden daha bilgili, öngörülü ve seçkin görmesi, söz konusu eylemin arka planında yer alan zihniyetin belirgin bir kibir tezahürü olduğunu ortaya koymaktadır. Ondaki bu durum toplumu kendi etrafında toplama ve toplumda ayrıcalıklı olma duygusunu yaşamaya çalışma isteği ile hareket eden bir büyüklenme ameliyesidir. Kendisinin ayrıcalıklı olduğu imajını etrafındakilere hissettirme isteği herkesin

²⁴³ “bk.” Taberî, *Taberî Tefsîri*, Çev. Hasan Karakaya, 6/350; Ebüssuud, *İrşâdü’l-‘aqlî’s-selîm*, 4/321; Ebü’l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl ve hakâiku’tte’vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru’l Kelimetî’t-Tayyibe, 1998), 3/672.

²⁴⁴ el-Kasas 28/82.

²⁴⁵ el-Kasas 28/76.

²⁴⁶ Ertuğrul, “Kur’an’da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu –II-”159.

²⁴⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, 10/5267.

²⁴⁸ el-Bakara 2/51; el-A’râf 7/148; Tâhâ 20/81-85.

göremediğini ben gördüm şeklindeki büyüklenmeyle kendini göstermiştir.²⁴⁹ İlahi terbiyeye mazhar olmayan bireylerin olduğu ve insanların eşit olmadığı ortamlarda, bireylerin menfaatlerini ilahlaştırması ve bu yöndeki çırpınışları tarih boyunca görülen vakalardır. Ahiretle ilgili yanlış tasavvurları olan, ilahi adalet kavramının yerleşmediği toplumlarda, bireylerin tüm ameliyeleri dünyalık faydalanmalar içindir. Hiçbir beşeri ahlak kuralı onları bu hedeflerinden vazgeçiremez.

4.4.1. Sâmirî İsmi'nin Kökenine Dair Görüşler

Sâmirî kelimesinin etimolojisi ve tarihsel kimliği hakkında kaynaklarda birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birine göre Sâmirî, Yahudi mezheplerinden biri olan Sâmirîler'e mensuptur.²⁵⁰ Başka bir yaklaşıma göre ise İsrailoğullarının Sâmirî adlı kabilesine bağlıdır.²⁵¹ Bazı rivayetlerde Sâmirî'nin Kirmanlı ve ahlâken bozuk bir kimse olduğu belirtilirken,²⁵² kimi kaynaklarda onun Bâcîrma halkından olduğu ve asıl adının Mûsâ b. Zafer olduğu ifade edilmektedir.²⁵³ Ayrıca Sâmirî'nin, ineğe tapan kavimlerle komşu olan bir topluluktan geldiği ve Hz. Mûsâ'nın hicreti sırasında İsrailoğullarına katıldığı da aktarılmaktadır.²⁵⁴ Bazı müellifler, Sâmirî'nin İsrâîlî kökenli olduğunu, hatta Hz. Mûsâ'nın dayısının oğlu olduğunu ileri sürerken;²⁵⁵ diğerleri onun Hz. Mûsâ'nın Kıptî komşularından biri olduğunu ve Mısır'dan çıkanlar arasında yer aldığını savunmaktadır.²⁵⁶ Sâmirî'nin asıl adının Munca olduğu,²⁵⁷ mesleğinin kuyumculuk olduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır.²⁵⁸ Bunun yanında, asıl adının Hârûn olduğu ve Kitâb-ı Mukaddes'te altın buzağıyı yapan kişinin Hz. Hârûn olarak zikredilmesinin, zamanla isimlerin karıştırılmasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir.²⁵⁹ Nitekim Kitâb-ı Mukaddes'te bu olay, Hârûn'un altınları toplayarak oymacı aletiyle buzağı şeklinde bir put yaptığı ve halka, "Ey İsrailoğulları! Sizi Mısır'dan çıkaran ilahınız budur" dediği ifadeleriyle aktarılmaktadır.²⁶⁰ Son olarak, Sâmirî'nin Hint asıllı olduğu yönünde değerlendirmeler de mevcuttur.²⁶¹

²⁴⁹ Tâhâ 20/96.

²⁵⁰ Yasin Meral, *Sâmirî'nin Buzağısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024), 110.

²⁵¹ Taberî, Taberî Tefsiri, çev. Kerîm Aytekin & Hasan Karakaya, 5/486.

²⁵² Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/202.

²⁵³ Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/202.

²⁵⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 10/5235.

²⁵⁵ Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/202.

²⁵⁶ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/648.

²⁵⁷ Meral, *Sâmirî'nin Buzağısı*, 110.

²⁵⁸ Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 1/217.

²⁵⁹ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 3/269.

²⁶⁰ Çık.32:4.

²⁶¹ Meral, *Sâmirî'nin Buzağısı*, 110.

Kur'ân-ı Kerîm'de aktarılan olayın İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışlarının hemen sonrasına denk gelmesi Sâmirî isminin Arapça ve İbranice değil, Antik Mısır dilinde olabileceği görüşünü kuvvetlendirmektedir. Bazı oryantalistler Sâmirî'nin ismi ve kabilesi hakkında birçok farklı görüş belirtmişlerdir.²⁶²

4.4.2. Kur'ân'da Sâmirî Kavramının Kullanımı ve Dilsel Tahlili

Sâmirî'nin ismi Tâhâ sûresinde geçmekte, Bakara, Nisâ, A'râf sûrelerinde isim verilmeden yaptığı davranıştan bahsedilmektedir. Hz. Mûsâ'nın Tur Dağına gitmesinin ardından İsrailoğullarından topladığı ziynet eşyalarını eriterek buzağı heykeli yapan ve işte sizin ve Mûsâ'nın Tanrısı budur diyerek İsrailoğullarının ona tapmaları gerektiği yönünde telkinde bulunan, onlardan bir kısmını ikna eden bu kişinin, kimliği konusunda farklı görüşler mevcuttur.

Kur'an'da Sâmirî olarak zikredilen kişi hakkında çeşitli tefsir kaynaklarında farklı bilgiler mevcuttur. Tâhâ sûresi seksen yedinci ayette geçen Sâmirî kelimesi sonunda bulunan “ى” harfinden dolayı gerçek bir kişi ismi olmayıp, kişinin akraba, kavim, memleketine aidiyet bildirmekte olup, kelimenin başında bulunan “ئ” takısı da şahsın bu kabilede bulunan kişilerden birisi olduğuna işaret etmektedir.²⁶³

Bazıları ise Sâmirî kelimesi sonunda bulunan “ى” harfinden dolayı gerçek bir kişi ismi olmayıp, kişinin bir meslek grubuna, kelimenin başında bulunan “ئ” takısı da şahsın bu meslekte bulunan kişilerden birisi olduğunu belirtmektedir.²⁶⁴

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ise Sâmirî'nin ismi hakkında iki görüş beyan edildiğini ifade etmiştir. Vehb bin Münebbih'e dayanan birinci görüşte, Sâmirî'nin adının Mûsâ olduğudur. Cevzî'nin aktardığı ve İbn Saib'e ait olduğunu söylediği ikinci görüşte ise Sâmirî'nin asıl adının Miyha olduğudur. Sâmirî'nin İsrail oğullarından olup olmadığı hususunda da iki görüş olduğunu aktaran İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201); Bunlardan birincisinde ve İbn Abbas'a ait olan görüşte İsrailoğullarından olmadığı, Katadeye ait olan ikincisi görüşte ise İsrailoğullarının büyüklerinden ve "Samire" denilen bir kabileye mensup olduğudur. Yine İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Vehb bin Münebbih'in Sâmirî'nin memleketinin Bacerma, Said bin Cübeyr ise Kirman olduğu yönündeki ifadelerini aktarmıştır. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Sâmirî'nin İmran oğlu Mûsâ'nın amcası oğlu olduğunu da aktarmaktadır.²⁶⁵

²⁶² Meral, *Sâmirî'nin Buzağısı*, 117.

²⁶³ Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 3/265.

²⁶⁴ Meral, *Sâmirî'nin Buzağısı*, 117.

²⁶⁵ İmam Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman Ali İbn Muhammed Cevzi, *zadü'l-mesir fi ilmi't-tefsir*, çev.Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 4/192-193.

Tûr Dağı'ndan dönen Hz. Mûsâ, Sâmirî'ye senin amacın neydi diye sorduğunda,²⁶⁶ Sâmirî ona “*Ben onların görmedikleri şeyi gördüm, bu yüzden elçinin atının ayağını bastığı yerden bir avuç toprak alıp onu eritilmiş ziynet eşyalarının içine attım. Böylece nefsim böyle yapmamı hoş gösterdi*”²⁶⁷ demiş. Bunun üzerine Hz. Mûsâ Sâmirî'ye, “*Haydi git! Muhakkak ki sana artık hayatın boyunca ceza olarak 'Bana dokunmayın!' demek vardır. Ve elbette seni kaçıp kurtulamayacağın cehennem beklemektedir*” diyerek beddua etmiştir.²⁶⁸ Burada geçen ve Sâmirî'ye verilen dünyadaki ceza bazı müfessirlere göre, Allah'ın (cc) ona amansız bir hastalık vermesidir. Yakalandığı bu hastalıkta kendisi, her hangi bir kimseye dokununca ve birisi ona dokununca, mutlaka onda hemen şiddetli bir sıtma başlardı. İşte bundan dolayı o insanlardan ve insanlar da ondan kaçıyordu. Ve Sâmirî, olanca sesiyle "Dokunma yok!" diye bağırıyordu. Bazı âlimler bu olayı bir isti'âze, yani Allah'a sığınma ifadesi olarak değerlendirmiştir. Onlara göre bu durum, insanın “Ey İblîs, bizden uzak ol; biz senden Allah'a sığınırız.” demesine benzemektedir. Allah (cc), Sâmirî'yi rahmetinden uzaklaştırıp lânetleyince, Hz. Mûsâ da ona hayatı boyunca “Bana dokunmak yok.” demesini emretmiştir. Böylece insanlar, Sâmirî'den uzak durmaya ve onunla bir arada olmamaya yönlendirilmiştir.²⁶⁹

Bazı kaynaklara göre, İsrâiloğulları Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn ile birlikte Mısır'dan ayrıldıklarında, yolda Amâlikalı bir kavimle karşılaştılar. Bu kavim, öküz biçimindeki putlara tapıyordu. İsrâiloğulları, cehaletleri nedeniyle onların bu davranışlarına ilgi gösterdiler. Bu durumun, Sâmirî'nin altın buzağıyı yapmasına neden olan etkenlerden biri olduğu rivayet edilmektedir.²⁷⁰

Sâmirî anlatısı, Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca tarihsel bir sapmayı değil, aynı zamanda vahyin yokluğunda ortaya çıkabilecek inanç zaaflarını, liderlik boşluğunun yol açtığı kırılmaları ve bireysel yönlendirmelerin toplumsal sapmalara dönüşme sürecini gözler önüne sermektedir. Tefsir literatüründe Sâmirî'nin kimliği, kökeni ve sosyal konumu hakkında ortaya konan farklı görüşler, kıssanın tarihsel boyutuna ilişkin çeşitliliği yansıtırken; Kur'ân'ın asıl vurgusunun şahsın kimliğinden ziyade sergilediği tutum ve bu tutumun toplumsal sonuçları üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Sâmirî'nin şahsında somutlaşan bu örnek, insanın hevâ ve hevesine uyması hâlinde ilahî hakikatten nasıl uzaklaşabileceğini, bâtılın ise semboller ve maddî unsurlar üzerinden nasıl meşrulaştırılabildiğini göstermesi bakımından ibret verici bir model sunmaktadır.

²⁶⁶ Tâhâ 20/95.

²⁶⁷ Tâhâ 20/96.

²⁶⁸ Tâhâ 20/97.

²⁶⁹ Neseî Necmeddin, *Et-teysîr fi't-tefsîr*, 1/84; İbnü'l-Cevzî, *zadü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, 4/193.

²⁷⁰ Bilmen, *Kur'anı Kerîmin Türkçe Mealî Alîsî ve Tefsîrî*, 1/53.

4.5. Davranış Özelliklerinin Kur'ânî Kavramlarla İlişkisi

4.5.1. Tuğyan

4.5.1.1. Kur'ân'da Tuğyan Kavramı

Tâğût, "tuğyan" mastarından türemiş olup, çoğul, tekil, eril ve dişil olarak kullanılan ve büyük günah işlemeye davet eden herkese verilen bir isimdir.²⁷¹ Tağâ “طغى” kelimesi küfründe azgınlık yapan kâfir,²⁷² üstünlük iddiasında bulunmak, kibirde aşırı gitmek anlamlarında kullanılmaktadır.²⁷³ Benzer biçimde, hileye ve tuzak kurmaya başvurmada da aşırıya kaçmak, dinin emirleri dışına çıkarak küfre girmek anlamlarına da gelmektedir.²⁷⁴ Kelimenin harflerin değişimi ve kökeniyle ve ilgili ihtilaflar bulunsa da manası üzerinde neredeyse ittifak edilmiştir. Buna göre kelimenin mastarı olan "Tuğyan" sınırı aşmak, günah ve isyanda çok ileri giderek haddi aşmak,²⁷⁵ isyanda sınır tanımamak anlamlarında kullanılmaktadır.²⁷⁶ Zemahşerî (ö. 538/1144), tuğyanın Allah'a karşı gelmede haddi aşmak, küfürde aşırı gitmek olduğunu belirtmiştir.²⁷⁷ Tuğyan geniş bir kullanım alanına sahip bir kelime olsada müfessirler, kendi yaşadıkları dönem ve bulundukları toplumun psikososyal yapısına göre, bu anlamlardan bir veya birkaç tanesini daha çok ön planda tutmuşlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de tuğyan, tağy ve müştakları olan tağa, tuğyân, etğâ, yetğâ, tağvâ, tâğut, tâğun, tâğiye kelimeleri peygambere şair, mecnun ve sâhir diyenler,²⁷⁸ münafıklık yapanlar,²⁷⁹ yeryüzünde fesat çıkaranlar,²⁸⁰ ölçü ve tartıda aşırılığa kaçanlar,²⁸¹ suyun taşması,²⁸² Allah'a karşı kibirlenenler,²⁸³ yemede aşırı gidenler,²⁸⁴ manalarında kullanılmıştır.²⁸⁵

Tağut, Allah'a (cc) karşı isyanda bulunmuş ve kulluk hududunu aşarak ilahlık bayrağını yükseltmeğe çalışan bütün kişi, zümre ve yönetimler olup,²⁸⁶ çoğulu

²⁷¹ Hasîrîzâde Mehmed Elîf b. Ahmed Muhtâr (1850-1927) *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, nşr. Mustafa Koç- Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 2015), “azleme”, 2/40; Mustafa İslamoğlu, *İman* (İstanbul: Dengi Yayınları, 1997), 178.

²⁷² Mütercim Âsım Efendi, *el-okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît kâmûsu'l-muhît*, nşr. Mustafa Koç- Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), “et-tağy”, 6/5853.

²⁷³ Hasîrîzâde Elîf Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, 2/47.

²⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/ 7-8.

²⁷⁵ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibil Kur'an*, “T-Ğ-Y”, 603. ; Yusuf Kerîmoğlu, *Kelimeler Kavramlar* (İstanbul: İnkilâb Yayınları, 1998), 316.

²⁷⁶ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/151.

²⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/186.

²⁷⁸ ez-Zâriyât 51/53.

²⁷⁹ el-Bakara 2/14-15.

²⁸⁰ el-Fecr 89/11.

²⁸¹ er-Rahmân 55/8-9.

²⁸² el-Hâkka 69/11.

²⁸³ el-Alak 96/6.

²⁸⁴ Tâhâ 20/81.

²⁸⁵ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibil Kur'an*, “T-Ğ-Y”, 603.

²⁸⁶ Mevdûdî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, 84.

‘teğavî’tir.²⁸⁷ Allah’ın sınırlarına tecavüz eden insan tuğyan etmiş olup, tağut insana bu sınırlara tecavüzü normalleştiren, küfrün, adaletsizliğin, zulmün, kötülüğün, putçuluğun, azgınlığın, sapkınlığın, haksızlığın ve daha birçok şerrin sembolü olarak zikredilen bir terimdir.²⁸⁸ Helak olan bütün kavimlerin bu fiilin içine düşmüş olduklarını görmekteyiz.

Taberî (ö. 310/922), tağutu Allah’a karşı azgınlaşan ve Allah’ın haricinde kendisine tapınılan şeyler olarak tanımlarken, bu tapınmanın tağutun zorlamasıyla olup olmadığının herhangi bir öneminin bulunmadığının altını çizmektedir.²⁸⁹ Bu nedenle, kendisine tapılan bu varlık insan, put, şeytan, heykel, ya da başka herhangi bir şey de olabilir. Başka bir tanımda, Allah’ın (cc) indirdiği hükümlere karşılık olmak üzere ve onların yerine geçmesi için hükümler oluşturan her varlığa tağut denir.²⁹⁰

Bazı tefsirlerde tağut kelimesi “sahte tanrılar” şeklinde çevrilmiştir. Bu kavramla, insanların tapındığı bâtil ilahlar kastedilir. Ayrıca Allah Teâlâ’ya isyana sürükleyen her türlü görünür veya görünmez varlık için de kullanılır. Tağut, insanlık tarihi boyunca bâtili hak, hakkı ise bâtil gibi göstermeye çalışan tüm güç ve otoriteleri ifade eden bir terimdir.²⁹¹ Bu tanımlamalardan anlaşılacağı üzere insanı azgınlığa götüren her şey tağuttur.²⁹²

Kur’an Hz. Mûsâ örneği ile tağut karşısındaki dik duruşun nasıl olması gerektiği hakkında bize rehberlik etmektedir. Kulluk bilincinin dışına çıkılması olan tuğyan, gerçek ilaha bir meydan okumadır. Peygamberlerin gönderiliş amaçlarından bir tanesi de insanları tağuta itaatten men etmektir.²⁹³

Kutub (ö. 1906), tağutu; otoritesini Allah’a dayandırmayan her türlü idare, uygulamasını O’nun şeriatından almayan her türlü iktidar, hakka tecavüzde bulunan her türlü düşmanlık olarak tanımlamaktadır.²⁹⁴ Yüce yaratıcıya düşmanlığın ve azgınlığın en iğrenci ve şiddetlisi Allah’ın ilahlığına, otoritesine ve hâkimiyetine tecavüzdür.

Şeytanlar ve şeytanların yardımcıları olan diğer saptırıcılar yani tağut insanı, yaradılıştaki fitratından ve peygamberlerin tebliğ etmiş oldukları ilahi buyruklardan, küfre, hakikate düşmanlığa ve hıyanette ısrara çağırırlar. Bu çağrıya uyanlar Allah’ı

²⁸⁷ Mustafa Bilgen, *Ahlâkî Hastalıklar ve Kurtuluş Yolları* (İstanbul: Milli Gazete, 2007), 755.

²⁸⁸ İslamoğlu, *İman*, 178.

²⁸⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi’u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru Hicr, 1422/ 2001), 4/565.

²⁹⁰ Kerîmoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, 316.

²⁹¹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 4/608.

²⁹² Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 5/428.

²⁹³ en-Nahl 16/36.

²⁹⁴ Seyyid Kutub, *Fîzılâl-il Kur’an*, Çev. İ.Hakkı Şengüller, Bekir Karlığa, M.Emin Saraç (İstanbul: Birleşik Yayıncılık) 4/321.

bırakıp, tağutu dost edinmiş olurlar.²⁹⁵ Yüce Kitabımızda tağutla ve onu dost edinenlerle mücadele edilmesi, savaşılmaması emredilmektedir.²⁹⁶

İstiğna, insanı tuğyana götüren en önemli etkenlerden birisidir. İnsandaki kendi kendine yetebileceğini düşünmesi kibrin en büyük göstergesi olup bu durum insanı, nankörlüğe, küfre ve tuğyana götürür. İnsanın büyülenmesi, gücünü sınırsız görmesi, kendi kendine yetebileceğini düşünmesi, Allah’a tenezzülünün olmaması onu tuğyana götüren en büyük etkenlerdir. Tevhidin karşısında olan veya tevhide karşı yapılan en ufak bir tecavüz eylemi tuğyandır.

4.5.1.2. Firavun’un Özelliği Olarak Tuğyan

Îlâhî vahiy, Firavun’un sınır tanımaz zulmünü ve haddi aşan tavrını tanımlarken belirli kelime ve kavramları özellikle öne çıkarmaktadır. Yüce Rabbimiz Kur’ân-ı Kerîm’de; “*Git Firavuna, şüphe yok ki o azdı.*”²⁹⁷ “*Firavuna git; çünkü şüphesiz o, tağut oldu.*”²⁹⁸ “*İkiniz Firavuna gidin çünkü şüphesiz o, tağut oldu.*”²⁹⁹ âyetlerinde Firavun’u azmışlar için kullanılan “طغى” kelimesiyle nitelendirilmektedir. Kendini ilahlaştırma, kendini herkesin ve her şeyin üstünde görme tuğyan halinin de zirvesidir. Kur’ân’a göre tağutluktaki bu doruk noktanın temsilcisi Firavun’dur. Firavun, tağut kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de geçen hemen hemen her anlamını üzerinde taşıyan bir kişiliktir. Şeytanı bile kışkındıracak haddi aşmışlığın sembolüdür.

Peygamberlerin gönderiliş amaçlarından biri hatta en önemlisi, gönderildikleri toplumları, Allah’a ibadet etmeye çağırmaları ve tağuta kulluktan kaçınmaları hususunda onlara uyarıda bulunmalarıdır.³⁰⁰ Bu tam olarak tevhidin gerekliliği ve mücadelesidir.

Firavun, “*Ey soylular benden başka bir tanrınız olduğuna bilmiyorum diyerek.*”³⁰¹ Tanrı olduğunu iddia etmekteydi. Bazı müfessirler bu ayet Firavun’un bir beşer için en büyük cürüm olan ilahlık iddiasında bulunduğunun bir kanıtı olduğunu belirtmişlerdir. Kendini yaratıcı yerine koyan ve bunu etrafındakilere dikte ettirmeye çalışan Firavun, Allah’a (cc) şirk koşmuş ve kâfirliğin bütün vasıflarını üzerinde toplamıştır.³⁰²

Burada Firavun’un iddia etmiş olduğu tanrılık kavramı hakkında çeşitli kaynaklarda farklı yorumlar göze çarpmaktadır. Çalışmamızın önceki bölümlerinde de belirttiğimiz üzere, Antik Mısırda Firavun, ilah olarak kabul edilen güneşin oğlu olarak

²⁹⁵ el-Bakara 2/257.

²⁹⁶ en-Nisâ 4/76.

²⁹⁷ en-Nâziât 79/17.

²⁹⁸ Tâhâ 20/24.

²⁹⁹ Tâhâ 20/43.

³⁰⁰ en-Nahl 16/36.

³⁰¹ el-Kasas 28/ 38.

³⁰² Âl-i İmrân 3/151.

henüz hayatta iken bir tanrı sayılırdı.³⁰³ Bu durum onların dini sistemlerinin birçok tanrı barındırdığını göstermektedir. Oluşturdukları bu politeist dini yapının temel esası, tanrıların dünyadaki görevlerinin, tam yetkili olarak Firavunlara devredilmesidir. Allah'ı tanımayan sahte tanrılar üzerine inşa edilmiş bu yapı, tam olarak tağuti bir sistemdir.

Tanrılık iddiasının ilk basamağı hiç şüphe yok ki gerçek ilahî inkâr ve hakkı yalanlamadır. Nitekim ayette “*Bunların durumları tıpkı Firavun hanedanının ve onlardan önce yaşayanların durumu gibidir. Allah'ın ayetlerini inkâr etmişler, Allah da kendilerini günahları sebebiyle hemen yakalamıştı. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, azabı çetin olandır.*”³⁰⁴ buyurularak tekrarlanan bu döngü hatırlatılmaktadır.

Firavun'un kendini tanrı ilan etmesi ile ilgili olarak,³⁰⁵ tefsir dönemlerine bakıldığında klasik ve modern dönemlerde farklı yaklaşımların olduğunu görmekteyiz. “Klasik dönem tefsir anlayışında da konuyla ilgili dört farklı görüş bulunmaktadır. Bunları:

- a) Firavun'un kendisi ve toplumu tarafından tanrı olarak görüldüğünü savunanlar.
- b) Firavun'un hem tapan hem tapılan olduğu bir şirk sisteminin mevcudiyetini savunanlar.
- c) Firavun'un kendisini tabiat ve siyasi otorite anlamında tanrı olarak kabul edildiğini savunanlar.
- d) Firavun'un yalnızca toplum şuurunda tanrı olarak kabul edildiğini savunanlar, olarak sıralayabiliriz.

Modern dönem tefsir anlayışında ise, Tanrılık iddiasının siyasi otorite anlamı taşıdığını savunanlar ve olayı şirk anlayışı bağlamında ele alan yaklaşımlar öne çıkmaktadır.”³⁰⁶

Tuğyanın her türlüşünü Firavunda görmek mümkündür. Bunlardan bir tanesi de Allah-u Teâlâ tarafından kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlanması ve onlara karşı isyandır.³⁰⁷ Başka bir ayette “*Bunun üzerine (Mûsâ) ona en büyük mucizeyi gösterdi. Ama o (Firavun) yalanladı ve karşı geldi.*”³⁰⁸ ifadesiyle inkârın ilk basamağının hakkı yalanlama olduğuna bu âyetle işaret edilmektedir. Her peygamber gönderildikleri azgın kavimler tarafından mecnun, büyücü olarak

³⁰³ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 33.

³⁰⁴ el-Enfâl 8/52.

³⁰⁵ el-Kasas 28/38, en-Nâzi'ât 79/24.

³⁰⁶ “bk.” Hüseyin Yakar, “Kur'an'da Firavunun Dinî Konumuna Dair Âyetler Bağlamında Tefsir Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 2020/1 (Haziran 2020), 115-137.

³⁰⁷ el-Hâkka 69/9-10.

³⁰⁸ en-Nâziât 79/20-21.

nitelendirilmişlerdir.³⁰⁹ Yüce Kitabımız tuğyan içerisinde, peygamberlere karşı gelenlerde temel davranış ve söylemlerin ortak olduğunu bu ayetlerle beyan etmektedir.

Kendilerinin ilahlık iddiasını ortaya atanlar ve kendilerine iman edilmesi noktasında kanıt arayanlar, mutlaka başkalarının kanıtlarını inkârla işe başlarlar. Yalanlama, karalama, avamın gözünü boyama ve kafa karışıklığı oluşturmaya çalışma, bu sahtekârlarda metot haline gelmiştir.

Firavun'un zulmünün kaynağını anlamada, Kur'ân'da yer alan bazı ifadeler özellikle dikkat çekicidir; zira bu ifadeler onun hem siyasi hem de teolojik anlamda nasıl bir sapma yaşadığını gösterir. Kur'ân, Firavun'un Mısır'daki otoritesini nasıl kötüye kullandığını anlatırken, onun toplum mühendisliği ve baskı yöntemlerine dair önemli ipuçları verir. *“Kuşkusuz Firavun ülkesinde ululuk taslamış, (ayırımcılık yaparak) halkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını kıymıdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu. Şüphesiz o huzur ve güveni bozanlardandı.”*³¹⁰ Mâtürîdî (ö. 333/944), ayetteki ‘ülkesinde ululuk taslamıştı’ cümlesinin: “Normal insanlar gibi olmasına rağmen söz konusu topraklarda konumunu yükselterek, kendisinde ilâhlık ve rablık bulunduğunu iddia etmişti.”³¹¹ şeklinde bir manaya gelebileceğini söylemişlerdir.

İlahlık iddiasının diğer bir boyutu halk nezdinde olanıdır ki, bu iddianın halkta nasıl karşılık bulduğu önemlidir. Nebiler genellikle zor şartlarda ve değerlerin dip yaptığı, tükenmişliğin zirveye çıktığı zamanlarda Allah (cc) tarafından görevlendirilmişlerdir. Hz. Mûsâ'nın göstermiş olduğu mucizeye rağmen bazı gençler dışında, halkın iman etmemesi,³¹² onlardaki ezilmişliğin, korkunun ve cahilliğin bir sonucudur. Zulüm altında ezilen ve işkencenin her türlüyle karşılaşan bir toplumda, kendilerine olan özgüveni inşa etmek kolay olmamıştır.

Tanrılık iddiasında bulunanlar, bunun gerçekte olmadığını en iyi kendileri bilmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, Firavun ve etrafındakiler getirilen mucizeler karşısında paniklemiş ve kendi başlarına gelen belaların kaldırılması için, Hz. Mûsâ'dan yardım istemişlerdir.³¹³ Hz. Mûsâ'nın Firavun karşısındaki ilahi destekli dik duruşu, Firavunda tebaasının bundan etkileneyeceği endişesine neden olmuştur ki, bu kaçınılmaz sondur. Bu şaşırılmışlık hali, onun bataklıkta debelenen kişinin battığı gibi helak olmasına sebep olmuştur. İlahlık iddiasında bulunan Firavun, acziyet içerisinde etrafındakilerden yardım istemek durumunda kalmıştır. Aciz duruma düşen etrafından

³⁰⁹ ez-Zâriyât 51/52-54.

³¹⁰ el-Kasas 28/4.

³¹¹ Ebü Mansur El-Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l Kur'an Tercümesi*, Ed. Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz, Çev. Doç. Dr. Fadıl Aygün, Ensar Yayınları, İstanbul 2015 11/16.

³¹² Yûnus 10/83.

³¹³ ez-Zuhuruf 43/49; el-A'râf 7/134.

gelecek her türlü yardıma muhtaç bir ilahlık iddiası, insanlar gözünde nasıl bir etki bırakabilir?

Hz. Mûsâ'nın göstermiş olduğu tüm mucizelere rağmen, inanmamakta direten Firavun ve avanesi, gelecek nesillere ibretlik bir vaka olarak helak edilmiştir. Son anında yapmış olduğu iman, onu kurtaramamıştır. Yapmış olduğu bu iman, “Firavun İmanı” tamlaması şeklinde, muteber olmayan son andaki iman budur dercesine kıyamete kadar kötü bir örnek olarak gösterilmek üzere, Rabbimiz tarafından insanlara anlatılmıştır.³¹⁴

4.5.1.3. Hâmân'ın Özelliği Olarak Tuğyan

Hâmân, Firavun ve avanesinin başlısı bulundukları dinin işleyişinden ve sistematüğinden sorumlu tağuttur. İlâhi yasaları yalanlayan, var olan batıl düzenin en büyük menfaat ortağıdır. Bu nedenle kraldan daha çok kralcıdır. Hz. Mûsâ'nın göstermiş olduğu mucizeler karşısında kafasında soru işaretleri oluşmaya başlayan, acaba Mûsâ'nın tanrısına inanmalı mıyım diye mırıldanmaya başlayan Firavun'u, bu fikirden vazgeçiren baş destekçisidir.³¹⁵

Hâmân, Allah'ın (cc) indirdiği hükümlere karşı olmak ve onların yerine geçmek üzere hükümler icad eden, bâtılı hak, hakkı bâtıl gösterme çabasıyla sahte tanrılar oluşturmaya çalışan birisidir ki, bu da tağutun birçok özelliğinin kendisinde toplanması anlamına gelmektedir.

İlahlık iddiasında bulunmak ne kadar kötü bir şey ise, bu işin altyapısını oluşturmakta o kadar kötü bir eylemdir. Bu suç ortaklığından olsa gerek Kur'ân-ı Kerîm'de Hâmân ismi geçen bütün ayetler, suçlarının ortağı Firavunla beraber kullanılmaktadır. Hâmân, sahip olduğu mevki, nüfuz ve maddi kuvvetleri kullanarak, hakkı yok etmeye çalışmış, bu tağuti sisteme danışmanlık yapmıştır.

4.5.1.4. Kârûn'un Özelliği Olarak Tuğyan

İnsanın kendisine verilen nimetleri yok sayarak nimetlerin gerçek sahibini görmezden gelmesi, onu kaçınılmaz bir şekilde hüsrana sürükler. Allah'ın (cc) insanlara imtihan vesilesi olarak sunmuş olduğu nimetlere insanın vermiş olduğu değer ve biçmiş olduğu rol imtihanın sonucunu belirlemektedir. Nimetleri veren Rabbimiz, nimetlerinden nasıl faydalanmamız gerektiğini ana hatlarıyla kullarına bildirmiştir. Kârûn, Firavun ve Hâmân gibi, Hz. Mûsâ'yı yalanlamıştır.³¹⁶ Allah'ın kendisine vermiş

³¹⁴ Yûnus 10/90- 92.

³¹⁵ Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, 3/744.

³¹⁶ el-Mü'min 40/24.

olduğu nimetleri, zenginliğin ve ihtişamın kendinden kaynaklandığı fikriyatı,³¹⁷ insanın kendini her şeyden müstağni görmesi, nimetin gerçek sahibine şükrü yok eder. Bu durum tuğyana götüren en önemli etkidir. İnsan, kendisinde sınırsız bir güç, bilgi ve yetenek bulunduğu vehmine kapıldığında Allah'ı unutma eğilimine girmekte ve bu durum tuğyana giden sürecin kapısını aralamaktadır. Tuğyanın ortaya çıkmasıyla birlikte birey, her istediğini yapabileceği düşüncesine yönelmekte; hak, hukuk ve sınır kavramlarını göz ardı etmeye başlamaktadır.³¹⁸

Kendisine verilen nimetlerden dolayı ayrıcalıklı bir kişilik olduğunu söyleyen Kārûn, bu nimetlerin kullanımı hususunda kendine göre kurallar belirleyerek Allah'ın belirlemiş olduğu kurallara muhalefet etmekte ve Allah'ın Peygamberini ve getirmiş olduğu mesajı yalanlamaktadır. Kārûn, Allah'ın kanunlarını tanımayarak hükmü Allah'tan başkasına tahsis etmiş, Allah'ın kural koyuculuğunu inkâra kalkışmıştır.

4.5.1.5. Sâmirî'nin Özelliği Olarak Tuğyan

Çalışmamızın önceki bölümlerinde açıklamaya çalıştığımız tağut kavramının anlamlarından bir tanesi de Allah'ın (cc) indirdiği hükümlere karşılık gelmek ve onların yerine geçmek üzere, hükümler icad eden her varlık olarak belirtmiştik.³¹⁹ Sâmirî, Allah'ı bırakarak kendisine ve kavmine put ihdas eden, toplumu Allah dışında ilahlar olduğunu kabul ettirmek isteyen bir kişiliktir. Kavmini kendi yapmış olduğu puta (tağuta) tapmaları konusunda aldatmış ve tuğyan etmiştir.

Sâmirî'nin put yaparken ve halkı ona tapmaya ikna etmeye çalışırken neyi amaçladığı, üzerinde durulması gereken bir husustur. Zaten Hz. Mûsâ kavminin yanına dönünce, Sâmirî'ye ilk sorduğu soruda budur. Senin bu işi yapmadaki amacın ne?³²⁰ Verilen cevap yapılan lanetlenmiş eylemi meşru göstermeye dönük münafıkça bir çabalayıştır. Mucizelere bizzat şahit olmuş, bu mucizeler neticesinde düşmanları yerle yeksan olmuş, düşmanlarının zulmünden kurtularak özgürleşmiş bir kavmin, hemen bunun akabinde buzağıya tapmaları ve işte bu sizin ilahınız diyen birisine uymaları,³²¹ anlaşılması zor bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Râzî (ö. 606/1210), mevcut toplumun, Tanrının bir cisme hulul edebileceğini kabul eden 'mücessime hulûliyye' inancına sahip bulunmalarından dolayı, Sâmirî'nin hilelerine kanmış ve şüpheye düşmüş olabileceği görüşündedir. Çünkü Sâmirî halk arasında, Hz. Mûsâ'nın yapmış olduğu şeyleri, yıldızlar üzerinde etkili olan büyüler

³¹⁷ el-Kasas 28/78.

³¹⁸ Vecdi Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar* (İstanbul: Kitabevi Yay., 1998), 297-298.

³¹⁹ Kerîmoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, 316.

³²⁰ Tâhâ 20/95.

³²¹ Tâhâ 20/88.

sayesinde yapabildiğini ve bu büyülerin aracılığıyla mucizelerin meydana geldiği düşüncesini yayıyordu. Böğürebilen buzağıyı yapan Sâmirî, kavmine onun tılsımı gibi bir tılsım yapıyorum diyerek yaptığı işi onlara süslü gösterdi. Onlarda da, olağan üstü şeyleri yapma hususunda Hz. Mûsâ gibi olma arzusu uyandırmış oldu ve şüpheye düştüler.³²²

Sâmirî münafıklığının doğal sonucu olarak hilekârlık yapmıştır. Hz. Mûsâ'yı dahi yaptıklarını anlamlı göstermeye yeltenerek ayartmaya çalışmıştır. Bu durum sürekli putları ilah edinmenin, Allah'ı tam anlamıyla tanıyamamanın bir sonucudur. Hiçbir özelliği olmayan putlara tapmayı alışkanlık edinen fertler, her şeyi bilen bir Allah tasavvurunu anlayamamış ve anlamak istememişlerdir. Allah'ı tam anlamıyla tanıyamama onları, Allah'ı ve elçisinin aldatılabileceği sonucuna götürmüştür.

4.5.1.6. Tuğyanın Günümüz Yansımaları

Tağut, batıla davet edenlere ait bir simgedir. İnsanın aklına gelebilecek bütün kötülüklerin sembolüdür. Bazen firavunlaşmış bir yönetici, bazen cansız bir eşya, bazen bir ideoloji, bazen şeytan, şans, uğur gibi soyut kavramlar olup, aslında Allah'ın sınırlarının çiğnenmesine neden olan her şeydir.³²³ Tağut, yalnızca bireysel bir sapma değil; toplumsal düzeni doğrudan etkileyen yapısal bir bozulmayı ifade eder. Zira tağut merkezli toplumlarda hüküm koyma yetkisi ilâhî ilkelerden koparılır ve beşerî heva, güç ve çıkar ilişkileri meşrulaştırılır.³²⁴

Tanrılık iddiası yahut Allah'a (cc) ait ulûhiyet ve rubûbiyet vasıflarının beşerî otoritelere izafe edilmesi, Kur'ân'ın ifadesiyle toplumları helâke sürükleyen en temel sapmalardan biridir. Bu tür inanç ve pratikler, tarih boyunca farklı biçimlerde ortaya çıkmış olmakla birlikte, öz itibarıyla aynı zihinsel ve ideolojik temele dayanmaktadır. İlâhî sınırları tanımayan birey ve toplumlar, kendilerini müstağni görerek Allah'ın (cc) koyduğu hudutları ihlal etmiş ve bu tutumlarıyla hem bireysel hem de toplumsal fesada yol açmışlardır.

Tanrılık iddiasında bulunan kimselerin, bu iddianın gerçekte karşılığı olmadığının en iyi farkında olanların yine kendileri olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Firavun “*Ey soylular benden başka bir tanrınız olduğunu bilmiyorum*”³²⁵ diyerek rablık iddiasında bulunurken, kendisinin yaratıcı olmadığı gerçeğinin bilincinde olduğu değerlendirilmektedir. Râzî (ö. 606/1210), “Firavun’un bu söylemini, Mısır’daki çoktanrılı inanç sisteminin bir yansıması olarak ele alır. Buna göre Firavun, kendisini en

³²² Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, 3/80.

³²³ İslamoğlu, *İman*, 178.

³²⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibil Kur'an*, “T-Ğ-Y”, 602-603.

³²⁵ el-Kasas 28/ 38.

yüce rab olarak görmekte; varlığını ve yetkisini ise daha büyük ilâhî güçlerin yeryüzündeki temsilciliği şeklinde temellendirmektedir. Firavun bulunduğu konumun, tanrısal bir parça olması nedeniyle kendisine verilmiş olduğunu iddia etmektedir. Firavun'un ulûhiyyet iddiası ile kastedilen, çoğu kimsenin sandığı gibi, onun, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu iddia etmesi değil, mâbûd olduğunu iddia edişidir. Altını çizmek gerekirse Firavun kendinin üzerinde bulunduğu dünyanın en büyük rabbi olduğunu ve ona bu görevi veren büyük ilahın gerçek, Hz. Mûsâ'nın ilahının ise uydurulmuş ilah olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle bu dünyadaki tüm işleyişin onun sorumluluğunda olması gerektiğini söylemektedir.”³²⁶

Yalancı düzenbazlar herkesi aldatırsa da kendilerini aldatamazlar. İşte tamda bu yüzden Firavun, boğulacağını anladığı son anda İsrailoğullarının inandığı ilahtan başka ilah olmadığına inandım diyerek iman etmiştir.³²⁷ Boğulmakta olan Firavun'un son anda söylemiş olduğu bu söz, Firavunî sistemin teolojik temelini de açığa çıkarmıştır. Bu bağlamda Mısır'daki inanç yapısında çok sayıda ilâh kabul edilmiş, bu ilâhların dünyevî yetkilerinin Firavunlar aracılığıyla icra edildiğine inanılmıştır. Bu anlayış hem siyasal otoritenin kutsanmasına hem de toplumun mutlak itaate zorlanmasına zemin hazırlamıştır.³²⁸

Firavun'dan kurtuluşun hemen ardından, henüz şahit oldukları mucizenin etkisi tazeliğini korurken ve en büyük düşmanları gözleri önünde helâk edilmişken, İsrailoğullarının sergilediği tutum dikkat çekicidir. Bu kavim, ilk karşılaştıkları putperest bir topluluğun putlarına imrenmiş ve kendilerine tevhide tebliğ eden peygamberlerinden tapınacak bir put talep etmiştir. Yaşanan bu durum, inanç bilincinin yeterince kökleşmediğini ve geçmişte maruz kalınan putperest kültürün izlerinin henüz silinmediğini göstermesi bakımından son derece düşündürücüdür.³²⁹ Bu durum bir noktada insanın ne kadar aşağı bir duruma düşebileceğinin de bir göstergesidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de yanlış tanrı tasavvuruna birçok yerde temas edilmekte; bu tasavvurun, Hz. Peygamber döneminde hâkim olan cahiliye Araplarının inanç yapıları ve söylemleriyle büyük ölçüde benzerlik arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki Araplar, kendilerini Allah'ın yarattığını,³³⁰ yeryüzü ve içindekilerin Allah'ın olduğunu,³³¹ yedi göğün ve Büyük Arş'ın Rabbinin Allah olduğunu,³³² her şeyi yönetenin, koruyup kollayanın ve korunmaya muhtaç olmayanın yine Allah olduğunu

³²⁶ “bk.” Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, 17/520.

³²⁷ Yûnus 10/90.

³²⁸ Mevdûdî *Tefhimu'l Kur'an*, 2/76.

³²⁹ el-A'râf 7/138.

³³⁰ ez-Zümer 39/38.

³³¹ el-Mü'minûn 23/84,85.

³³² el-Mü'minûn 23/86,87.

kabul ettiklerini görmekteyiz.³³³ Ancak bu bilinç bile onların putlara tapmalarını engellememiş, edindikleri birçok yanlış tanrı tasavvurunun peşine düşerek sapıtmışlardır. Putları Allah katındaki şefaatçileri olarak gören,³³⁴ kendilerini Allah’a yaklaştırıyor diyerek putlara ibadet eden,³³⁵ bu yanlış Allah inancını büyük bir inatla savunmuş, gerçeğe kendilerini kapatmışlardır.

Yukarıda değinmeye çalıştığımız Tanrı tasavvuru, kökleri Aristoteles’e kadar uzanan bir anlayışa dayanmaktadır. Bu anlayışta Tanrı, var olduğu kabul edilen ancak evrene müdahale etmeyen bir varlık olarak tasavvur edilir. Zamanla bu düşünce, evreni yaratan fakat onu kendi hâline bırakan bir Tanrı inancına indirgenmiştir.³³⁶ Bu yönüyle söz konusu tasavvur, modern dönemde ortaya çıkan ve “deizm” olarak adlandırılan sapkın anlayışla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda revaçta olan ve Hristiyanlığın kilise taassubuna karşı parlayan bu anlayış,³³⁷ günümüz Müslüman dünyasında da sapkınlar tarafından benimsenmeye başlamış bir yanlış Tanrı tasavvurudur. Aynı Firavunlar gibi vahiy ve peygamberleri yalanlayan bu sapkınlık, katı akılcı bir tutumla akli ve bilimi kutsayarak, vahiy edilmiş bir dine karşı çıkmaktadırlar.³³⁸ Kendilerine Müslümanım diyen deizm bataklığında çırpınan peygamber ve vahiy düşmanı bilinçsiz grup, yeni nesil Hâmânların öğretileriyle, modern Sâmîrîlerin envai çeşit putlarına tapmakta, Kârûnlaşan zengin sömürgeci destekçilerinin finansörlüğü sayesinde palazlanan Firavunlar, her türlü zulmü insanlara reva görmektedirler. Firavunî karakter özellikleri sergileyen ve bu yapıyı destekleyen kişi ve grupların, tarihsel ve toplumsal bağlamlarda farklı biçimlerde varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir.

Tarihin her döneminde bazı insanlar, kendilerine verilen nimetlerin kaynağını unutarak, kendi kendilerine yetebilme duygusuyla nankörlük yarışına girmişlerdir. Gerçek büyüklüyü görmeyip, büyüklenme yarışına giren müstekbirlerin yaratıcıdan rol çalmaya çalışmaları, dünya düzeninin bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Tarihsel sürece bakıldığında tuğyan, toplumsal çöküşlerin ve uygarlıkların yok olmasının temel nedeni olarak görülmektedir. Kendi oluşturmuş oldukları imparatorluklarını güçlendirmek isteyen modern tağutlar, bütün suyu kendi değirmenlerine akıtmaya çalışmaktadırlar. Kendilerinden başka hiçbir şeyi düşünmeyen azgınlaşmış grup, emellerine ulaşmak için üzerlerinde dolaştıkları insanların feryatlarına kulaklarını tıkamış, konforlarını

³³³ el-Mü’minûn 23/88.

³³⁴ Yûnus 10/18.

³³⁵ ez-Zümer 39/3.

³³⁶ Mûsâ Kazım Arıcan, “Ulûhiyet Anlayışları” *Din Felsefesi El Kitabı*, Ed. Recep Kılıç, Mehmet Sait Reçber (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 64.

³³⁷ Arıcan, “Ulûhiyet Anlayışları”, 64.

³³⁸ Arıcan, “Ulûhiyet Anlayışları”, 66.

artırmak için, var güçleriyle etraflarına zulmetmeği sürdürmektedirler. Ancak unutulmamalıdır ki bu hezeyanın sonu dünyada ve Ahirette rezillik ve azaptır.

4.5.2. Küfür

4.5.2.1. Kur'ân'da Küfr Kavramı

Küfür (كفر) kelimesi, bir şeyi örtmek manasına gelir.³³⁹ Geceye, kişileri örtüp gizlemesinden, çiftçiye tohumu toprağa gömerek gizlemesinden dolayı kâfir (كافر) denmektedir.³⁴⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de küfr kelimesi, imanın zıddı,³⁴¹ şükrün zıddı,³⁴² büyük günah,³⁴³ şirk,³⁴⁴ putları inkâr,³⁴⁵ nimeti inkâr,³⁴⁶ ayetleri inkâr,³⁴⁷ Allah'ı ve Rasûlünü inkâr,³⁴⁸ farzları terk etmek,³⁴⁹ uzak olmak,³⁵⁰ yapılan iyiliği görmezden gelmek,³⁵¹ örtmek,³⁵² gibi değişik manalara gelmektedir. Küfür sözcüğü, Kur'ân-ı Kerîm'de nimetleri inkâr ve nankörlük manalarında da kullanılmaktadır.³⁵³ Bu bağlamda inkâr etmek, nankörlük, nimetin gerçek sahibini tanımamak ve gizlemek, başkasına izafe etmek, verilen nimetleri görmezden gelmektir.

İstilahta küfür, imana zıt olarak kullanılmakta olup, itikada konu olan şeylerin birinin veya tümünün reddedilmesidir. Küfür, hak dinin getirmiş olduğu gerçekleri kabul etmeyip, gerçeklerin üstünü örterek yok saymak olup, dilimizdeki “inkâr etmek” tabiri bu manayı, başka kelimelerden daha iyi anlatmaktadır.³⁵⁴ İnkârcılık etkisiyle toplumlar ve bireyler en büyük yozlaşmaların etkisi altına girmekte ve bozulan fitratın etkisiyle düzen bozulmakta ve kargaşa hüküm sürmektedir.

Îlâhî vahiy, insanlık tarihindeki hak-bâtıl mücadelesini açık ve net çizgilerle ortaya koymuştur. Kur'ân, bu mücadelede tarafların kimler olduğunu belirlerken, onların hangi değerler etrafında konumlandığını da açıklığa kavuşturur. Bu bağlamda,

³³⁹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur'an*, “K-F-R”, 854; Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları), 178.

³⁴⁰ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur'an*, “K-F-R”, 854.

³⁴¹ el-Bakara 2/253; Âl-i İmrân 3/106; et-Tevbe 9/66; en-Nahl 16/106; el-Kehf 18/29; es- Saf 61 /14; et-Tegâbün 64/12.

³⁴² el-Bakara 2/152; İbrahim 14/7; Neml 27/40.

³⁴³ el-Bakara 2/103.

³⁴⁴ el-Mâide 5/17, 72- 73.

³⁴⁵ İbrâhîm 14/22.

³⁴⁶ en-Nahl 16/112.

³⁴⁷ Âl-i İmrân 3/4; en-Nisâ 4/56; el-Enfâl 8/52; el-İsrâ 17/98; el- Kehf 18/105; el-Ankebût, 29/23, 52.

³⁴⁸ et-Tevbe 9/54, 80, 84; Hûd 11/60, 68; er- Ra'd 13/5; İbrâhîm 14/18; el-Mü'minûn 23/24.

³⁴⁹ Âl-i İmrân 3/97.

³⁵⁰ İbrâhîm 14/22.

³⁵¹ eş-Şuarâ 26/18- 19.

³⁵² Âl-i İmrân 3/193.

³⁵³ Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 178.

³⁵⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/75.

Yüce Kitabımız, tevhid mücadelesinin taraflarını, Allah yolunda savaşan inananlar ve tağut yolunda savaşan kâfirler olarak ayırmıştır.³⁵⁵

Küfür, Allah (cc) mutlak olan birliğini inkârdır. İslam âlimleri küfrü değişik açılardan ele alarak sınıflara ayırmışlardır. “Bunlar:

1. Küfr-i inkârî (Mutlak Küfür): Allah’ı, elçilerini ve onların Allah’tan getirdikleri kaideleri kişinin inkâr etmesidir.

2. Küfr-i cuhûd: İnsanın kalble Allah (cc) iman etmesi, ancak diliyle itiraf etmemesidir.

3. Küfr-i inâdî: İnsanın kalben Allah’ı bilmesi, bazen diliyle de ikrar etmesine rağmen şöhet, makam, kin, ihtiras, haset, kavmiyetçilik gibi nedenlerle İslâm’a girmemesidir.

4. Küfr-i nifâk: İnsanın inanılması gereken şeyleri diliyle söylediği halde kalbiyle tasdik etmemesidir.

5. Küfr-i cehlî: İnsanın hem Allah’a (cc), hem de elçilerine iman etmesi fakat cehâlet sebebiyle dinin esaslarını inkâr etmesidir.”³⁵⁶

Îlâhî vahiy, hak ile bâtıl arasındaki mücadelenin tarihsel ve evrensel boyutunu net bir biçimde ortaya koymakta; bu mücadelede tarafların yalnızca kimliklerini değil, aynı zamanda benimsedikleri inanç ve değer sistemlerini de belirginleştirmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in tevhid eksenli tasnifi, insanın inanç tercihleri doğrultusunda hangi safta yer aldığını açıkça göstermektedir. Küfür kavramına ilişkin yapılan farklı sınıflandırmalar inkârın tek tip bir olgu olmadığını, niyet, bilgi, tutum ve davranış düzeylerinde çeşitli görünümeler arz ettiğini ortaya koymaktadır.

4.5.2.2. Firavun’un Özelliği Olarak Küfür

Yukarıda yapılan sınıflandırma dikkate alındığında, Firavun’un mutlak küfür içerisinde yer aldığı görülmektedir. Kendisi ve etrafındaki yönetici kadro, Allah’ın (cc) ayetlerini sistemli biçimde yalanlamış,³⁵⁷ inkâr etmiştir.³⁵⁸ Bu inkâr tutumu, Hz. Mûsâ’ya verilen mucizeler ve her defasında iman edeceklerine dair verdikleri sözlere rağmen, üzerlerinden kaldırılan musibetlerden sonra da devam etmiştir. Söz konusu inkârın temelinde ise dünyevî çıkarların ve iktidar kaygısının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁹ Zorluk ve sıkıntı anlarında yardım talebinde bulunan Firavun’un, tehdit ortadan kalktığında eski tutumuna dönmesi, onun inanç konusundaki

³⁵⁵ en-Nisâ 4/76.

³⁵⁶ “bk.” Kerîmoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, 226.

³⁵⁷ el-Enfâl 8/54.

³⁵⁸ el-Enfâl 8/52.

³⁵⁹ el-A’râf 7/134.

samimiyetsizliğini ve tutarsızlığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Firavun kıssası, iman nimetine karşı sergilenen inkâr, nankörlük ve direnişin tarih boyunca tekrarlanan ibretlik bir örneği olarak değerlendirilmektedir.

Firavun ve çevresindekiler, verdikleri sözlerden sürekli dönen, ahitlerine uymayan bir topluluktu. Küfür bu dönemde kendini, Allah'ı tanımama, elçisini yalanlama şeklinde göstermiştir. Bu durumun bir sonucu olarak, Allah'ın nimetlerine karşı sergilenen şükürsüzlük ve kadirbilmezlik şeklinde tezahür eden nankörlük, söz konusu inkârcı toplulukta belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. İnkârcılar, çaresizlik ve çıkmazla karşı karşıya kaldıklarında mutlak kudret sahibi bir varlığın mevcudiyetini kabul etmiş; ancak içinde bulundukları sıkıntı ortadan kalkıp rahatladıklarında, mutlak güç sahibine karşı olan inkârcılıklarına devam etmişlerdir.³⁶⁰ Vicdana sahip insanların, bu kadarda olur mu diyecekleri kâfirlerin bu nankörlükleri helak olana kadar devam etmiştir.

Mutlak kudret sahibi bir yaratıcının varlığını bütünüyle inkâr etmek ya da O'na ilişkin hatalı ve eksik bir tasavvur benimsemek, insanın yaratılış gayesi olarak kabul edilen tevhid inancıyla bağdaşmayan bir durumdur. Allah'ı gereği gibi tanımayan kişi, küfür bataklığının dibine batmış demektir. Çünkü elbisesinin birinci düğmesini yanlış iliklemiştir ve sonrakilerin doğru iliklenme şansı yoktur.

Firavun yapmış olduğu kâfirliklerle kavmini delaletle sürüklemekteydi.³⁶¹ Yüce Kitabımızda Allah (cc), küfürle imanı değiştirenleri,³⁶² Allah'a şirk koşanları,³⁶³ Allah'ı, meleklerini, peygamberlerini, kitaplarını, Ahireti inkâr edenleri,³⁶⁴ Allah yolundan çevirenleri,³⁶⁵ Allah'a ve elçisine isyan edenleri,³⁶⁶ Allah'ın ve Allah'a inananların düşmanlarını dost edinenleri,³⁶⁷ dalalet ehli olarak tanımlamıştır. Rabbimiz bu kimseleri heva ve heveslerine uyanlar olarak göstermiştir.³⁶⁸ Onların bu delaletlerine karşılık şiddetli bir azapla cezalandırılacaklarını haber vermiştir.³⁶⁹ İnsanların hidayetine engel olmak isteyen Firavun, delaletle ilgi hemen hemen bütün fiilleri üzerinde toplamaktadır. Amacı toplumdaki kaostan beslenmek olan Firavun ve mevalisi her türlü fesadın kaynağı olan ve bireylerin ruhsal yapılarını bozan inkârı bir virüs misali toplumda yaygınlaştırmaya çalışmışlardır.

³⁶⁰ Yûnus 10/12.

³⁶¹ Tâhâ 20/79.

³⁶² el-Bakara 2/108.

³⁶³ en-Nisâ 4/116.

³⁶⁴ en-Nisâ 4/136.

³⁶⁵ en-Nisâ 4/176.

³⁶⁶ el-Ahzâb 33/36.

³⁶⁷ el-Mümtehine 60/1.

³⁶⁸ el-Kasas 28/88.

³⁶⁹ Sâd 38/88.

4.5.2.3. Hâmân'ın Özelliği Olarak Küfür

Hâmân her türlü kötü faaliyette olduğu gibi küfürde de Firavun'un en büyük destekçisidir. Oluşturulmak istenen ve dünyevi menfaatler uğruna sürdürülen Firavuni düzen sistemselsel bir yapı olup, bu sistem içerisinde roller paylaşılmıştır. Bu sistem tek kişi tarafından sürdürülecek bir yapı değildir. Bu sistemde başroller, yardımcı roller ve perde arkasında görünmeyen birçok oyuncunun görev aldığı bir tiyatro oyunu sergilenmektedir. Oyunun geri planında sistemden nemalanan yeri geldiğinde kraldan çok kralcı menfaatperestler, süregelen tiyatronun sürdürülebilmesi için var güçleriyle çalışmaktadırlar. Yeri geldiğinde başrole bile sufle veren menfaat odakları, mazlumlar üzerinde debelendikleri, bu tağuti sistemin yıkılması halinde kendi üzerlerinde tepinileceğinden gayet emindiler.

Firavuni düzenin altını doldurmaya çalışan yandaşlar, nemalandıkları bu sistemin en az Firavun kadar destekçileriydiler. Firavun'un bir şekilde Hz. Mûsâ'nın ilahına inanması durumunda, kendilerinin oluşturmuş oldukları bu sistemlerinin yıkıntıları altında kalacakları en büyük korkuları idi. Bu yüzden Hz. Mûsâ'nın tebliği karşısında kafasında soru işaretleri beliren Firavun'a aman ha diyen Hâmân'ın bu sistemde ne kadar güçlü bir yeri olduğu aşîkârdır.³⁷⁰ Bu sistemselsel ilişkiden dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de Hâmân isminin zikredildiği bütün ayetlerde Firavun ismiyle beraber geçmektedir. Bu birliktelik her Firavuni eylemin, Hâmân'ın işbirliğinin bir neticesi olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

4.5.2.4. Kârûn'un Özelliği Olarak Küfür

Kur'ân-ı Kerîm'de, insanın gerek refah ve bolluk dönemlerinde gerekse zorluk ve sıkıntı anlarında nankörlük eğilimi gösterebileceği vurgulanmaktadır.³⁷¹ İnsan, kendisine bahşedilen nimetlerin kaynağını, nimetlerin gerçek sahibi olan Allah (cc) yerine kendi yetkinliklerine veya üstünlüklerine atfettiğinde, fiilen nimetin sahibini inkâr etmiş olmaktadır. Bu durumda kişi, her ne kadar Allah'a iman ettiğini ifade etse de O'nu gereği gibi idrak edememiş; inanç ile davranış arasındaki bu tutarsızlık sebebiyle küfür anlayışına yaklaşan bir tutum sergilemiş olmaktadır.

Rabbimiz; *“İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize yalvarır. Sonra, kendisine bir nimet verdiğimiz vakit, «Bu bana ancak bende olan bilgiden dolayı verilmiştir» der. Hayır, o, bir imtihandır, fakat çokları bilmezler.”*³⁷² buyurarak insanlardaki bu nankörlüğün altını çizmektedir. Kârûn'un kendisine verilmiş zenginlik karşısında tam

³⁷⁰ İmam Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, 3/801.

³⁷¹ ez-Zümer 39/8; eş-Şûrâ 42/48.

³⁷² ez-Zümer 39/49.

olarak yaptığı da budur. Çünkü kendisi bu zenginlikten dolayı şımarmış,³⁷³ büyüklük taslamış, bozgunculuk peşinde koşmuş,³⁷⁴ kendisine verilen bu zenginliğin ve ihtişamın kendinde olan bilgi sayesinde olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁵ İbn Kesîr (ö. 774/1373) tefsirinde, İmam Abdurrahman İbn Zeyd İbn Eslem'in, "*Bu (servet) bana; ancak bende olan bilgiden ötürü verilmiştir.*" âyeti hakkında şöyle dediğini belirtmiştir: Kârûn demişti ki: Şayet Allah, benden hoşnut olmasaydı ve benim üstünlüğümü bilmeseydi, bana bu malı vermezdi.³⁷⁶ Bu değerlendirmeden hareketle müfessirler, Kârûn'un sözlerinde nimeti Allah'a nispet etmeme, kendini yeterli görme (istiğnâ) ve üstünlük iddiası bulunduğu dikkat çekmişlerdir. Servetin ilâhî bir imtihan vesilesi olduğunu göz ardı eden bu anlayış, Kârûn'u şükürden uzaklaştırmış ve onu helâke götüren zihniyetin temelini oluşturmuştur. Nitekim Kur'ân, mal ve imkânların Allah katındaki değer ölçüsü olmadığını, asıl üstünlüğün iman ve takvâ ile belirlendiğini açıkça ortaya koymaktadır.³⁷⁷

Kârûn'un mala olan aşırı düşkünlüğü sebebiyle, nimeti nimet sahibine tercih etmiş; böylece Allah'a olan imanı sona ermiştir. İman etmiş bir kişiyken, kendisine bahşedilen nimetlere nankörlük ederek kâfirlerden olmuştur. Bu fiili neticesinde, gücü sonsuz nimet sahibi tarafından, geçici nimetlerle beraber yerin dibine geçirilmiştir.³⁷⁸

Kârûn özelinde üzerinde durulması ve ibret alınması gereken bir diğer husus, Kârûn'un belli bir zaman diliminde inanmış bir kişilik olmasıdır. Birçok müfessir, Kârûn'un Hz. Mûsâ'ya iman eden, dini bilgisi çok yüksek seviyede birisi olduğunu aktarmıştır.³⁷⁹ Buna rağmen özellikle mal ve servet hususundaki yanlış değerlendirmeleri, kendisini bir anda iman dairesinin dışına çıkarmış ve kaybedenlerden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında insanların bir kısmı zorlukla imtihan edilirken bir kısmı servet ve rahatlıkla imtihan edilebilmektedir. Özellikle servet sahibi inananlar bu hususa dikkat etmeli ve yapacakları yanlışlıkların onları cehenneme sürükleyeceklerini unutmamalıdır.

4.5.2.5. Küfrün Günümüz Yansımaları

Küfür ve inkâr, Yüce Kitabımızda taşıdığı anlamlar itibariyle, tarihi insanlık tarihi kadar eski bir davranış özelliğidir. İman nimetine karşı verilen bu amansız mücadele ve nankörlük, yaşam var olduğu sürece devam edecek bir tekerrürdür. Şeytan ve nefsin,

³⁷³ el-Kasas 28/76.

³⁷⁴ el-Kasas 28/83.

³⁷⁵ el-Kasas 28/78.

³⁷⁶ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 11/6242.

³⁷⁷ el-Hucurât 49/13.

³⁷⁸ el-Kasas 28/81.

³⁷⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 11/6240; Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/318.

insanı galebe çalmaya çalışırken kullandığı en önemli argümanlardan birisi de nankörlüktür. İnsanı, Allah'ın (cc) gösterdiği yoldan kendi tarafına çekmek isteyen şeytan ve nefis, inkârı ve kendilerine göre meşru nedenlerini, insanoğlunun kulağına hep fısıldamıştır. İnsanın kendini Allah'a kulluktan uzaklaştırıp, değişik ilahlar edinmesi veya birileri tarafından insanları çeşit çeşit ilahlara zorbalıkla kul yapılmak istenmesi, insanlara yapılmış bir zulümdür. Hiç şüphe yok ki, kâfirler zalimlerin ta kendileridir.³⁸⁰ Ve inkâr en büyük zulümdür.

Dünyadaki refah ve servetin meziyet ve başarıyla alakalı olduğunu, servet sahibi olanların daha üstün ve ayrıcalıklı kimseler olduğunu insana fısıldayan nefis ve şeytan, insanı nankörlüğe ve inkâra sürüklemektedir. Mekke toplumunda Peygamber Efendimizin risaletine karşı çıkan bazı insanlar, kendilerinde daha fazla bulunan mal ve diğer dünyevi varlıklar nedeniyle, Allah (cc) indindeki derecelerinin daha yüksek olması gerektiğini savunmuşlardır. Allah tarafından verilecek bir elçilik görevi olması halinde, bunun da kendilerinin hakkı olacağının propagandasını yapmışlardır.³⁸¹ Yüce Kitabımızda gerçek başarının, servet kazanma ve dünyalık refahtan farklı şeyler olduğunun, gerçek başarıya da inkârcıların asla ulaşamayacağının altı çizilmekte, bu mesaj Kârûn üzerinden verilmektedir.³⁸²

Günümüzde bu durum aynen devam etmektedir. Mal ve servetle imtihan edilen, kendini bilmez bazı zümreler, sahip oldukları bu zenginliği tanrısal bir ayrıcalığın parçası olarak görmektedir. Bu anlayışla hareket edenler, diğer insanları sömürmeyi meşrulaştırmaya çalışmakta ve bu tutumlarına sözde bir haklılık zemini oluşturmaktadırlar. Bu durum, toplumsal adaletin zedelenmesine ve ahlâkî değerlerin aşınmasına yol açmaktadır.

İnsanlar fitrî olan iman duygusu nedeniyle sıkıntı ve darlık zamanında, Allah'a sığınır ve dayanırlar. Çaresizliğin vermiş olduğu bu bilinçaltı gerçeklik en azılı kâfirlerin bile başkalarına söyleyemediği hakikattir. Bu durum kendi aciz olan ve çevresindekilerinde acizliğini fark eden insan fitratının gereğidir. Verdikleri sözlerden sürekli dönen, Firavunlaşan toplulukların en önemli özelliği, onca mucize ve delile rağmen verdikleri sözlere riayet etmemeleridir. Ancak tarihsel örneklerde de görüldüğü üzere, verilen sözlere bağlı kalmama ve ilahî uyarılara rağmen tutum değişikliğine gitmeme, “Firavunlaşma” olarak nitelendirilebilecek bir zihniyetin temel göstergeleri arasında yer almaktadır. İnsanoğlu bu döngüyü defalarca yaşamıştır. İnkâr içerisinde olan kişiler, hayatın güzelliklerinden iyi bir şekilde yararlanamazlar. Maddi olarak

³⁸⁰ el-Bakara 2/254.

³⁸¹ ez-Zuhruf 43/31.

³⁸² el-Kasas 28/82.

dünyanın nimetleri içerisinde yüzsefer bile, manevi olarak rahat ve huzura eremezler. İnkâr içerisinde yüzen bir toplumda rezalet, faziletin yerini almıştır. Ahlâksız ve faziletten yoksun kişilikler ön planda olurken, erdem sahibi kimseler takdir edilmezler. İnançsızlık, huzursuzluk ve mutsuzluğun kaynağıdır. Dünya ve Ahiret mutluluğu, inançlı kimselerin elde edebileceği bir mükâfattır.

4.5.3. Kibir

4.5.3.1. Kur'ân'da Kibir Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm, insanın ahlâkî zaafalarını ve toplumsal bozulmaya yol açan içsel eğilimlerini ele alırken, özellikle kibir olgusuna geniş yer ayırmaktadır. Kibir, insanın kendisini hakikatin ve ilâhî sınırların üstünde görmesine, sahip olduğu imkânları mutlaklaştırmasına ve başkalarını küçümsemesine yol açan temel bir ahlâkî sapmadır. Bu tutum, kişinin sahip olduklarının Allah tarafından verildiği gerçeğini göz ardı ederek kendisini kusursuz görmesi ve başkalarını hakir görmesi şeklinde tezahür etmektedir.³⁸³ Bu yönüyle kibir, sadece bireysel bir tutum değil, aynı zamanda toplumsal zulmün ve ilahî buyruklara başkaldırının da temel sebeplerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, tuğyan (taşkınlık), İstiğna, Ucb (kendini beğenme), tecebbür (zorbalık), tahkir (başkasını aşağılama), ihtiyâl, huyelâ (büyüklenme), tefâhur, fahr (övünme) gibi kavramlar kibre yakın anlamlarda kullanılmaktadır.³⁸⁴

Kibrin, sözlük anlamı tevazuunun karşıtı olan büyüklenme olup, bu büyüklenme kişinin başkalarını aşağılayarak kendini üstün görmesi şeklinde tezahür eder. Kibir duyuların davranışsal olarak belirmesidir. Kibir bir ahlaksızlıktır. Gazzâlî (ö. 505/1111), kibri zahiri ve bâtını olarak ayırmaktadır. Bâtını kibrin nefiste bir ahlak olduğunu, azalarda görülen kibrin ise zahiri kibir olduğunu belirtmektedir.³⁸⁵

Kibir, Allah'a (cc) karşı, peygamberlere karşı ve diğer insanlara karşı olmak üzere üç şekilde yapılır.³⁸⁶ Şüphesiz ki bunların en kötüsü Allah'a (cc) karşı yapılanıdır. Allah'a (cc) karşı kibirlenen diğer ikisini de işlemiş olur ki işte bu, Firavun'un kibridir. Allah'a (cc) karşı işlemiş olduğu bu kibir onu, peygamberi tanımamaya ve diğer insanlara kendini rab olarak tanıtmaya gafletine sürükler.

Kur'ân-ı Kerîm'in de geçen ayetlerde kökeni kibir "كِبْر" olan kelime, yaşlılık olarak büyüklük,³⁸⁷ makam olarak büyüklük,³⁸⁸ anlamlarında kullanıldığını

³⁸³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1959), 10/261.

³⁸⁴ Mustafa Çağrıncı, "Kibir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 2002), 25/562.

³⁸⁵ Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, 3/738.

³⁸⁶ Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, 3/742.

³⁸⁷ el-İsrâ 17/23.

³⁸⁸ er-Ra'd 13/9.

görmekteyiz. Kibir (كبر), istikbâr (إستكبار), kibriya (كبرياء), tekebbür (تكبر) kelimeleri Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan ve aynı kökten gelen kelimelerdir.³⁸⁹ Firavun, Kârûn ve Hâmân’ın bu bağlamdaki kötü davranışları istikbâr kelimesiyle ifade edilmektedir.³⁹⁰

İstikbâr, yukarıda da belirttiğimiz gibi kibirle aynı kökten gelen, sözlük anlamı büyüklenme olan bir kelimedir.³⁹¹ İstikbâr, kibire yakın anlamlar taşımakta olup, birinin diğer insanlar üzerinde büyüklük arzusunda bulunmasını,³⁹² bir kimsenin şahsını büyük görmekte inat etmesi ve bu inadından ötürü gerçeği kabule yanaşmaması,³⁹³ tevhide ve peygambere uymaktan uzaklaşmayı ifade eder.³⁹⁴ Bazı kaynaklar bu ifadelerin Allah’a (cc) karşı kibirlenmeği ifade ettiğini belirtmişlerdir.³⁹⁵

Kibir insanı, kendisini diğer insanlardan farklı olduğunu düşündüren, küfür ve nankörlüğe doğru sürükleyen psikolojik bir hastalıktır. Bu hastalığa yakalanmamızı engellemek için, Allah (cc) bizleri “*Kibirlenerek insanlardan yüzünü dönme, yeryüzünde çalınarak yürüme! Zira Allah, kibirle övünüp duran, kendini beğenmiş, kimseleri asla sevmez.*”³⁹⁶ buyurarak uyarmaktadır.

Batıl bir kuruntu olan kibir hastalığına yakalananlar: Yapılan uyarılara hiç kulak asmazlar.³⁹⁷ Allah’ dua ve kulluk etmekten imtina ederler.³⁹⁸ Allah’ın ayetlerine tepeden bakarlar.³⁹⁹ Kendilerine okunan ayetleri duymamış gibi yaparak küfür ve kötülükte direnirler.⁴⁰⁰ Allah’ın ayetlerini alaya alırlar.⁴⁰¹ Allah’tan gelecek bir bağışlanmayı istemezler.⁴⁰² Allah’tan korkun denildiğinde, kendilerini daha fazla günaha sürüklerler.⁴⁰³

Kibir, sahibinin bakış açısını değiştiren en olumsuz davranış özelliklerinden biri olup, etkisi altında olan insanların, Allah’ın ayetlerine bakış açıları anormalleşir ve ona hidayet yollarının kapanmasına neden olur. Bu durumu sürdürdükleri müddetçe kurtuluşa eremezler.

Kibir şeytan özelliği olup bir küfür varyantıdır. Kibir aşağılıkların, zelil ve hakirlerin yapmış olduğu bir eylemdir.⁴⁰⁴ Kibir şeytani bir büyüklenme, rüsvaylık, hadsizlik, rezillik, kepezeliğin ana unsuru ve Yüce Yaratıcıya karşı isyanın ilk sebebidir.

³⁸⁹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibil Kur’an*, “K-B-R”, 828.

³⁹⁰ Yûnus 10/75.

³⁹¹ Mütercim Âsım Efendi, “el-kibr”, 3/2306.

³⁹² Çağırıcı, “Kibir”, 25/562.

³⁹³ Özalp, Ahmet, “İstikbâr”, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, Ed. Ahmet Ağrakça (İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1991), 3/222.

³⁹⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kuran’da İman Psikolojisi*, (İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997), 174.

³⁹⁵ Çağırıcı, “Kibir”, 25/562.

³⁹⁶ Lokmân 31/18.

³⁹⁷ el-Câsiye 45/8.

³⁹⁸ el-Mü’min 40/60.

³⁹⁹ el-A’râf 7/36.

⁴⁰⁰ el-Câsiye 45/8.

⁴⁰¹ el-Câsiye 45/9.

⁴⁰² el-Münâfikûn 63/5.

⁴⁰³ el-Bakara 2/206.

⁴⁰⁴ el-A’râf 7/13.

Kibir anlık bir duygu olmayıp süregelen ruhsal bir hastalıktır. Kibir Allah'ın ayetleriyle mücadele eden olumsuz karakterlerin olmazsa olmaz davranış özelliğidir.⁴⁰⁵

4.5.3.2. Firavun'un Özelliği Olarak Kibir

Kur'ân-ı Kerîm, Firavun ve onun etrafındaki yönetici zümrenin peygamberlere karşı tutumunu aktarırken, bu tavrın temelinde kibir ve büyüklük taslama eğiliminin bulunduğunu özellikle vurgulamaktadır. İlâhî vahye karşı teslimiyet göstermek yerine dünyevî güçlerine ve konumlarına güvenen bu kesim, hakikati reddetmiş ve peygamberleri küçümseyici bir tavır sergilemiştir.⁴⁰⁶ Bu yönüyle Firavun, yalnızca bireysel bir zorba değil; kibri, zulmü ve inkârı sistemli bir hâle getiren bir iktidar anlayışının sembolü olarak sunulmaktadır.

Mûsâ'yı ve kardeşi Harun'u ayetlerimizle, apaçık bir delille Firavun ve onun ileri gelenlerine gönderdik fakat onlar kibirlendiler ve zaten büyüklük taslayan bir kavim idiler."⁴⁰⁷ "Karûn'a ve Firavun'a ve Hâmân'a da, celâlim hakkı için onlara Mûsâ beyyinelerle geldi de onlar o yerde kibirlenip kafa tuttular, hâlbuki önüne geçecek değillerdi."⁴⁰⁸ "Firavun ve askerleri, bize döndürülmeyecekleri zannedip yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar."⁴⁰⁹ "Sonra bunların ardından Firavun ile ileri gelenlerine de Mûsâ ve Hârûn'u mucizelerimizle gönderdik. Ama büyüklük tasladılar ve suçlu bir toplum oldular."⁴¹⁰

Firavun, Mısır'ın mülkiyetinin ve sahip olduğu tüm nimetlerin kendisine ait olduğunu iddia etmiş; bu dünyevî üstünlüğüne dayanarak, değersiz gördüğü ve sözünü açıkça ifade edemediğini ileri sürdüğü Hz. Mûsâ'dan daha üstün olduğunu savunmuştur.⁴¹¹ Peygamberliği inkâr edenlerin şüphelerinin dayanağı, peygamberlerin hallerini kendi halleriyle kıyaslamaktır. İnkârcı zihniyete sahip kimseler, dinî liderliği; mal, güç ve şöhret gibi unsurlarla öne çıkan dünyevî liderlik anlayışıyla karşılaştırmakta ve bu ölçütler üzerinden değerlendirmektedir.

Peygamberlerin tebliğ etmiş oldukları öğretileri işiten kibir abideleri, kendi batıl kuruntularının farkında olduklarından hakikati mutlak suretle kavrarlar. Kendileri gerçeğin ve kuruntularının batıl olduğunun farkında olmalarına rağmen, kibirleri onları inkâra götürür.⁴¹² Allah'ın ayetlerine uymayı kibirlerine yediremezler.⁴¹³ Bu nedenle Hz. Mûsâ'nın ortaya koyduğu mucizeler karşısında ne yapacağını bilemeyen Firavun,

⁴⁰⁵ el-Mü'min 40/56.

⁴⁰⁶ ez-Zuhruf 43/51,52.

⁴⁰⁷ el-Mü'minün 23/45,46.

⁴⁰⁸ el-Ankebût 29/39.

⁴⁰⁹ el-Kasas 28/ 39.

⁴¹⁰ Yûnus 10/75.

⁴¹¹ ez-Zuhruf 43/51,52.

⁴¹² en-Neml 27/14.

⁴¹³ el-A'râf 7/40.

çevresindeki ileri gelenlerden destek istemek zorunda kalmıştır.⁴¹⁴ Bununla birlikte, sahip olduğu makam ve iktidarın beslediği kibir, onun hakikate teslim olmasını engellemiştir. Zira Firavun'un şahsî ve siyasî menfaatleri, etrafındaki yönetici zümrenin dünyevî çıkarlarıyla iç içe geçmiş; bu durum hem kendisinin hem de mevalisinin bu çıkar düzeninden vazgeçmesini neredeyse imkânsız hâle getirmiştir.⁴¹⁵

4.5.3.3. Kārûn'un Özelliği Olarak Kibir

Kibir, fânî ve sınırlı bir varlık olan insanın, el-Mütekebbir olan Yaratıcıya ait bir konumu sahiplenmeye yönelmesi ve bu doğrultuda kendisini diğer yaratılmışlardan üstün görmesi şeklinde ortaya çıkan ahlâkî bir sapmadır.⁴¹⁶ Oysa insan, sahip olduğu nimet ve imkânları kendi öz yeterliliğinin bir sonucu olarak değil, Yüce Yaratıcı'nın bir lütfu olarak elde etmektedir. Bu hakikatin göz ardı edilmesi, bireyin kendisini merkeze alan bir üstünlük algısı geliştirmesine ve hem ilâhî sınırlara hem de toplumsal adalet ilkesine aykırı tutumlar sergilemesine yol açmaktadır. Bu yönüyle kibir, yalnızca bireysel bir ahlâk problemi değil, aynı zamanda sosyal ilişkileri ve toplumsal düzeni zedeleyen temel bir değer aşınması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gazzâlî (ö. 505/1111), kibri Allah'a (cc) karşı, peygamberlere karşı ve diğer insanlara karşı olmak üzere üç şekilde sınıflandırır.⁴¹⁷ Ancak bu şekilde yapılan sınıflandırmayı Kārûn'un özelinde tam olarak ayırtırmak zordur. Allah'a (cc) karşı yapılan bir kibir, direk olarak peygamberi ve diğer insanları çatısı altına almakta, peygambere karşı yapılan kibirde göndericinin Allah (cc) olması sebebiyle, Allah'a (cc) karşıda yapılmış olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Kārûn'un kibri şu şekilde ifade edilir. "*Kārûn, tüm debdebesiyle milletin karşısına çıktı.*"⁴¹⁸ Kārûn'un imanını bile terk etmesine neden olan kibri, özellikle peygambere karşı ve diğer insanlara karşı kendini üstün görme şeklinde tezahür ettiği gözlenmektedir.

Kalbî ve aklî bir hastalık olarak nitelendirilen kibirde, insan sahip olduğu nimet ve imkânların gerçek kaynağını göz ardı ederek kendi sınırlı ve aciz varlığını belirleyici sebep olarak görmektedir.⁴¹⁹ Bu anlayış, Kur'ân'da Kārûn örneğinde somutlaşmakta; Kārûn, sahip olduğu serveti ilâhî bir lütuf olarak değil, kendisine ait bilgi, yetenek ve şahsî özelliklerin doğal bir sonucu şeklinde değerlendirmektedir. Bu bakış açısı, insanı şükür bilincinden uzaklaştırarak nankörlüğe sürüklemekte ve malın bir imtihan vesilesi olduğu gerçeğini perdelemektedir. Neticede kibir, bireyin hem ilâhî hakikatle bağı

⁴¹⁴ el-A'râf 7/109-110.

⁴¹⁵ ez-Zuhruf 43/51-54.

⁴¹⁶ Zemahşerî, el-Keşşâf, 4/522-523.

⁴¹⁷ Gazalî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, 3/742.

⁴¹⁸ el-Kasas 28/79.

⁴¹⁹ el-Kasas 28/78.

zayıflatan hem de toplumsal adalet ve ahlâkî sorumluluk bilincini tahrip eden temel bir sapma olarak ortaya çıkmaktadır.

Kârûn sahip olduğu servetin kendisindeki bilgi sayesinde olduğunu söylüyordu. Mevdûdî burada geçen ve Kârûn'un kendinde bulunduğunu söylediği ilmi iki şekilde açıklanabileceğini aktarmaktadır. Bunlardan birincisi, her neyin sahibiysem kendi yeteneğimle elde ettim. Bana verilmiş bu hak, başkası tarafından verilen bir lütuf veya ihsan değildir.⁴²⁰ İkincisi ise, Allah kendisine verdiği serveti, keyfiyet ve mükemmelliğini göz önünde bulundurarak verdiği, kendisi nimetlendirilecek biri olmasaydı, Allah tüm bunları kendisine vermezdi şeklindedir. Allah'ın bu nimetleri kendisine bağışlamış olması, bir anlamda onun Allah'ın gözdesi olduğunun ve kendisinin izlediği hayat tarzını, Allah'ın tasdik ettiğine dair bir delil olduğu düşüncesindeydi.⁴²¹ Bu şekilde oluşmuş bir düşünce, kibrin tüm benliği esir almış halidir. Bütün insanları eşit yaratan ve mutlak adalet sahibi olan Rabbimizin insanlara tanımadığı bazı hakları, insanların kendilerinde varmış gibi kabul etmeleri, yaratıcıya karşı açık bir haddi aşmadır. İşlenen cürüm, verilene razı olmamak ve isyan etmektir.

4.5.3.4. Kibrin Günümüz Yansımaları

Kibrin yeri kalptir. Kibirde diğer duygular gibi davranışlarla kendini gösterir. Kibir, kişinin başkalarını aşağılayarak kendini üstün görmesi şeklinde tezahür eder.⁴²² Çalışmamızın önceki bölümünde de belirttiğimiz gibi kibir, Allah'a (cc) karşı, peygamberlere karşı ve diğer insanlara karşı olmak üzere üç şekilde meydana çıkar.⁴²³ Bu üç kibirlenme şekli birbiriyle ilişki halindedir.

Peygamberleri inkâr eden kimseler, mal, güç ve toplumsal itibar bakımından önde olmayı Allah katında bir liyakat ve seçilmişlik göstergesi olarak değerlendirmiş; bu anlayışı peygamberlere karşı geliştirdikleri itiraz ve polemiklerin temel dayanağı hâline getirmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in risâletine karşı çıkan bazı müşrikler de benzer bir tutum sergileyerek, *“Eğer bu Kur'an gönderilecek idiyse, neden şu iki şehirden birindeki nüfuzlu ve itibarlı bir kişiye indirilmedi?”*⁴²⁴ şeklindeki itirazlarıyla bu zihniyeti açıkça dile getirmişlerdir. Bu yaklaşım, kibirli bireyin büyüklük ve değer ölçütünü maddî imkânlar, servet ve dünyevî statü üzerinden belirlediğini göstermektedir. Böyle bir bakış açısında insan, hakikatin ahlâkî ve ilâhî boyutunu kavramakta yetersiz kalmakta ya da bilinçli bir tercih olarak bu boyutu göz ardı

⁴²⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 4/211.

⁴²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 4/212.

⁴²² Mustafa Çağırıcı, “Kibir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 2002), 25/562.

⁴²³ Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, 3/742.

⁴²⁴ ez-Zuhurf 43/31.

etmektedir. Zira dünyevî menfaatlere aşırı bağlılık, hakikati görme yetisini zayıflatmakta ve bireyin aklî muhakemesini ideolojik bir körlüğe sürüklemektedir.

Kibir ilk günah sebebidir. Kibir anlık bir duygu olmayıp süregelen psikolojik bir hastalıktır. Kibir şeytan özelliği olup küfre götüren ilk nedendir.⁴²⁵ Kibir aşağılıkların, zelil ve hakirlerin yapmış olduğu bir eylemdir.⁴²⁶ Kibir şeytani bir büyülenme, rüsvaylık, hadsizlik, rezillik, kepezelik olup, insanlık tarihiyle yaşıt bir cürümdür. Kibir Allah'ın ayetlerine karşı savaş açanların olmazsa olmaz bir davranış özelliğidir.⁴²⁷ Kibir Allah'ın koyduğu kıstasların sorgulandığı, emirlerinin çiğnendiği, yüceliği yaratıcının değil de yaratılanların belirlemesi gerektiğini savunanların içine düştüğü şeytani bir handikaptır.⁴²⁸ İnsanların yaratıcılarını tanımayıp onunla boy ölçüşmeye kalkmaları tarihi vakalar olarak hep aktarılmıştır. Allah (cc) bizlere bu kirli geçmişi vahiy yoluyla bildirmiş ve ders almamız ve bu kötü durumu tekrarlamamız için telkinlerde bulunmuştur. Ama insanların birçoğu bu uyarılardan ders almamıştır. Eskiden olduğu gibi günümüzde de rezilliğin içine batmıştır.

Hiz. Peygamber'e yöneltilen itirazlarla, daha önce Hiz. Mûsâ'ya karşı sergilenen tutumlar arasında belirgin bir paralellik bulunmaktadır. Bu tutumların temelinde yer alan kibir ve üstünlük anlayışı, tarihsel bağlam değişmiş olsa da günümüzde daha farklı ve modern biçimler altında varlığını sürdürmektedir. Nitekim ekonomik ve siyasal güç bakımından üstün konumda bulunan kişi, topluluk ve devletler; imkânları sınırlı olan birey ve toplumları değersizleştirmekte ve onları çeşitli yollarla sömürmektedir. Bu süreçte antik döneme özgü açık kölelik biçimleri yerini, modern kölelik ve sömürgecilik pratiklerine bırakmıştır. Günümüzde bu olgu, doğrudan fiziksel tahakkümden ziyade ekonomik bağımlılık, yapısal eşitsizlik ve politik baskı mekanizmaları aracılığıyla sürdürülmektedir. Böylece kibir temelli üstünlük iddiası, tarih boyunca olduğu gibi çağdaş dünyada da adaletsizlik ve insan onurunun zedelenmesiyle sonuçlanan bir zihniyet olarak varlığını devam ettirmektedir. Peygamberliği inkâr edenlerin bu şüphelerinin temeli, peygamberlerin hallerini kendi hallerine kıyaslamaktır. Dinî önderliği, mal ve şöhrette önde olmaya dayanan dünyevî liderlik anlayışıyla kıyaslayan bu kişiler, insanî durumların mahiyetini ve bireyler arasındaki iyi-kötü derecelerinin hakikatini yeterince kavrayamamaktan kaynaklanan bir yanılga içindedirler.⁴²⁹

Firavun özelliği olarak karşımıza çıkan kibri ve enaniyeti Firavun özelinde ele alsakta, aynı kibir ve büyüklük taslamayı, diğer peygamberlerin kavimlerinde ve

⁴²⁵ el-Bakara 2/34.

⁴²⁶ el-A'râf 7/13.

⁴²⁷ el-Mü'min 40/56.

⁴²⁸ Sâd 38/75-76.

⁴²⁹ ez-Zuhruf 43/32.

Peygamber Efendimiz döneminde ki Kureyşin tutumunda da görmekteyiz. Onlar da "Bu iş de bir hayır olsaydı, onlar bizi geçemezlerdi."⁴³⁰, "Bu Kur'ân, iki şehirden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?"⁴³¹ demişlerdi. Peygamber Efendimiz'i Abdülmüttalib'in yetimi diyerek küçümseyen müşrikler, Peygamberlere karşı kibrin birer temsilcisiydiler. Onların bu sakat anlayışları, peygamberlik için seçilmenin, kısmen yaratılıştan ve kısmen de kazanmaya bağlı olan sıfatları ve melekeleri taşımaya bağlı bir durum olduğunu zannetmelerinden ileri gelmektedir.⁴³²

Kibirli olma hali insanın gerçekleri görememesinin en büyük nedenlerinden bir tanesidir. Kibir insanda normal düşünme ve davranmayı bozan en önemli etkenlerden birisidir. Bencillik ve bağnazlık, kibirlik halinin bir sonucudur. Bu duygular altında objektif değerlendirmeler yapamayan önyargılı bireyler, inançsızlık bataklığının müdavimleri olmaya adaydırlar.

4.5.4. Zulüm

4.5.4.1. Kur'ân'da Zulüm Kavramı

Zulüm, "ظلم" kökünden gelen bir kelime olup, zıttı adalettir. Kelime kararmak, karanlık etmek manasına gelmektedir.⁴³³ Zulüm, cevr, kendi canına veya başkalarına saldırmak, haksızlık, günah işlemek anlamlarına da gelir.⁴³⁴ "Bir şeyi ait olduğu yerden başka yere koymak" anlamı üzerinde Arap dilbilimciler ittifak etmişlerdir.⁴³⁵

Dini bir terim olarak zulüm, belirlenmiş sınırları çiğneme, hakkı bırakıp batıla gitme, kendi hak alanının dışarısına çıkarak başkalarının zararına sebep olma, zorbalık, rızası olmadan başkalarının mülkiyeti üzerinde tasarrufta bulunmaya çalışma,⁴³⁶ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bununla beraber, genelde gücü elinde bulunduran otorite sahiplerinin ve yöneticilerin, adaletli olmayan haksız uygulamaları için kullanımı daha yaygın olarak görülmektedir.⁴³⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de; Allah'ın (cc) âyetlerini, hakkı yalanlayanlara,⁴³⁸ eşlerini boşama konusunda haddi aşanlara,⁴³⁹ buzağıya tapanlara,⁴⁴⁰ Allah'ı (cc) zikretmeyi

⁴³⁰ el-Ahkâf 46/11.

⁴³¹ ez-Zuhruf 43/31.

⁴³² Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/66.

⁴³³ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibil Kur'an*, "Z-L-M", 623; Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, 1/125.

⁴³⁴ Süleyman Ateş, "Zulüm", *Kur'ân Ansiklopedisi*, (İstanbul: Kur'ân Bilimleri Araştırma Vakfı Yayınları), 23/373.

⁴³⁵ Duran Ali Yıldırım, "İnanç Amel Ve Ahlâk Ekseninde Kur'an'da Zulüm Kavramı", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Aralık 2016), 35-67.

⁴³⁶ Mustafa Çağırıcı, "Zulüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 2013), 44/507.

⁴³⁷ Çağırıcı, "Zulüm", 44/507.

⁴³⁸ el-En'am 6/21.

⁴³⁹ el-Bakara 2/229-230.

⁴⁴⁰ el-Bakara 2/51-54.

engellemek isteyenlere,⁴⁴¹ Allah Teâlâ'dan başka dostlar edinenlere,⁴⁴² zekât vermeyenler ve infak etmeyenlere,⁴⁴³ yetimin malını yiyenlere,⁴⁴⁴ hırsızlık yapanlara,⁴⁴⁵ kibirlenenlere,⁴⁴⁶ meşru olmayan yollarla mal kazananlara,⁴⁴⁷ Allah Teâlâ'ya iftira edenlere,⁴⁴⁸ şirk koşanlara,⁴⁴⁹ buna benzer pek çok kişi ve topluluğa zulüm isnat edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de zulüm, “*Mûsâ'yı Firavun ve kurmaylarına ayetlerimizle gönderdik fakat onlara zulmettiler.*”⁴⁵⁰ meâlindeki ayette, zulüm kavramı ilâhî hakikati inkâr etme ve ona karşı direnme anlamında kullanılmıştır.⁴⁵¹ Bu bağlamda Kur'ân'da zulüm, birçok ayette Allah'ın birliğini reddetme veya O'na ortak koşma şeklindeki inanç sapmalarını ifade eden kavramsal bir çerçeveye sahiptir.⁴⁵²

Zulüm, üç ana başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlar; Allah'ın hakkına, başkalarının hakkına ve kendi hakkına tecavüzdür.⁴⁵³ Allah'ın (cc), insanlara bir hak olarak vermiş olduğu nimetlerin, başkaları tarafından gaspı haddi aşmaktır. Bu durumda, hem Allah'ın (cc) emirlerini çiğnenmesi neticesinde Hududullah'a, hem de başkalarının haklarına tecavüz edilerek insanlara zulmedilmiş olur. İnsanın kendi kendine zulmetmesi, cehennemi hak edecek fiillerde bulunmasıdır. Allah'ın (cc) yasaklamış olduğu haramları yaparak insan kendine zulmetmiş olur. Gerek Allah (cc), gerekse başkalarının haklarının gaspı, cehennemi hak edici davranışlar olduğu için, aynı zamanda insanın kendi nefesine zulümdür.

Peygamberlerin gönderiliş amaçlarının başında, fitratı bozulan insanları uyarmak ve onları yaratılışlarına uygun bir hayat tarzına yönlendirerek felaha ulaştırmak yer almaktadır. Bu bağlamda peygamberlerin temel mücadelesi, Kur'ân'da en büyük zulüm olarak nitelendirilen şirk ve inkârı ortadan kaldırmak ve tevhid ilkesini toplum hayatında hâkim kılmaktır. Zira Allah'a ait olan ulûhiyet hakkının başkalarına nispet edilmesi, ilâhî hakikate yönelik en ağır haksızlık, yani zulüm olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu nedenle peygamberler, hem insanın kendi nefesine hem de Yaratıcı'ya karşı işlediği bu zulmü düzeltmek amacıyla tebliğ faaliyetlerini sürdürmüş; ilâhî mesajın doğru anlaşılması ve yaşanması için tüm imkânlarını seferber etmişlerdir. Böylece

⁴⁴¹ el-Bakara 2/14.

⁴⁴² el-Bakara 2/165.

⁴⁴³ Âl-i İmrân 3/117.

⁴⁴⁴ en-Nisâ 4/10.

⁴⁴⁵ el-Mâide 5/38-39.

⁴⁴⁶ el-Ahkâf 46/10.

⁴⁴⁷ en-Nisâ 4/29-30.

⁴⁴⁸ el-En'âm 6/21.

⁴⁴⁹ Lokmân 31/13.

⁴⁵⁰ el-A'râf 7/103.

⁴⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/482.

⁴⁵² Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/565.

⁴⁵³ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibil Kur'an*, “Z-L-M”, 624-625; Ateş, “Zulüm”, 23/373.

peygamberlik misyonu, yalnızca ahlâkî bir ıslah hareketi değil, aynı zamanda zulmü ortadan kaldırmaya yönelik kapsamlı bir ilâhî müdahale olarak ortaya çıkmaktadır.

4.5.4.2. Firavun'un Özelliği Olarak Zulüm

Kur'ân-ı Kerîm, bazı toplulukları zulüm, inkâr ve azgınlıklarıyla öne çıkararak onları belirli ahlâkî niteliklerin sembolü hâline getirmektedir. Bu bağlamda Firavun ve kavmi, zulmün kurumsallaştığı, haksızlığın ise sıradanlaştığı bir topluluk olarak sunulur. Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan ifadeler, yalnızca tarihsel bir olaya işaret etmekle kalmaz; aynı zamanda zulmün kimlik kazandığı bir toplumsal yapıyı da tasvir eder. "*Ey Resulüm! Hani Rabbin, Mûsa'ya: "O zalimler güruhuna, Firavun'un kavmine git!" diye seslenmişti.*"⁴⁵⁴ âyette, "O zalimler kavmi/güruh" ifadesinden sonra "Firavun kavmi" denilmesinin amacının, söz konusu kavmin zulümde adeta bir özel isim hâline geldiğini; sanki 'zalimler topluluğu' ifadesinin karşılığının ve somut örneğinin Firavun kavmi olduğunu vurgulamak amacı taşımaktadır.⁴⁵⁵

Firavun Allah'ın sınırlarını çiğnemiş, gönderdiği peygamberleri ve peygamberlerin mesajlarını alaya almış ve kendisi ilahlık davası gütmüştür. Allah'ın ilahlık hakkına tecavüz, zulümlerin en büyüğüdür.⁴⁵⁶ Burada Allah'ın haklarına karşı işlenmiş bir tecavüz söz konusudur. Allah'a ait olması gerekeni başkalarına vermek, Onda bulunması gereken sıfatları başkasına ortak yapmak kâfirlik ve müşrikliktir.

Firavun kelimesi toplumumuzda bu ifadeyi destekler tarzda kullanılmakta olup zalimane hal içerisinde olanlara Firavun denilmektedir. Ayrıca izlediği yolu kötü olanlara Firavunlaşma denilerek uyarılmaktadırlar.

Başka insanların haklarına tecavüz Firavun ve avanesinin insanlara yapmış oldukları maddi ve manevi eziyetler olarak yüzyıllardır hatırlanmaktadır. Firavun, egemen olduğu toplumda, günümüzde evrensel temel hak ve hürriyetler olarak bilinen yaşama hakkı, din ve vicdan hürriyeti, mülkiyet hakkı, yiyecek, barınma, sağlık, eğitim gibi ana hakların hepsini engellemektedir. Firavun düzeninde, en temel hakları ellerinden alınan insanlar, kitabımızın azabın en kötüsü tabiriyle,⁴⁵⁷ belirttiği işkencelere maruz kalmaktaydılar.

Önceki başlık altında, üç ana gruba ayırdığımız zulüm şekillerinin hepsini Firavun'da görmemiz mümkündür. Zulmün, Allah (cc) hakkına tecavüz şeklinde olanı, terminolojik olarak karşımıza şirk olarak çıkmaktadır.⁴⁵⁸ "*Allah'a şirk koşma, çünkü*

⁴⁵⁴ eş-Şuarâ 26/10.

⁴⁵⁵ Ebüssuud, *İrşâdü'l- 'aqli's-selîm*, 4/204.

⁴⁵⁶ Lokmân 31/13.

⁴⁵⁷ el-A'râf 7/141.

⁴⁵⁸ Ateş, "Zulüm", 23/373.

*şirk çok büyük bir zulümdür.*⁴⁵⁹ âyetiye belirtildiği üzere, zulmün en büyüğü hiç şüphe yoktur ki, Allah'ın hakkına yapılan saldırıdır. Şirk fitrat bozukluğunun zirvesidir. Diğer insanlara yaptığı zulüm ise, insanın insana yapabileceği en büyük işkenceler, yapmakta olduğu kötülüklerdir.⁴⁶⁰ Kendine yaptığı zulüm ise, emanet olarak ona verilen benliğinin Ahirette göreceği azaptır. Allah, müminler için bir ibret ve uyarı olmak üzere, onu azabın en ağırına maruz bırakmıştır.⁴⁶¹

4.5.4.3. Kārûn'un Özelliği Olarak Zulüm

Kur'ân-ı Kerîm, mal ve servetin insan için bir üstünlük vesilesi değil, ağır bir imtihan aracı olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁶² Maddî imkânların kişiyi şükre ve tevazuya sevk etmesi beklenirken, bu nimetlerin kibir ve azgınlığa dönüşmesi hâlinde toplumsal bozulma kaçınılmaz hâle gelmektedir. Bu bağlamda Kārûn kıssası, servetin yanlış algılanmasının bireyi nasıl ahlâkî çöküşe ve zulme sürüklediğini ortaya koyan ibretlik bir örnek olarak sunulmaktadır. *"Şüphesiz Kārûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: "Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez."*⁴⁶³ âyetinde Kārûn'un kavmine karşı kötü davranışını belirten bağı kelimesi, ıstılahi olarak birçok yakın anlamı ifade etmektedir. (ب غ ي) kökünden türeyen bu kavram sözlükte "kanal açmak, bir yeri kazmak, ön sırada yer almak, öncü olmak, kötü yolda olmak, bir şeyi ima etmek" gibi manalara gelmektedir.⁴⁶⁴ Zemahşerî (ö. 538/1144), *bağı* kelimesinin kibirlenmek ve böbürlenmek anlamlarına gelen bir kökten türediğini ifade eder. Bu bağlamda Kārûn, sahip olduğu mal ve evlât çokluğunu bir üstünlük vesilesi olarak görmüş ve bu durum onu başkalarına karşı büyüklenmeye sevk etmiştir. Rivayetlerde, onun kibir ve gösterişinin bir yansıması olarak elbisesini yerleri süpürecek kadar uzun tuttuğu da aktarılmaktadır.⁴⁶⁵

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde bağı, zulüm olarak ifade edilmekte olup, öldürmeye, haram yemeye, düşmanlık ve azgınlık yapmaya,⁴⁶⁶ sebep olan olumsuz davranışları kapsamaktadır. Bağı, Allah'ın emirlerine karşı gelmeyi ve dinin belirlediği

⁴⁵⁹ Lokmân 31/13.

⁴⁶⁰ el- Bakara 2/49.

⁴⁶¹ el-Mü'min 40/46.

⁴⁶² el-Enfâl 8/28; Âl-i İmrân 3/186; et-Tegâbün 64/15.

⁴⁶³ el-Kasas 28/76.

⁴⁶⁴ Abdurrahim Kaplan, "Kur'ân'da "bağı" Kavramının Anlam Alanı" *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1790-1810.

⁴⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/522.

⁴⁶⁶ eş-Şûrâ 42/42.

sınırları bilinçli şekilde aşmayı ifade eder.⁴⁶⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de bağı kavramı, en çok azgınlık, haksızlık, zulüm manalarında kullanılmaktadır.⁴⁶⁸ Bundan dolayı Kârûn'un yapmış olduğu bu olumsuz davranışı zulüm ana başlığı altında ele almaya çalışacağız.

Kârûn'un kendini müstağni görmesi, azgınlaşması, Allah'a ve insanlara yapmış olduğu bir zulümdür. Verilen nimetler karşılığında yerine getirilmeyen şükür en büyük inkâr ve zalimliklerdir.⁴⁶⁹ Şükür, insanoğlunun nimetleri vereni bildiğinin bir emaresidir. Şükürsüzlük nimetlerin gerçek sahibini bilmemektir. Bu da Allah'ın hoşnut olmadığı, cezaya müstahak bir davranış çeşididir.

Dünyanın yaratılışından günümüze kadar izzeti yanlış yerlerde arayan insanlar var olagelmıştır. Gerçek kurtuluşun ne olduğunu kavrayamayan ve kalbi dünya sevgisiyle perdelenen insanoğlu, geçici ve acele menfaatlerin peşine düşerek büyük kayıplara uğramıştır. Bu durumun Kur'ân'daki en çarpıcı örneklerinden biri Kârûn'dur. Kendisine verilen serveti bir üstünlük ve güvence olarak gören Kârûn, dünya nimetlerinin geçici ve birer imtihan olduğunu idrak edememiş; dünyevî konfor ve ihtişam içinde sürüklendiği kibir, onu helâke götüren sürecin bizzat sebebi olmuştur.

Allah (cc) dünyalık menfaatleri seçen Kârûn'un helakını, ibretlik bir vaka olarak aktarmıştır. İnsanların kötülük olarak Kârûn'un potansiyeline sahip olabilecekleri, ancak yapmış oldukları azgınlık, haksızlık, zulüm gibi kötü davranışların karşılığında bir cezasının da söz konusu olacağı vurgulanmıştır.

4.5.4.4. Zulmün Günümüz Yansımaları

Yukarıda belirttiğimiz üzere Arap dilbilimciler zulmün “Bir şeyi ait olduğu yerden başka yere koymak” anlamı üzerinde ittifak etmişlerdir.⁴⁷⁰ Zulmün zıttı adalettir.⁴⁷¹ Belirlenmiş sınırları çiğneme, hakkı bırakıp batıla gitme, kendi hak alanının dışarısına çıkarak başkalarının zararına sebep olma, zorbalık, rızası olmadan başkalarının mülkiyeti üzerinde tasarrufta bulunmaya çalışma gibi anlamlarda dini bir terim olarak zulmü tanımladığımızda,⁴⁷² içerisine birçok fiilin girdiği geniş bir yelpaze ortaya çıkmış olur. Râzî'ye (ö. 606/1210) göre insanların birbirlerine zulmetmelerinin temelinde iki ana sebep bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kibir ve kalplerin katılaşmasıdır. Bu durum, bireyin kendisini hakikatin üstünde görmesine ve karşısındakini değersizleştirmesine yol açmaktadır. İkincisi ise ahireti ve hesap gününü inkâr etme eğilimidir. Râzî (ö. 606/1210), ahiret inancından yoksun bir zihniyetin, yaptıklarının

⁴⁶⁷ Ali Şafak, “Bağı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 2001),

⁴⁶⁸ Kaplan, “Kur'ân'da "bağı" Kavramının Anlam Alanı” 1795.

⁴⁶⁹ el- Bakara 2/152.

⁴⁷⁰ Yıldırım, “İnanç Amel ve Ahlâk Ekseninde Kur'an'da Zulüm Kavramı”, 35.

⁴⁷¹ Çağırıcı, “Zulüm”, 44/507.

⁴⁷² Çağırıcı, “Zulüm”, 44/507.

karşılığını vereceği bir mercii tanımadığı için zulmü meşrulaştırdığını ifade eder.⁴⁷³ Bu iki unsur birlikte değerlendirildiğinde, inkâr, kibir ve zulmün birbirini besleyen yapılar olduğu; özellikle güç ve iktidar sahibi kimselerin bu zihinsel sapma üzerinden baskı ve zorbalığa yöneldikleri anlaşılmaktadır. İnsanların Allah'ın koyduğu sınırları çiğnemesi ve gönderdiği peygamberleri ile onların ilettiği mesajları alaya alması büyük bir sapmadır. Allah'a ortak koşmak, putlara tapınmak ve peygambere isyan etmek en ağır zulümlerdendir.⁴⁷⁴ Bu tutumlar, Allah'ın haklarına yönelik açık bir tecavüz niteliği taşır. Allah'a ait olması gereken özellikleri başkalarına vermek, O'na mahsus sıfatları başka varlıklara isnat etmek ise küfür ve şirk olarak tanımlanır.

İnsanlar, Allah (cc) ve birbirleriyle olan ilişkilerinde hakkı gözetmek durumundadırlar. Bunun dışına çıkanlar sınırı aşar ve başkalarının haklarını gasp etmiş olur. İnsanın yaratıcısını tanımaması veya yanlış tanınması yaratıcısına karşı işlemiş olduğu bir zulümdür. Yaratıcısını tanımayan insanlar, haliyle koymuş olduğu yasalardan da bihaberdirler. Yaratıcının emir ve yasaklarından habersizlik, insanların kendi aralarındaki ilişkilerin düzgün yürümemesinin en önemli sebebidir.

Allah'ın koymuş olduğu kurallar bilinmeden ve pratikte tatbik edilmeden, toplumda düzenin sağlanması mümkün değildir. Allah'ın kanunlarına göre yaşamayan toplumlarda, sınırlar tam olarak çizilemez ve bu sınırların belirsizliği bireylerin birbirlerinin sınır ve haklarına tecavüz etmelerine neden olur. Sınırların belli olmadığı yerlerde oluşan sınır ihlalleri, toplumsal ahengin bozulmasına ve toplumda kargaşanın oluşmasına neden olur. Adaletten yoksun toplumlarda güçlülerin adaleti oluşur ve toplumda zulüm baş gösterir.

Günümüzde ve en yakın geçmiş zamanda yaşamış kendilerini medeniyetin temsilcisi olarak göstermeye çalışmış toplumların, en büyük marifetleri güçsüz toplumların en temel haklarını dahi ellerinden alarak onlara zulmetmiş olmalarıdır. Modern toplumların yapmış oldukları zulüm faaliyetleri, zulüm ana başlığı altına girebilecek yeni terminolojilerin oluşmasına ve bu terminolojilerden ciltlerle kitaplar yazılmasına neden olmuştur.

Günümüzde bireyler ve toplumlar arasındaki ilişkilerin adaletten uzak bir görünüm arz etmesinin temel nedeni, insanlar tarafından oluşturulan; hak ve adalet kaygısı taşımayan, çoğunlukla güçlü kesimlerin çıkarları doğrultusunda uygulanmaya çalışılan hukuk düzenlemeleridir. Zalimler, çoğu zaman kendi tesis ettikleri hukukî ve normatif düzenlemeleri dahi çıkarları doğrultusunda ihlal edebilmekte; gerçekleştirdikleri zulmü ise sıradan ve kaçınılmaz bir toplumsal olguymuş gibi sunarak

⁴⁷³ Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, 19/284.

⁴⁷⁴ Lokmân 31/13.

meşrulaştırma yoluna gitmektedirler. Bu çerçevede, sistematik ve planlı süreçler aracılığıyla zulümün toplum tarafından olağan karşılanmasını ve bu duruma rıza gösterilmesini sağlamayı hedeflemektedirler. Böylece zulüm, yalnızca belirli aktörlerin eylemi olmaktan çıkarılarak toplumsal kabule dayalı bir yapıya dönüştürülmektedir. Bu yolla, zulüm pratiklerine daha geniş kitleleri dolaylı biçimde ortak etmeyi hedeflemekte ve çoğu zaman bunda kısmen başarılı olmaktadır. Oysa zulme rıza göstermek de zulümün bir parçası olarak değerlendirilmesi gereken bir tutumdur; ne var ki bu hakikat, çoğu zaman mağdur kesimler tarafından dahi yeterince dikkate alınmamaktadır.

4.5.5. Bozgunculuk (Fesad)

4.5.5.1. Kur'ân'da Fesad Terimi

Fesad, f-s-d kökünden gelir. “Fesad” sözlükte, isim olarak kullanıldığında denizde yağmur yağması, karada kuraklık, verimsizlik,⁴⁷⁵ mastar olarak kullanıldığında ise bozulma, çürüme gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁷⁶ Başkasının malını haksız yere elde etmek anlamı da taşıyan fesad, terim olarak az veya çok itidal çizgisinden sapıp istikamet dışına çıkmak anlamı taşımakta olup, bu bağlamda beden, nefis ve istikamet dışında olan eşyanın az veya çok itidalden (faydalı ve adil olmaktan) çıkması anlamına gelmektedir. “Fesad”, bir şeyin faydalı olmaktan çıkması olup zıddı, “salâh” tır.⁴⁷⁷ Fesad, bozma, karıştırma, kokuşturma anlamına gelen ifsatla aynı kökten gelmekte olup, bozgunculuk yapan, fesat çıkarana müfsid denilir. Sözlükte huzurun kaçırılması, ortamın bozulması, kokuşma, orta yoldan ayrılma anlamlarına da gelen fesad,⁴⁷⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de çok farklı kullanımları olan bir kelimedir. Dini ilimlerin hemen hemen hepsinde bir karşılığı olan fesad sözcüğü fitne, bağı, fısk, zulüm, tuğyan gibi kelimelerle çok yakın anlam birlikteliğine sahiptir.

Kur'ân-ı Kerîm bazı davranışları fesad olarak değerlendirmiştir. Bunlar; yeme ve içme de aşırılık,⁴⁷⁹ müminlere tuzak kurmak,⁴⁸⁰ hırsızlık yapmak,⁴⁸¹ nesilleri ve ekinleri kurutmak,⁴⁸² Allah'a iftira atmak,⁴⁸³ haksız yere kan dökmek,⁴⁸⁴ sihir yapmak,⁴⁸⁵ küfür

⁴⁷⁵ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sadr), 3/335.

⁴⁷⁶ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, (Beyrut: Dâru Sadr, 1306), 2/452.

⁴⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/73; el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur'an*, “f-s-d”, 747.

⁴⁷⁸ Bilgen, *Ahlâkî Hastalıklar ve Kurtuluş Yolları*, 226.

⁴⁷⁹ el- Bakara 2/60.

⁴⁸⁰ el- Bakara 2/11.

⁴⁸¹ Yûsuf 12/73.

⁴⁸² el- Bakara 2/205.

⁴⁸³ el-Mâide 5/64.

⁴⁸⁴ el-Mâide 5/32.

⁴⁸⁵ Yûnus 10/79-81.

ve Allah'ın yolundan saptırtmaya çalışmak,⁴⁸⁶ yalancılık yapmak,⁴⁸⁷ iman etmemek,⁴⁸⁸ gibi davranışlardır.

Râzî (ö. 606/1210), İbn Abbâs, Katâde, Hasan-ı Basrî ve Süddî'ye atıfla, dünyada 'fesat' kavramıyla kastedilenin Allah'a açık bir şekilde isyan etmek olduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁹ Zemahşerî (ö. 538/1144) ise fesattan maksadın aslında şirk olduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁰

Râzî'ye (ö. 606/1210) göre fesâd, salâhın karşıtıdır. Salâh, iyilik ve doğruluğun bütün türlerini kapsayan geniş bir anlam alanına sahiptir. Bu sebeple fesâd da günah, bozgunculuk ve haktan sapmayı içine alan kapsamlı bir kavram olarak değerlendirilir. Râzî (ö. 606/1210), Allah'ın emirleri dışında hareket eden ve O'nun yarattıkları hakkında adalet yerine zulümle hükmeden kimselerin bu yönüyle müfsit sayılacağını ifade etmektedir.⁴⁹¹

Yeryüzünü fesada vermek, Allah'a isyan olarak kabul edilmiştir. Dinî kanunlar, kulların ve toplumun düzen ve felahı için vaz' olunmuştur. İnsanlar bu kurallara uyduklarında, toplumsal bir ahenk oluşur ve kaos ortadan kalkar ve fitne biter. Ancak dini emirler göz ardı edildiğinde, Allah'a muhalif nefsin ve şeytanın arzuladığı olaylar gelişir. Bunun sonucunda toplumda kargaşa ve anarşi ortaya çıkar.

İnsan, irade sahibi bir varlık olarak yaratılmıştır. Doğruyu yanlıştan ayırt edebilme nimeti bahşedilen insan, bu nimetin bir sonucu olarak ceza ve mükâfatla muhatap olmuştur. İrade sahibi olmanın doğal sonucu olarak kendisine verilen seçme hakkı ve imtihana tabi tutulmanın gereği olan sınav unsurları, insanın bu süreçteki olmazsa olmazlarıdır. Yüce Kitabımız, insanı fitri olarak bozgunculuğa (fesada) meyilli bir varlık olarak tanımlamıştır.⁴⁹² İnsanlık tarihindeki kargaşa ve bozgunculuk örnekleri bunun en önemli delilidir.

Yüce Rabbimizin insanların dünya ve Ahiret mutluluğu için, peygamberler aracılığıyla yeryüzünde kurmak istediği düzeni, yine birtakım insanlar mala, cana zarar vererek bozmaya teşebbüs etmişlerdir. Allah'ın (cc) yaratmış olduğu nizam, yaratıcının emirlerini umursamayan insanların yaptıklarıyla bozulmuştur.⁴⁹³

Yaratılmış olan her şeyin (Allah (cc) dışındaki tüm varlığın) düzenini koruyan mutlak kudret sahibi Allah'tır. Kur'ân-ı Kerîm, bu hakikati en temel idrak seviyesindeki

⁴⁸⁶ er-Ra'd 13/25.

⁴⁸⁷ Âl-i İmrân 3/61-63.

⁴⁸⁸ Yûnus 10/40.

⁴⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/125.

⁴⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/228.

⁴⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/125.

⁴⁹² el- Bakara 2/30.

⁴⁹³ er-Rûm 30/41.

insanın dahi anlayabileceği akli ve gözleme dayalı örneklerle açıklamaktadır.⁴⁹⁴ İlâhî vahiy, kâinattaki düzenin ancak kudreti sınırsız tek bir yaratıcıyla mümkün olabileceğini; birden fazla ilâhın varlığı hâlinde ise bu düzenin kaçınılmaz olarak bozulacağını bildirmektedir.⁴⁹⁵ Âlemdaki bu düzen, tevhidin en büyük göstergesidir.

İnsanlığın hemen hemen her döneminde bozgunculuk yapan insanlar ortaya çıkmıştır. Allah'ın (cc) kurmuş olduğu nizamı kendi dünyalık menfaatleri için tarumar eden müfsidler, çoğu zaman oluşturmuş oldukları bozuk düzenin yıkıntıları arasında kalmış ve tarumar olmuşlardır. Kendilerine yapılan ilahi uyarıları dikkate almayan fesad ehli, kendilerini her zaman temize çıkarmak istemiş ve kendilerinin aslında ıslah ediciler olduklarını söylemişler ve fesatlarına ıslah kılıfı giydirmişlerdir.⁴⁹⁶ Ama Allah (cc), fesatçıların işlerini hiçbir zaman düze çıkarmaz.⁴⁹⁷

4.5.5.2. Firavun'un Özelliği Olarak Fesad

Kur'an-ı Kerîm, Firavun'un siyasal gücünü nasıl bir zulüm ve kibir aracına dönüştürdüğünü ayrıntılı biçimde tasvir etmektedir. Onun yönetim anlayışı, adalet ve eşitlik yerine ayrımcılık, baskı ve korku üzerine kuruludur. Bu bağlamda Firavun'un halkını sınıflara ayırarak zayıf düşürme politikası ve toplumsal dengeyi bilinçli biçimde bozması, Kur'an tarafından fesad ve bozgunculuk olarak nitelendirilmektedir. *"Kuşkusuz Firavun ülkesinde büyüklük taslamış, (ayırımcılık yaparak) halkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını öldürüp kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu. O hiç kuşkusuz, bozgunculardandı (müfsidlerdendi)."*⁴⁹⁸ âyetinde Firavun'un fesad çıkaran bir kimse olduğu belirtilmektedir. Temel amacı canı, akli, malı, imanı ve nesli korumak olan ilahi öğretiye aksi istikamette fiiller işleyen Firavun ve çevresi, insanlık tarihinde örneğine az rastlanır bir bozgunculuk sergilemişlerdir.

Elmalılı (ö. 1942) fesadı; nimeti bozmak, Allah'a isyan etmek ve yeryüzünde Firavunvari bir kibir ve zulüm sergilemek olarak tanımlar. Bu yönüyle Firavun, fesadın sembolik bir örneği olarak öne çıkmaktadır.⁴⁹⁹ Bu tanımda da görüleceği üzere, birçok olumsuz davranışta olduğu gibi fesatta da Firavun sembolik bir yer ihtiva etmektedir.

Allah'a (cc) karşı isyan, küfürdür. İsyan ve küfür, düzenin bozulmasının nedenidir ve haliyle bozgunculuktur. *"Mûsâ'yı, Firavun ve yanındakilere mucizelerimizle gönderdik ancak onlara zulmettiler. Ama bak! Bozguncuların sonu nice oldu."*⁵⁰⁰

⁴⁹⁴ Yâsîn 36/38-40; er-Rahmân 55/5-9.

⁴⁹⁵ el-Enbiyâ 21/22.

⁴⁹⁶ el-Bakara 2/11.

⁴⁹⁷ Yûnus 10/81.

⁴⁹⁸ el-Kasas 2/84.

⁴⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/556.

⁵⁰⁰ el-A'râf 7/103.

âyetiyle inkâr ve yalanlamada bulunan Firavun ve avenesinin, inkâr ederek ve yalanlayarak zulüm işledikleri ve bu eylemleri nedeniyle bozgunculuk (fesad) yaptıklarının altı çizilmektedir.

Yüce Kitabımız, Allah'a ve Rasûlüne karşı savaşımları fesad ehli olarak görmüş, dünyada zillet içerisinde olan, Ahirette ise büyük azabı hak eden fesatçılara ceza olarak öldürülme, asılma yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ya da yeryüzünde başka yerlere sürgün edilme cezalarının verilmesini emretmiştir.⁵⁰¹

4.5.5.3. Kārûn'un Özelliği Olarak Fesad

Kur'ân-ı Kerîm'de Kārûn kıssası, servetin insanı nasıl fesada sürükleyebileceğini gösteren çarpıcı örneklerden biri olarak sunulmaktadır. Kārûn, kendisine verilen büyük maddî imkânları ilâhî bir emanet ve imtihan olarak görmek yerine, bunları şahsî üstünlüğünün bir göstergesi olarak değerlendirmiştir. Bu yanlış algı, onun kibirlenmesine, toplumdan kopmasına ve kavmine karşı azgınlık sergilemesine yol açmış; böylece fesat, bireysel bir tutum olmaktan çıkarak toplumsal bir bozgunculuk hâline dönüşmüştür.

Kārûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Fakat onlara karşı azgınlık etti. Ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını taşımak bile güçlü bir cemaate ağır geliyordu. O zaman kavmi ona şöyle seslenmişti: "Böbürlenme, çünkü Allah şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiğiyle Ahiret yurdunu kazanmaya bak. Dünyadaki payını da unutma. Allah'ın sana yaptığı iyilik gibi sen de iyilik et. Dünyada bozgunculuk yapma. Çünkü Allah fesatçıları sevmez." Kārûn: "Bu bana sadece bende ki ilim nedeniyle verildi" dedi. Kendisinden önceki kuşaklardan, servetçe ondan daha üstün, taraflarca daha kalabalık nesilleri Allah'ın helak ettiğini bilmiyor mu? Suçları kesinleşmiş olanlardan artık günahları sorulmaz.⁵⁰²

âyetleri Kārûn'un dünya nimetlerinin geçiciliğini ve ilâhî adaletin kaçınılmazlığını idrak edemediğini göstermektedir. Bu yönüyle Kārûn kıssası, malın insanı kurtuluşa değil, kibir ve inkâra sürüklemesi hâlinde helâkin sebebi olacağını vurgulayan evrensel bir uyarı niteliği taşımaktadır.

Kārûn'un, Hz. Mûsâ'nın kavminden olduğuyla ilgili çeşitli görüşleri, çalışmamızın yukarı ki bölümlerinde aktarmıştık. Farklı görüşlerin olduğu bu konuda, başlangıçta Hz. Mûsâ'ya iman etmiş kimselerden olduğu hususunda ittifak derecesinde bir fikir birliği bulunmaktadır. Bu durumun bir akrabalık manası taşıdığı da, birçok müfessirin üzerinde durduğu ve hatta bir soy ağacı şekillendirdiği bir konudur. Ne var ki bu başlangıçtaki iman ve yakınlık, Kārûn'u fesada düşmekten alıkoymamış; aksine kendisine verilen

⁵⁰¹ el-Mâide 5/33.

⁵⁰² el-Kasas 28/76-78.

nimetleri yanlış algılaması, onu kavmine karşı azgınlık sergileyen ve toplumsal bozgunculuğa sürüklenen bir şahsiyete dönüştürmüştür.

Kârûn'un yapmış olduğu bozgunculukla ilgili olarak, malı ve zenginliği nedeniyle fakirleri küçük görmesi, iman kardeşliğinin gereği olan hakları gözetmemesi, mal ve servetteki çokluktan dolayı onlara saygı duymaması, çevresindekilere üstünlük taslayarak emri altında tutmak isteyip onlara zulmetmesi şeklinde manalar aktarılmıştır.⁵⁰³ Elmalılı (ö. 1942), bu kadar büyük bir hazineyi saklayıp da serveti hapsetmenin, aslında tam bir bozgunculuk olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁴

Rivayete göre, “Hz. Mûsâ Firavun’un helakinden sonra, dinî liderliği Hz. Harun'a verdi. Böylece Hz. Harun’da peygamberlik, dinî liderlik, hem de kurban kesme ve kabul etme vazifeleri toplanmış oldu. Hz. Mûsâ’nın kendisinde sadece risalet görevi kaldı. Kârûn bu durumu kabullenmeyerek kıskançlık yaptı. Hz. Mûsâ’ya sana risâlet, Harun'a ise dinî liderlik kaldı, bana ise hiç bir şey yok diyerek serzenişte bulundu. Hz. Mûsâ’nın, bu durumun Allah’ın (cc) isteği olduğunu söylemesi üzerine, Kârûn bu görevlerin Allah sayesinde Harun'a verildiğini ispatlayacağı bir delil ve mucize getirmediğiçe ona inanmayacağını söyledi. Hz. Mûsâ da İsrailoğullarının ileri gelenlerine, asalarını getirmelerini emretti ve onları bir çadıra koydu. Bu konuda Allah’a (cc) duacı olan Hz. Mûsâ, sabah olunca Hz. Harun'un asasını hareket eden ve dallarında yemyeşil yapraklı bir badem ağacı olduğunu görünce, "Ey Kârûn, Allah'ın Harun için yapmış olduğunu gördün mü?" dedi. Buna karşılık Kârûn, bu sihir senin daha önce yaptığın sihirler gibi bir sihirdir demiş ve birçok insanı da yanına alarak uzaklaşıp, gitmiştir.”⁵⁰⁵

İman nimetini dünyalık menfaatlere değişen Kârûn bazı kaynaklara göre Hz. Mûsâ’nın ilahî kelamı dinlemek için seçtiği yetmiş kişiden biridir.⁵⁰⁶ Böylesine ulvi bir makamdan yeryüzünde fesad çıkarması sebebiyle azaba uğrayanların seviyesine inmiş, zelil olmuştur.

4.5.5.4. Fesadın Günümüz Yansımaları

Şüpheye yer bırakmayan bir gerçek şudur ki, fesadın temelinde şirk bulunmaktadır. Tarih boyunca kimi insanlar nefislerinin arzularına uymuş, kimileri ise şeytanın yönlendirmesiyle hareket ederek her dönemde yeryüzünde bozgunculuk yapmıştır. Heva ve heveslerinin peşine düşen ve onları ilah edinen kimseler,⁵⁰⁷

⁵⁰³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/560.

⁵⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/554.

⁵⁰⁵ “bk.” Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/560.

⁵⁰⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/560.

⁵⁰⁷ el-Furkân 25/43.

bozulmuş düzenlerini iktidar yapmak için var güçleriyle çalışmışlardır. Kendi tasavvurları doğrultusunda beşerî dinî yapılar ve buna bağlı olarak yeni otorite alanları inşa eden bu iktidar sahipleri, siyasal egemenliklerini sürdürebilmek amacıyla çeşitli kurumsal mekanizmalar tesis etmişlerdir. Şehvet ve hırslarını tatmin etmek isteyen dünyaperest kişi ve toplumlar, bu isteklerini yerine getirmek için her yolu meşrulaştırmışlardır. Hiçbir kanun ve kaideyi tanımayan bu zümreler, önlerine çıkan her şeye zalimlik yapmışlardır. Amaçlarına hizmet etmeyen, kendi koymuş oldukları kanunları bile çiğnemekten imtina etmemişlerdir.

Menfaat ve arzularıyla uyuşmayan hak ve hakikatleri kabul etmek istemeyen, hakikatle mücadele etmek için bütün güçlerini ortaya koyan şahıs ve topluluklar, her türlü bozgunculuğu yapmaktan çekinmezler.

Allah’a (cc) karşı açıkça isyan olan fesadın en belirgin özelliği, sırf insanların huzur, mutluluk ve kurtuluşu için yaratıcı tarafından vaz olunan dini yasaları kabul etmemedir. Toplumun huzurunu değil, kendi çıkar ve rahatını önceleyen; başkalarının sırtından geçinmeyi isteyen, kargaşadan beslenen ve dünyayı ahirete tercih eden insanlar, insanlık tarihinin her döneminde var olmuştur. Bu kişiliklerin amacı kargaşa ve anarşidir. Menfaatperest egemenler, kurmak istedikleri kaotik düzenlerinin gerçekleşmesine ilahi menşei yasaların engel olacağı bilinciyle, hep şeytanın uşaklığını yapmışlardır.

Adaletten uzak bir dünya oluşturmaya çalışan bu fesad toplumu, güçlülerin adaletini oluşturmuşlardır. Yani Firavunlaşmışlardır. Günümüzde firavunluk fesad toplumlarının özel adı olmuştur. Görülen bir gerçekte şudur ki, günümüzün firavunlarının büyük çoğunluğu Firavun’un zulmüne düşer olan ataların çocukları olduğu iddiasında olanlardır.

Fesad, insanlardaki temel sapmalardan birisidir. Bozgunculuk yapanlar kendine yeni ilahlar edinmektedir.⁵⁰⁸ Müşrikler bunu bilerek ve isteyerek kendi yapmış oldukları şeylere taparken, kendine Müslümanım diyen insanlar, nefisleri ve şeytanın kendilerine dayatmış olduğu heva ve heveslerinin, arzu ve isteklerinin kölesi olup onlara kulluk etmektedirler. Farkında olmadan tapmış oldukları soyut şeyleri, Allah’a (cc) ortak koşarak cehenneme sürüklenmektedir. Heva ve hevesine düşkün, kibirli kişilikler, fesada meyillidirler. Pek kuvvetli bir inada sahiptirler. Yapmış oldukları bozgunculuklar kendilerine hatırlatıldığında, kesinlikle kabule yanaşmaz kendilerinin aslında en büyük ıslah ediciler olduklarını söylerler.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ el-Furkân 25/43.

⁵⁰⁹ el-Bakara 2/11.

Yüce Rabbimiz, “İnsanların kendi elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat ortaya çıktı”⁵¹⁰ buyurarak, bozulma ve kargaşanın temelinde insan fiillerinin yer aldığını açıkça ifade etmektedir. Bazı müfessirler, söz konusu ayette geçen “fesad” kavramını, yalnızca toplumsal veya fizikî bozulma olarak değil; daha temelde insanın işlediği günahlar ve Allah’a karşı gelme fiilleri olarak yorumlamışlardır.⁵¹¹ Râzî’ye (ö. 606/1210) göre ise her türlü fesadın nihai kaynağı şirktir. Ancak şirk her zaman sözde veya inançta (kalpte) açıkça ortaya çıkmayabilir; bazen fiillerde tezahür eder. Bu tür bir sapma, fisk ve isyan olarak adlandırılır. Zira masiyet, Allah rızası gözetilerek yapılan bir davranış değil, nefsin arzularına dayanan bir eylemdir. Bu yönüyle fâsık kimse, fiiliyle Allah’a ortak koşmuş sayılır.⁵¹²

Bu sebeple müminler, Firavun ve Kârûn’un izlediği yolu takip etmeyi veya onlar gibi olmayı arzu etmezler. Aksine gerçek muttakiler, Firavun ve Kârûn gibi zalim tiplerin ortaya çıkmasını engellemek için var güçleriyle mücadele ederler. Hakkaniyetli insanlar, fakirlik ve sıkıntı hallerinde bile daima güzel hatıralarla hatırlanırlar. Bir gün mutlaka mutluluğa erişirler. Fesad sahibi zorbaların her türlü şeytanlık, kötülük ve azgınlıkları bir gün ortadan kalkar ve hep lanetle anılırlar. Allah’ın (cc) bir vaadi olarak yeryüzüne salih kullar varis olurlar.⁵¹³ Yeryüzünde kibir ve fesat arzusu bulunmayan muttakiler, sonsuza kadar Ahiret yurdunun nimetleri ile nimetlendirilirler.⁵¹⁴

Fesad, insanın fitratından uzaklaşmasıyla birlikte bireysel ve toplumsal alanlarda dengeyi kaybetmesi, bu durumun sonucunda da yapıcı ve faydalı olmaktan çıkmasıdır. Küfür ve şirkin toplumda yaygınlaşması, fesadın ortaya çıkmasındaki temel sebeplerin başında gelmektedir. Hevâ ve heveslerine tâbi olan insanın kalbinde filizlenen olumsuz eğilimler ise tağutlar, şeytan ve müstekbirler tarafından beslenmekte; bu aktörler, fesadın yayılmasında belirleyici unsurlar hâline gelmektedir.

Fesad, insanı doğruluğu sevmemeye götürür. Müfsid biri, dosdoğru davranan birine katlanmaz. Doğru kişiliklerin varlığı, fesad sahiplerine sürekli bozgunculuklarını hatırlatır. Onların doğrulukları, kendi sapkınlıklarına ve fasıklıklarına somut bir delil oluşturmamasından dolayı, doğruluk sahiplerinden nefret etmekte ve onların kendileri gibi olmaları için yoğun çaba sarf etmektedirler. Kendi yanlarına çekemediklerini de ortadan kaldırmak için uğraşırlar. Bu durum toplumda anarşiye neden olmaktadır. Yeryüzünü imar sorumluluğu yüklenen insan, bir yandan inşa ederken bir yandan da

⁵¹⁰ er-Rûm 30/41.

⁵¹¹ Taberî, *Taberî Tefsîri*, çev. Kerîm Aytekin & Hasan Karakaya, 6/417.

⁵¹² Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, 18/122.

⁵¹³ el-Enbiyâ 21/105.

⁵¹⁴ el-Kasas 28/83.

bozgunculuğun, yani yıkımın en önemli unsuru olmaktadır. İnsanı zelil eden fesad, toplumların helâkinin de sebebi olmuştur.

Peygamberin ve onun yolunu takip edenlerin temel görevi, sosyal düzeni bozulan ve hedefleri bâtıla yönelen insanı ve toplumsal hayatı ıslah etmek; başka bir ifadeyle, bozulan dengeyi yeniden tesis ederek her şeyi aslı konumuna yerleştirmektir. Sosyal düzenin bozulması, yalnızca hukukî veya siyasî bir problem değil, aynı zamanda inanç ve değerler krizinin bir sonucudur.

4.5.6. İsrâf

4.5.6.1. Kur'ân'da İsrâf Kavramı

Sözlükte birçok anlama sahip olan 'سرف' (sarf etmek) fiili, yaygın olarak infak ve harcama bağlamında kullanılmakla birlikte, anlam alanı bununla sınırlı değildir. Bu fiil, insanın gerçekleştirdiği herhangi bir davranışta ölçüyü kaybetmesini; başka bir ifadeyle gerek aşırılığa kaçma (ifrat), gerekse olması gerekenden uzaklaşma (tefrit) şeklinde ortaya çıkan sınır ihlallerini de ifade eder. Dolayısıyla 'israf' kavramı, yalnızca malın yanlış kullanımıyla değil, insanın tutum ve davranışlarında dengeyi yitirmesiyle de ilişkilendirilmektedir.⁵¹⁵ İsrâf, sınırlara ve itidale yapılan tecavüzdür.⁵¹⁶ İsrâf, mal harcamasında meşhur olsa da, kişinin yapmış olduğu herhangi bir eylemde haddini aşmasıdır.⁵¹⁷ Burada zikredilen özellikler aynı zamanda inkârcıların özellikleridir.

*“Artık Allah'a karşı gelmekten sakının da bana itaat edin. Sakın bütün işleri dünyada fesat çıkarıp düzeni bozmak olan, düzeltmek için ise hiç bir gayret sarf etmeyen o müsriflerin (haddi aşanların) arzularına uymayın.”*⁵¹⁸ âyetlerde görüldüğü üzere inanmamaya devam eden inkârcılar, müsrif olarak nitelendirilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hadis-i Şeriflerde israfın farklı kullanım şekillerine rastlamak mümkündür. Genelde israfın en çok kullanıldığı konu mal olmakla beraber, bazı âyetlerde küfür, zulüm, şirk gibi terimlerle ilişkili olarak tevhidi terk etmek, Allah ile ilgili gerçek dışı iddialarla beraber Müslümanlara karşı saldırgan ve yıkıcı davranışları da ifade etmek için kullanılmıştır.⁵¹⁹ Bu bağlamda israf, tek bir ilim dalıyla alakalı olmayıp, birçok ilim dalına ait konularda da kullanım alanı olan bir kelimedir.

⁵¹⁵ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibil Kur'an*, “S-R-F”, 466.

⁵¹⁶ Mütercim Âsım Efendi, “es-seref”, 3/3729.

⁵¹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/268.

⁵¹⁸ eş-Şuarâ 26/150-152.

⁵¹⁹ Cengiz Kallek, “İsrâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 2001), 23/179.

Müsrifler, cürümde, fasıklıkta ve gûnahta haddini aşmış, aşırıya kaçmış azgınlardır.⁵²⁰ Herhangi bir şeyde aşırıya gitmek, israf etmektir.⁵²¹

Kur'ân-ı Kerîm, iman ile inkâr arasındaki mücadeleyi anlatırken, bu karşıtlığı yalnızca inanç düzeyinde değil, aynı zamanda ahlâkî ve davranışsal sınırlar üzerinden de ele almaktadır. İlâhî çağrı, insanı tevhid, ölçü ve dengeye davet ederken; buna karşılık inkâr ve şirk, haddi aşma ve sınır ihlali olarak nitelendirilmektedir. Bu çerçevede Kur'an, küfür ve şirki sadece yanlış bir inanç tercihi değil, aynı zamanda insanı helâke sürükleyen bir israf ve taşkınlık biçimi olarak sunmaktadır.

Ey kavmim! Bu hâliniz nedir? Ben sizi kurtuluşa davet ediyorum, sizler ise beni ateşe davet ediyorsunuz. Siz beni Allah'ı inkâr etmeye ve hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizleri mutlak güç sahibine, çok bağışlayana (Allah'a) çağırıyorum. Gerçekten sizin beni tapmaya davet ettiğiniz şeyin ne dünya ne de Ahiret konusunda hiçbir davet yetkileri yoktur. Şüphesiz dönüşümüz Allah'adır. Şüphe yok ki, aşırı gidip haddi aşanlar, cehenneme gireceklerin ta kendileridir.⁵²²

Bu ayetlerde görüldüğü üzere haddi aşmak kabilinde olan küfür, şirk ve tevhidi zedeleyen hareketler israf olarak görülmektedir.

Râzî (ö. 606/1210) israfı açıklarken; Ebu Bekr el-Esamm'ın, şöyle dediğini aktarmaktadır: “Kâfir, kendi nefsi ve malı konusunda israftadır. Onları zayi etmiştir. Nefsi konusunda israfı, kendisini, putlara kul yapması, malı konusundaki israfı ise onları Vasile, Bahîra, Hâm ve Sâibe gibi şeylere inanmakla zayi etmesidir.”⁵²³

Müsrif, adalet, dürüstlük, gerçeklik kriterlerini aşan her türlü düşünce, eylem ve inanç sahibini ifade eden bir kavramdır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kavram çok yoğun olarak, nebilerin ve onların getirmiş oldukları ilâhî gerçeklerin karşısında gerçekçi, adaletli, sağduyulu davranmayan, heva ve heveslerinin etkisinde kalıp, taşkınlık yapan inkârcılar ve putperestler için kullanılır.⁵²⁴

İsraf ve fesatta birbirleriyle çok yakın ilişkili kavramlardır. “*Yeryüzünde ıslah için uğraşmayıp, bozgunculuk yapan, (fesat çıkaran) haddi aşmışların (müsriflerin) emrine uymayın.*”⁵²⁵ meâlindeki ayet bize bu yakın ilişkiyi göstermektedir. Fesat çıkarmak müsriflerin en büyük özelliklerindendir. İsrafın yıkıcı sonuçlarından biriside fesattır.

Kulun ilahlık iddiası, insana verilen cüz'i iradenin en büyük israfıdır. Bu yüzden ilahlık iddia edenler, en büyük müsriflerdir. Kulun, Allah'ın (cc) emir ve nehiylerini gözetmeden yapmış olduğu fiiller müsrifliktir. Allah (cc), inkâr edeni kâfir ve şirke

⁵²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/587.

⁵²¹ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, 8/104.

⁵²² el-Mü'min 40/41-43.

⁵²³ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, 12/321.

⁵²⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/639.

⁵²⁵ eş-Şuarâ 26/151-152.

düşeni müşrik olarak isimlendirirken, küfür ve şirk içerisinde bulunanları aynı zamanda müsrif sıfatıyla da nitelendirmektedir.⁵²⁶ Şüphe yok ki israfın en büyüğü inkâr ve şirktir.

4.5.6.2. Firavun'un Özelliği Olarak İsrâf

Firavun Kur'an'da yalnızca zalim bir yönetici olarak değil; aynı zamanda sınır tanımazlığı ve ölçsüzlüğü sebebiyle müsrif olarak nitelendirilen tipik bir inkâr modeli olarak sunulmaktadır. *“Firavundan da kurtardık çünkü o üstünlük taslayan müsriflerdendi.”* *“Firavun ve erkânının kötülük yapmaları korkusu ile kavminin küçük bir bölümü gençlerinden başkası Mûsâ'ya iman etmedi. Çünkü Firavun, orada iktidar sahibi bir zorba idi. Şüphesiz O, aşırı gidenlerdendi (müsriflerdendi).”* âyetlerinde bu israf olgusuna dikkat çekilmiştir. Nitekim *“Firavun'dan da kurtardık; çünkü o, büyüklük taslayan müsriflerdendi.”*⁵²⁷ ifadesiyle onun aşırılığına dikkat çekilmektedir. Benzer şekilde, Firavun ve çevresinin zulmünden duyulan korku sebebiyle kavminin büyük bir kısmının Hz. Mûsâ'ya iman edememesi,⁵²⁸ onun zorba iktidarının toplumsal etkisini ortaya koymaktadır. Bu âyetlerde, Firavun'un zulmüyle birlikte haddi aşan ve ölçüyü kaybeden tutumu, israf olgusunun somut bir örneği olarak vurgulanmaktadır.

Müsrif, israf eden kimseler için kullanılan bir niteleme olup, Kur'an-ı Kerim'de israf genellikle olaylar ve tutumlar üzerinden açıklanmaktadır. Ancak söz konusu iki âyette 'müsrif' kelimesi, Firavun'a özgü bir anlam genişliğiyle kullanılmıştır. Bu kullanım, yalnızca malda israfı değil; zulümde, fesat çıkarmada, kibirde ve inkârda sınır tanımazlığı ifade etmektedir. Firavun'un ilahlık iddiası, baskı ve işkence uygulamaları, haksız yere adam öldürmesi ve toplumsal düzeni bozması, onun israfta aşırıya giden tipik bir inkâr modeli olarak sunulmasına sebep olmuştur.⁵²⁹

Zikredeceğimiz âyette israfın başka bir şekline vurgu yapılır: *Firavun ailesinden, inancını gizleyen mü'min bir adam şöyle dedi: “Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirdi. Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir. Şüphesiz Allah, aşırı giden (müsrifleri), yalancılık eden kimseyi doğru yola erdirmez.”*⁵³⁰ Zemahşerî (ö. 538/1144), âyette geçen “müsrif” nitelemesinin, Firavun'un yalnızca malda değil; küfürde, zulümde ve haddi aşmada aşırıya giden bir kimse olduğuna işaret ettiğini ifade eder.⁵³¹ Ona göre israf burada,

⁵²⁶ el-Mü'min 40/41-43.

⁵²⁷ Duhân 44/31.

⁵²⁸ Yûnus 10/83.

⁵²⁹ Hikmet Akdemir, “Kur'an-ı Kerim'de İsrâf Kavramı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak-Haziran 2001), 36.

⁵³⁰ el-Mü'min 40/28.

⁵³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/343.

inanç ve davranışta ölçünün tamamen kaybedilmesini temsil etmektedir. Râzî (ö. 606/1210) ise, Firavun'un Hz. Mûsâ'yı öldürme azmi hususunda da haddi aştığını, ulûhiyet iddiası hususunda bir yalancı olduğunu ifade eder. Allah'ın "müsrif ve yalancı kimseleri hidayete erdirmeyeceği" vurgusunu, ilâhî sünnet bağlamında ele alır. Buna göre kişi, kibir ve zulümde ısrar ettikçe ilâhî yardımdan mahrum bırakılır; bu durum Firavun'un psikolojik ve ahlâkî çöküşünü açıklayan temel unsurlardan biridir.⁵³²

Firavun' un gerçek ilahın kim olduğunu gizleme çabaları gerçeğin israfıdır. İnanan insanlara karşı girişilen baskı ve işkence insanların birlikte yaşam kıstasları içerisinde olmayan bir aşırılıktır ve israftır. Firavun, Allah'ın (cc) sınırlarına tecavüz etmiş bir müsriftir. Yapmış olduğu israf, imanın israfıdır. Hududullah'ı tanımamak şeklindeki müteceviz tutumu, onu aşağıların aşağısı yapmış ve azabın en kötüsüyle cezalandırılmıştır.⁵³³

4.5.6.3. Kārûn'un Özelliği Olarak İsfraf

Yukarda belirttiğimiz gibi israf haddi aşmaktır. Özellikle imana konu olacak davranışlar ve söylemlerde Yüce Allah'ın emretmiş olduğu çizgiyi terk etmek israftır. Kārûn'un yapmış olduğu tam olarak budur. Yoktan yaratan ve istediğine istediğini istediği ölçüde veren hiç şüphe yoktur ki Allah'tır. Yüce yaratan her türlü ortaklıktan münezzehtir. Aksinin düşünülmesi haddi aşmak olup, küfür ve şirkdir.

Kārûn servetinin kendisindeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiş olduğunu söylüyordu.⁵³⁴ Nimeti kendinden bilme Allah'a karşı yapılan bir nankörlük olup,⁵³⁵ en büyük hadsizliklerden biridir. Bu durum israfın başka boyutu olan şirk ve küfürle alakalıdır. Malın bireye ait olmasını söyleme ve mal üzerinde sınırsız tasarrufta bulunma yetkinliğini savunma, mülkün gerçek sahibinin hakkına tecavüzdür.

Yüce Allah'ın vermiş olduğu nimetleri insanın Ahiret yurdu için harcaması gerekmektedir.⁵³⁶ İlâhî öğretinin en önemli gayesi, insanı ölüm sonrası yaşamda kurtuluşa erdirmektir. İnsanların dünyada yaptıkları faaliyetlerin amacı da bu olmalıdır. Bunun dışında yapılan eylemler dünya hayatı ve verilen nimetlerin israfıdır. İnsanın ömür sermayesinin hebasıdır. Allah'ın emrettiği hayat tarzı dışında, faydasız ve boş uğraşlarla geçirilen dünya hayatı, Ahiretin kaybedilmesine yol açar; bu ise insanı ebedî azaba sürükleyen en büyük israftır. Nitekim Kārûn da nimetle olan imtihanını kaybetmiş, servetiyle övünerek hem dünya hayatını hem de Ahiretini israf etmiştir.

⁵³² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 19/288.

⁵³³ el-Mü'min 40/46.

⁵³⁴ el-Kasas 28/78.

⁵³⁵ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), 219.

⁵³⁶ el-Kasas 28/77.

4.5.6.4. İsrâfın Günümüz Yansımaları

Müsrifler aslında hak yolunda gitmeleri ve salih amellerde bulunmaları için kendilerine verilmiş akıl, zekâ, irade gibi nimetleri, dünyevi zevkleri ve geçici lezzetler uğrunda kötü bir şekilde kullanarak, Yüce Allah'ın âyetlerinden gafil olurlar. Böyle insanlar, ebedi olan cennet yurdunu fani dünya yaşamına feda ederek yaşamlarını boşa harcadıkları için zalim, müşrik ve mücrim olarak adlandırılır.⁵³⁷

Muhakkak ki en büyük israf imanın israfıdır ve insanın Ahiret sermayesini heba etmesidir. Allah'a ve Ahirete iman etmeyen zalimler, dünyada ebedi kalacaklarmış gibi ömür sermayelerini tüketmişlerdir. Bu ömür sermayesinin israfıdır. Ahirette kalacakları cehennem ise israflarının sonucu olarak kaybetmiş oldukları Ahiret yurduudur.

Allah'ın insanlara bahsetmiş olduğu nimetler birer emanettir. Yüce Allah vermiş olduğu nimetleri, Ahiret mutluluğu için kullanmalarını ve o yönde sarf edilmelerini insanlara öğütlemiştir.⁵³⁸ Bu amacın dışında sarf edilen dünya nimeti israftır. İnsanı asıl amacından saptıran her yol ve yöntem, cehenneme götürdüğü için batıla yönelten birer israf yoludur. Bu bağlamda, insanı asıl hedefinden saptıran, onu Allah'a kulluktan uzaklaştıran ve dünyevî menfaatleri mutlaklaştıran her yol ve yöntem, Kur'ânî bakış açısına göre bir israf türü olarak kabul edilmektedir. Zira bu tür tasarruflar, insanı hakikatten uzaklaştırarak batıla yöneltmekte; batıla yöneliş ise nihayetinde insanı hem bireysel hem de toplumsal düzeyde helâke sürüklemektedir.

Kendisini hakka götürecek doğru bir yol bulamamış toplum ve bireyler, batıl yollarla kendilerini cehenneme sürüklemekte ve yaşamlarını israf etmektedirler. Günümüz toplumu kendini modern olarak tanımlamakta, teknolojik ve ekonomik gelişmişliği toplumsal refah olarak lanse etmektedir. Bütün enerjisini toplumdaki teknolojik ve ekonomik gelişmelere endekslemekte, kısa süreli bir dünya hayatının müreffehliğini amaçlamaktadır. Dünya endeksli yaşam, Allah (cc) istediği bir yaşam şekli olmayıp, hayat sermayesinin israfıdır.

4.5.7. İsyân

4.5.7.1. Kur'ân'da İsyân Terimi

Kur'ân-ı Kerîm'de farklı yerlerde kullanılan itaat etmemek, başkaldırmak, karşı koymak anlamlarına gelen,⁵³⁹ asâ fiili ve müştakları, aşırı eylem, söz ve davranışları anlatmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de, yasaklı meyveden yiyen Hz. Âdem,⁵⁴⁰ Allah'ın

⁵³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/339.

⁵³⁸ el-Enfâl 8/67.

⁵³⁹ Ateş, "İsyân", 26/44.

⁵⁴⁰ Tâhâ 20/121.

emirlerine itaat etmeyip buzağıyı ilah edinen Hz. Mûsâ'nın kavmi,⁵⁴¹ Tevrat'ı tahrif edip başkaldıran Yahudiler,⁵⁴² bozgunculuk yapıp başkaldıran Firavun,⁵⁴³ Allah'ın emrine itaat etmeyen şeytan,⁵⁴⁴ peygamberlerini öldürüp, Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar,⁵⁴⁵ için isyan kavramının kullanıldığını görmekteyiz.

Küfür ve isyan hem yaratıcıya, hem insanın kendine bir zulümdür. İsyân, ihanet olarak vasıflandırıldığı gibi, nefse zulüm olarak da vasıflandırılabilir. Çünkü isyanın zararı, insanın kendi nefesine döner. İsyân azaba düşer olmanın sebebidir.⁵⁴⁶ Allah'a isyan edip emirlerine karşı gelenler; verdikleri sözde durmayan,⁵⁴⁷ tevhid anlayışı etrafında birleştirilmesi istenen insanlığı parçalamak isteyen, yeryüzünde bozgunculuk yapanlardır.

Kur'ân-ı Kerîm, gerçek imanın yalnızca sözle değil, itaat ve teslimiyetle anlam kazandığını vurgular. İman iddiasının samimiyeti, ilâhî buyruklar karşısında sergilenen tavırla ortaya çıkar. Bu bağlamda mü'minlerin "işittik ve itaat ettik" şeklindeki teslimiyeti ile geçmiş ümmetlerin "işittik ve isyan ettik" şeklindeki karşı duruşu ibretlik bir karşılaştırma olarak sunulmaktadır.

Allah'ın elçisi, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: 'Onun elçileri arasında ayırım yapmayız.' Şöyle de dediler: 'İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.'"⁵⁴⁸ "Hani, Tur'u tepenize dikerek sizden söz almıştık, "Size verdiğimiz Kitab'a sınıksız sarılın; söylenenlere kulak verin" demiştik. Onlar, "işittik, isyan ettik" demişlerdi. İnkâr etmeleri yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine doldurulmuştu. Onlara de ki: (Tevrat'a beslediğinizi iddia ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür, eğer iman eden kimselerseniz!"⁵⁴⁹

âyetlerine baktığımızda itaat ve isyan kavramları birbirlerinin zıttı olarak kullanılmış ve bir iman ve inkâr eylemi olarak kabul edilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki insanların bazı itaatleri isyandır. Kendilerini inkâra davet eden başkanlarına itaat Allah'a isyandır.⁵⁵⁰ Gerçek manada iman, isyan ve inkâr olmadan, işitip itaat etmektir.

4.5.7.2. Firavun'un Özelliği Olarak İsyân

Kur'ân-ı Kerîm, Firavun'un inkâr ve isyan sürecini yalnızca tarihsel bir anlatı olarak değil, ilâhî hakikate karşı sergilenen isyanın tipik bir örneği olarak sunmaktadır.

⁵⁴¹ el-Bakara 2/93.

⁵⁴² en-Nisâ 4/46.

⁵⁴³ Yûnus 10/91.

⁵⁴⁴ Meryem 19/44.

⁵⁴⁵ el-Bakara 2/61.

⁵⁴⁶ Yûnus 10/15.

⁵⁴⁷ el-A'râf 7/172.

⁵⁴⁸ el-Bakara 2/285.

⁵⁴⁹ el-Bakara 2/93.

⁵⁵⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, 22/155.

İlâhî davet karşısında gösterilen bu bilinçli reddediş, Firavun'un hem dünyada hem de Ahirette ağır bir cezaya uğramasının temel sebebi olarak vurgulanır. Aşağıdaki âyetlerde, Firavun'un peygambere isyanı, hakikati bile bile inkârı ve ilâhlık iddiasıyla ulaştığı sapkınlık açık bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Firavun o elçiye isyan etmişti. Biz de onu ağır bir şekilde cezalandırmıştık.”⁵⁵¹ “Şimdi mi (inandın)! Hâlbuki daha önce karşı gelip isyan etmiş ve bozgunluk çıkaranlardan olmuşsun.”⁵⁵² “(Ya Muhammed!) Sana Mûsâ'nın haberi geldi mi? Hani, mukaddes Tuvâ vadisinde ona Rabbi şöyle seslenmişti: Haydi git o Firavun'a! Çünkü o azmıştır. Ona de ki: Temizlenmek ister misin? Seni Rabbine ileteyim de O'na karşı derinden saygı duyup korkasın! Derken Mûsâ ona en büyük mucizeyi gösterdi. Lakin o, Mûsâ'yı yalanladı ve isyan etti. Sonra arkasını dönüp koşarak gitti. Derhal (adamlarını) topladı ve onlara seslendi: “Ben, sizin en yüce Rabbinizim!” dedi. Allah onu, ibret verici bir şekilde dünya ve Ahiret cezasıyla cezalandırdı. Elbette bunda Allah'a itaatsizlikten korkanların alacağı büyük bir ders vardır!”⁵⁵³

bu âyetlerde görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm, Firavun'un ilâhî emre karşı bilinçli ve ısrarlı başkaldırısını, isyanı ifade eden “‘aşâ (عصى)” fiiliyle aktarmakta; böylece onun karşı çıkışının geçici bir tereddüt değil, hakikate yönelik kasıtlı bir reddediş olduğunu vurgulamaktadır.

Firavun'un, söylemiş olduğu “Ben sizin en yüce rabbinizim” şeklindeki sözü, insanoğlundaki heva ve hevesin körüklediği, makam ve mevki ihtirasının, benlik iddiasının ne kadar ileri gidebileceğini gösteren ders alınacak bir vesikadır.⁵⁵⁴ Gazzâlî (ö. 505/1111), Firavun'a, “Ben sizin en büyük rabbinizim” dedikten dürtünün aslında hemen hemen her insanın içinde gizlenmiş olduğunu, fakat bunun bazıları tarafından dışarı vurulduğunu, kimilerinin de bazı sebeplerden dolayı, dışa vurmayarak içlerinde tutarak baskıladıklarını savunmaktadır. Firavun tiplmesiyle uyuşan insanlardaki bu küstah iddia, insanlarda mevcut olan yükselme dürtüsü, özgürleşme istek ve arayışının, saptırılmış şeklidir.⁵⁵⁵ Hz. Mûsâ'nın tevhid davetine isyanla cevap veren inkârcı Firavun'un durumu tam olarak bundan başka bir şey değildir. Firavun, toplumunun zilletinden, cahilliğinden, imandan uzaklaşmalarından cesaret alarak kâfirliğin simgesi olan bu çirkin sözü söylemiştir.

4.5.7.3. İsyanın Günümüz Yansımaları

İsyanın birçok farklı boyutu bulunmaktadır. Bu çalışmada ise bizim üzerinde duracağımız tür, insanın Allah'a (cc) ve peygamberlerine karşı gelmesidir. Birçok kötü

⁵⁵¹ el-Müzzemmil 73/16.

⁵⁵² Yûnus 10/91.

⁵⁵³ en-Nâziât 79/ 15-25.

⁵⁵⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/548.

⁵⁵⁵ Gazali, *İhyâü 'Ulûmi'd-Din*, 3/281-284.

davranışın birbirinin tetikleyicisi olduğu ve birbirleriyle sıkı bir korelasyon içerisinde oldukları aşîkârdır. Yüce kitabımız inkâr ve isyanları sebebiyle azaba uğrayan toplumların hakkında bizlere bilgi vererek, ibretlik dersler çıkarmamızı ve yaşamımızı fitrata uygun olarak sürdürmemizi amaçlamaktadır. Geçmiş toplumların uğramış oldukları felâketlerden ders almak gerektiğini anlatan kitabımızda, insanlık tarihinin tekerrürlerle dolu olduğu tüm hakikatiyle karşımıza çıkmaktadır.

İmanla terbiye edilmemiş, heva ve heveslerin tahakkümünde bulunan insan nefsi, her zaman dünyevi ihtirasları körükler. İnsanlıkla yaşıt kötülük dürtüsü her insanda mevcut olan bir gerçekliktir. Peygamberlerin dahi Allah’a sığındıkları nefis olgusu, terbiye edilmediği takdirde insanı hangi tehlikeli noktalara sürükleyebileceğini açıkça göstermektedir. Kur’ân-ı Kerîm, nefsin kontrol altına alınmadığında benlik iddiasına, kibire ve nihayet ilahlık taslamaya kadar varabilen bir süreci doğurduğunu çeşitli kıssalar üzerinden ortaya koymaktadır. Hz. Yûsuf’un, nefsin sürekli kötülüğü emrettiğini ifade ederek Allah’ın rahmetine sığınması,⁵⁵⁶ nefsin mahiyetine dair temel bir ilkeyi ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Hz. Mûsâ’nın yaptığı bir fiil sonrası Allah’a yönelerek nefesine zulmettiğini itiraf etmesi,⁵⁵⁷ peygamberlerin dahi nefis konusunda teyakkuz hâlinde olduklarını göstermektedir.

Kur’ân’da Firavun, Kârûn ve benzeri şahsiyetler üzerinden sunulan örnekler ise nefsin terbiye edilmediği durumda insanı mutlak benlik iddiasına sürüklediğini gözler önüne sermektedir. Firavun’un “*Ben sizin en yüce rabbinizim*”⁵⁵⁸ sözü, nefsin ilahlık iddiasına dönüşmesinin tarihsel bir örneğidir. Kârûn’un servetiyle şımararak kendini müstağni görmesi ve bunu ilahî bir ayrıcalık olarak değerlendirmesi de aynı hastalığın farklı bir tezahürüdür.⁵⁵⁹ Bu kıssalar, nefsin sınırlandırılmadığı toplumlarda zulmün, fesadın ve ahlâkî çöküşün kaçınılmaz olduğunu ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla Kur’ân, nefsin arındırılmasını (tezkiye) bireysel bir ahlâk meselesi olmanın ötesinde, toplumsal düzenin korunması açısından da hayati bir sorumluluk olarak sunmaktadır. Nefsini arındıranın kurtuluşa ereceği, onu kirletenin ise hüsrana uğrayacağı açıkça vurgulanmaktadır.⁵⁶⁰ Bu bağlamda Kur’ân kıssaları, insanın iç dünyasında başlayan bozulmanın, tarihsel ve toplumsal yıkımlara nasıl dönüştüğünü gösteren ibret tabloları olarak değerlendirilmelidir.

Bu örnekler, insanoğlunun aslında sınırları ne kadar zorlayacağının bir göstergesidir. Had bilmez kişilikler, elinde ki güç ölçüsünde kötülüğün sınırlarını

⁵⁵⁶ Yûsuf 12/53.

⁵⁵⁷ el-Kasas 28/16.

⁵⁵⁸ en-Nâziât 76/24.

⁵⁵⁹ el-Kasas 28/76-78.

⁵⁶⁰ eş-Şems 91/9-10.

zorlayabilmektedir. İnsanda Firavun'un, Kārûn'un azgınlığına erişilebilme potansiyeli her zaman mevcut olmuştur. Yaratıcının çizmiş olduğu sınırları zorlayan her küstah iddia, insanlarda mevcut olan özgürleşme arzusu ve arayışının, yükselme dürtüsünün saptırılmış şeklidir.⁵⁶¹

Allah'a kendi acziyetlerinin farkında olmadan isyan bayrağı açanlar, büyük bir kibirle yaşamı kontrol altında tuttuklarını zannedenler, bir tanrıyı reddederken yüzlercesini ilah edinmişlerdir. Hâlbuki gerçek kontrol, yükselme ve özgürleşmenin yolu ancak Allah'a iman ve teslimiyetle elde edilebilir. Bundan başkası, içinde debelendikleri halde körleşmiş gözlerinin göremediği sefalet bataklığıdır. Tanrı tanımazların içine düşmüş olduğu bu bataklık, elindeki tüm değer yargıları bozuk toplumların iflasıdır.

4.5.8. Fısk

4.5.8.1. Kur'ân'da Fısk Terimi

Fısk (ç. Füsûk) Kur'ân-ı Kerîm'de yedi yerde kök halinde, kırk yedi yerde çekimli fiil olarak veya sıfat (fâsik) olarak geçen fısk kavramı, küfr kavramından daha kapsayıcı bir şekilde, bazı ayetlerde imanın zıttı,⁵⁶² bazı ayetlerde şeri hükümlere itaatin karşıtı olarak kullanılmıştır.⁵⁶³ Fısk teriminin bazı ayetlerde ise dalâlet ve hidâyet kavramlarıyla yakın bir ilişki içinde olduğu görülmektedir.⁵⁶⁴

Fâsik, “fısk” kökünden türemiş bir sıfat olup sözlükte “belirli bir sınırı aşmak” ve hurma gibi şeylerin kabuğunu yararak dışarı çıkması anlamlarına gelir.⁵⁶⁵ İstilahta ise, mezheplere mensup âlimler tarafından farklı şekillerde tanımlanmakla birlikte genel olarak “Allah'ın emirlerine itaatten uzaklaşan, haktan sapan; âsi mümin, münafık veya kâfir” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁶⁶ Genelde büyük günah işleyen kişilere fâsik denmiş olup, bu günahlar dinin itikadî ilkelerini barındırırsa, fâsıkın aynı zamanda kâfir olacağı hususunda ittifak vardır.⁵⁶⁷ Fısk ferdi bir davranış olup, fasıkların bir araya gelmesiyle oluşan çoğunluk fesad kavramını ortaya çıkarır.⁵⁶⁸ Fâsik genel olarak çizilmiş sınırı aşan, hududun dışına çıkan, hak yoldan sapan, Allah'ın buyruklarına karşı gelen kişiler için kullanılan bir terimdir.⁵⁶⁹

⁵⁶¹ Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, 3/281-284.

⁵⁶² el-Bakara 2/99; Âl-i İmrân 3/110; es-Secde 32/18; el-En'âm 6/49.

⁵⁶³ el-Bakara 2/197; en-Nûr 24/4; el-Hucurât 49/7, 11.

⁵⁶⁴ Ali Şafak, “Fısk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 1995), 13/37.

⁵⁶⁵ Kerîmoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, 147.

⁵⁶⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Fâsik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 1995), 12/202.

⁵⁶⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 1/164.

⁵⁶⁸ Kerîmoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, 150.

⁵⁶⁹ Kerîmoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, 147.

Kutub (ö. 1906) tefsirinde küfür, zulüm ve fasıklıkla ilgili korelasyonu şöyle aktarmaktadır: Küfür, Allah'ın koyduğu kuralları reddedip O'nun ilahlığını inkâr etmektir. Zulüm ise insanları Yüce Allah'ın belirlemiş olduğu kanunların haricinde kanunlara uymaya zorlamak ve onların hayatlarını kaos ve bozguna sürüklemektir. Fasıklık ise Yüce Allah'ın getirmiş olduğu düzeni bırakıp başka bir sisteme tabi olmaktır.⁵⁷⁰ Bu tanımlamada küfür üst bir terim olarak zulüm ve fasıklığı kapsamaktadır.

Az veya çok her günâh ile فسق (fisk) meydana gelir. Fakat çok günâhla fiskın tezahür ettiği meşhurdur.⁵⁷¹ Elmalılı (ö. 1942) fiskın ilmî ve amelî iki yönü içerdiğini ve asıl küfrün, fiskın ilim yönünde olduğunu belirtir.⁵⁷² Daha çok fasık, dinî hükümleri ikrar edip bağlandıktan sonra onların bir kısmını veya tümünü terk eden kişi için kullanılır.⁵⁷³ Allah'ın hükümlerine karşı olanlar ve onları inkâr edenler fâsıkların ta kendileridir. Ayrıca Allah (cc), Kur'ân-ı Kerîm'de Firavun ve onun gibilere itaat edenlerin de fasık olduklarını vurgulamaktadır.⁵⁷⁴

Kur'ân'ın ifade üslubu küfür ve şirki, zalimlik ve fasıklık şeklinde dile getirmekte olup, Kur'ân-ı Kerîm'in bu terimlere yüklemiş olduğu mana, sonralardan oluşan fıkıh kavramlarının anlamlarından farklıdır.⁵⁷⁵ Bu kapsamda zalim fasıktan, fasık da kâfirden daha geniş anlamlıdır.⁵⁷⁶

Râzî (ö. 606/1210), fesadın temel kaynağının şirk olduğunu; şirkin ise bazen inançta (kalpte), bazen sözde, bazen de fiillerde ortaya çıktığını belirtir. Ona göre bu durumlar, fisk ve isyan olarak nitelendirilmektedir. Masiyetin, Allah için yapılmış bir eylem değil, bilakis nefis için yapılmış bir fiil olduğundan, fasığın yapmış olduğu eylemi ile şirk koşmuş olacağını belirtmektedir.⁵⁷⁷ Kâfir olan birisine, fasık denilirse, bunun nedeni o kişinin, akıl ve fitratın gerektirmiş olduğu hükmü ihlâl etmesinden dolayıdır.⁵⁷⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de Rabbimiz fiskı imanın karşısına koymuştur.⁵⁷⁹ Ayetlerde Allah'ın emirlerinin dışına çıkanları,⁵⁸⁰ inkâr edenleri,⁵⁸¹ Allah'ı unutanları,⁵⁸² Allah'ın

⁵⁷⁰ Kutub, *Fîzilâl-il Kur'an*, 4/263.

⁵⁷¹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur'an*, "F-S-K", 748.

⁵⁷² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/242.

⁵⁷³ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur'an*, "F-S-K", 748.

⁵⁷⁴ ez-Zuhruf 43/54.

⁵⁷⁵ Kutub, *Fîzilâl-il Kur'an*, 6/289.

⁵⁷⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur'an*, "F-S-K", 748.

⁵⁷⁷ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, 18/122.

⁵⁷⁸ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur'an*, "F-S-K", 748.

⁵⁷⁹ es-Secde 32/18.

⁵⁸⁰ el-Kehf 18/50.

⁵⁸¹ Nûr 24/55.

⁵⁸² et-Tevbe 9/67.

ayetlerini yalanlayanları,⁵⁸³ münafıkları,⁵⁸⁴ namuslu kadınlar zinayla suçladıktan sonra, bunu ispatlamak için dört şahit gösteremeyenleri,⁵⁸⁵ başka şeyleri cihada tercih edenleri,⁵⁸⁶ Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenleri,⁵⁸⁷ inkârcıları dost edinenleri,⁵⁸⁸ verdikleri sözden dönenleri,⁵⁸⁹ Rabbimiz fasık olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Allah'ın nimetlerini gizleyen kişi, ona itaatten dışarı çıkmış olur ki bu da fasıklıktır.

4.5.8.2. Firavun'un Özelliği Olarak Fısk

Sınır tanımayan tutum ve davranışlarıyla öne çıkan Firavun, olumsuz içerikli birçok kavramın temsil edilebileceği bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Kötülük, zulüm ve inkârla ilişkilendirilen pek çok özellik, farklı düzeylerde onun şahsında tezahür etmektedir. Bu bağlamda onun davranışları, fisk kavramının ifade ettiği anlam alanı içerisinde de değerlendirilebilecek niteliktedir. Nitekim Allah (cc),

Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Dokuz mucize ile Firavun ve kavmine git. Çünkü onlar yoldan çıkmış fasık bir kavim oldular.”⁵⁹⁰ “Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir. Çünkü onlar fasık bir kavimdirler.”⁵⁹¹

âyetleriyle Firavun ve kavmini fasık olarak nitelendirmektedir. Küfürde ısrarcı bir tutum sergileyen Firavun, inkârını bilinçli ve sistematik biçimde sürdürmüştü; bu yönüyle itikadî sapmanın ve fıskın ileri bir örneğini temsil etmiştir. Haktan bilinçli olarak yüz çevirmesi ve iman nimetini reddetmesi neticesinde, ahlâkî ve inançsal açıdan derin bir yozlaşma sürecine girmiştir. Firavun, küfürdeki ısrarı ve hakikate karşı bilinçli direnci sebebiyle itikadî sapkınlığın ve fıskın uç noktalarına ulaşmış bir figür olarak tasvir edilmektedir. Onun bu tavrı, yalnızca bireysel bir inkâr değil; hakikatin açık delillerine rağmen sürdürülen ideolojik bir karşı duruş niteliği taşımaktadır.

Kur'ân'ın anlatım üslubunda, "zulüm" ve "fasıklık" terimleri "küfür" ve "şirk" yerine kullanılmaktadır.⁵⁹² Gerek küfür, gerekse şirk, zulmün ve fasıklığın en iğrencidir. İnsanları tek olan Allah'a kul olmaktan uzaklaştırıp sayısız ilahlara kul yapmak isteyen

⁵⁸³ el-En'âm 6/49.

⁵⁸⁴ et-Tevbe 9/67.

⁵⁸⁵ Nûr 24/4.

⁵⁸⁶ et-Tevbe 9/24.

⁵⁸⁷ el-Mâide 5/47.

⁵⁸⁸ el-Mâide 5/81.

⁵⁸⁹ Âl-i İmrân 3/82.

⁵⁹⁰ en-Neml 27/12.

⁵⁹¹ el-Kasas 28/32.

⁵⁹² Kutub, *Fîzılâl-il Kur'an*, 6/197.

azgın zorbalar, onları cehenneme sürüklemektedirler. Fasıklık yapılarak izlenen tevhid karşıtı küfür yolu, insanları ebedi cezaya sürüklediği için en büyük zulümdür.

Şirk koştan kimseler, dinin hükümlerini ihlal ederek fiske niteliği taşıyan davranışlarda bulunmakta ve böylece Allah'ın izlenmesini emrettiği doğru yoldan sapmaktadırlar. Firavun ve ona bağlı olan çevre de Allah'ın ayetlerini ve mucizelerini yalanlayıp inkâr etmek suretiyle bu karşı çıkışın somut bir örneğini sergilemiştir. Bu tutumları neticesinde hem kendilerini helake sürükleyen bir yola girmişler hem de insanları Allah'ın yolundan uzaklaştırmaya çalışarak onlara zulmetmişlerdir.

4.5.8.3. Fiskın Günümüz Yansımaları

Yaşantıları ile ilgili bütün konuları yüce Allah'tan bağımsız olarak gerçekleştirmeye çalışan ve hayatlarını Allah'ın hâkimiyetinin dışına çıkararak egemenliği kendilerinde gören insanlar kâfir, zalim ve fasıklardır. Allah'ın getirmiş olduğu sistemi bırakıp başka bir sisteme tabi olmak olan fasıklık, küfür ve zulümde kapsamaktadır.⁵⁹³

Râzî (ö. 606/1210) ise fiske, bireyde başlayan ancak zamanla kolektif bir ahlâk çözülmesine dönüşen bir süreç olduğuna dikkat çeker.⁵⁹⁴ Bu bağlamda fiske, yalnızca günahkâr bireyler üretmekle kalmaz; aynı zamanda zulmü meşrulaştıran, hak ile bâtıl arasındaki sınırları belirsizleştiren ve toplumun ilâhî ölçülerle olan bağımlı koparan bir etki alanı oluşturur. Kur'ân'ın birçok kavmin helâkini fiske kavramı üzerinden temellendirmesi, bu tutumun toplumsal sonuçlarının ne denli ağır olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁹⁵

Allah (cc) kanunlarına karşı lakayt davranan, zalimlikte sınır tanımayan fakat kendilerini Müslüman olarak tanıtan kimseler geçmişte ve günümüzde var olmuş ve var olmaya devam edecektir. Allah'ın (cc) önerdiği hayat tarzını uygulamayan bu sözde Müslümanlar, aslında fiske tanımının üzerlerine tam da oturduğu kişilerdir. Allah'a itaat etmekten imtina edenler, yoldan çıkmış fasıklardır.

Kendi nefisini ilahlaştırmış günümüz insanı, Allah'ın emirlerini hiçe saymakta, her türlü ahlaksızlığı ve cürmü işlemekte, günahı normalleştiren bireyler toplumu uçuşuma sürüklemektedir. Allah'ın çizmiş olduğu çizgiden bilinçli olarak sapan günümüz insanı, kötülük eylemindeki bilinçli ısrarı, toplumsal yapıyı firavunları kışkırtacak şekilde bozmaktadır. Modern toplum, yaratıcısını tanımaya yönelmeyerek, dini kuralları alaya

⁵⁹³ Kutub, *Fizılâl-il Kur'an*, 4/263.

⁵⁹⁴ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, 18/122.

⁵⁹⁵ el-A'râf 7/102; es-Secde 32/20; el-Haşr 59/19.

almakta, normalleşen ahlaksızlık ve adaletsizlik toplumsal tahribatı en üst seviyeye çıkarmaktadır.

4.5.9. Yalanlama ve İnkâr

4.5.9.1. Kur'ân'da Yalanlama ve İnkâr

Yalanlama ve inkâr, bütün peygamberlerin tebliğ süreçlerinde muhatap oldukları temel ahlâkî sapmalardan biridir.⁵⁹⁶ Yalanlama, bir şeyin doğru olduğuna dair delil veya bilgi bulunmasına rağmen, kişinin onu bilerek yanlış, sahte veya asılsız ilan etmesidir. Bu durumun karşılığı doğrulamadır. Doğrulama yani tasdik, gerçeğin kabulü ve bir iman basamağıdır. Yalanlama ise bir inkârdır ve inkârın en önemli argümanıdır. İnsanları inkâra götüren önemli etkenler içerisinde azgınlık ve günahkârlık büyük yer tutmaktadır.

Peygamberler, fitratın dışına çıkıp, günahlarda ısrar eden ahlaksız toplumlara gönderilmişlerdir. Peygamberlerin gönderildikleri toplumların, bu denli inatçı ve günahkârlar olmaları, peygamberleri çetin bir sürecin içerisine sokmuştur. Allah'ın elçileri, tüm çabalarını ortaya koyarak tebliğ görevlerini yerine getirmiş; ancak çoğu zaman etkileyebildikleri kişi sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Buna karşılık, iman etmeme konusunda ısrarcı davranan inatçı kâfirler ise ilahî azaba maruz kalmışlardır. Ahlaksız ve iman etmeyen toplumlar, doğal olarak nebilerin karşı tarafında bulunarak onları inkâr yoluna gitmişlerdir. İnkârcılar, peygamberleri düzeni bozmakla ve çirkin işler yapmakla itham etmişlerdir. Kendilerinin doğru yolda olduğunu göstermek için, hak olan karşı tarafı yalancılıkla suçlamışlardır.

Kâfirler, Allah (cc) tarafından seçilen peygamberin kendilerine getirmiş oldukları mesajı, derin bir öfke ve kızgınlıkla yalanlamışlardır.⁵⁹⁷ Bu yalanlama ve inkârın altında, irdelendiğinde birçok sebep yatmaktadır. Peygamberlere yapılan iftira ve isnatların altında, kimi zaman geçici heva ve heveslerden ödün vermeme refleksi, kimi zaman kararmış kalplerinde oluşan kıskançlık duygusu yatmaktadır.⁵⁹⁸

Doğal ayarları bozulan ve Allah'ın elçi göndermesini gerektirecek aşağılık toplumlarda, ilk tepki olarak inkâr ve yalanlama her zaman olmuştur. İnkâr eden birey ve toplumlar, tevhid karşısında yer alır ve tevhide karşı zalimce bir tutum izlerler. Bu durum, onların kendilerini hem dünya, hem de Ahirette zelil edecek çıkmazlarıdır. Tek

⁵⁹⁶ el-Kamer 54/9; eş-Şuarâ 26/105; eş-Şuarâ 26/139.

⁵⁹⁷ el-Hac 22/72.

⁵⁹⁸ el-Bakara 2/109.

ilahı terk edip, onlarcasına kul olma rezilliği, inkârcı müşriklerin kendilerine yapmış oldukları en büyük zulümdür.

4.5.9.2. Firavun'un Özelliği Olarak İnkâr ve Yalanlama

İnkârcıların yapmış olduğu ilk şey yalanlamaktır. Bu tutumun Kur'ân'daki en belirgin örneklerinden biri Firavun'dur. Nitekim Firavun, Hz. Mûsâ'nın Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğunu bildiği hâlde, ona verilen apaçık mucizeleri kibir, çıkar kaygısı ve otoritesini kaybetme korkusuyla yalanlamıştır. Kur'ân'da, Firavun ve ileri gelenlerinin Hz. Mûsâ'ya gönderilen ayetleri bile bile inkâr ettikleri ifade edilmekte, bu inkârın gerisinde zulüm ve büyüklük taslama bulunduğu vurgulanmaktadır.⁵⁹⁹ Firavun'un, Hz. Mûsâ'yı 'yalancı bir sihirbaz' olarak nitelemesi⁶⁰⁰ ve getirdiği mesajı küçümseyerek reddetmesi,⁶⁰¹ inkârcı zihniyetin hakikati bastırma refleksini açıkça ortaya koymaktadır. Böylece Firavun örneği, inkârın bilgi eksikliğinden değil; çoğu zaman kibir, dünyevî çıkar ve heva merkezli bir tutumdan kaynaklandığını göstermektedir.

Onların durumu, tıpkı Firavun ailesi ile daha öncekilerin tutumları gibidir. Onlar da, ayetlerimizi yalanlamışlardı. Allah onları işlemiş oldukları günahları sebebiyle yakalayiverdi. Allah'ın azabı pek çetindir.”⁶⁰² “Onların hali tıpkı Firavun ailesi ve daha öncekilerin haline benzer: Onlar da Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi de, Allah günahları nedeniyle onları yakalayivermişti. Allah güçlüdür, cezalandırması şiddetli olandır”⁶⁰³

bu ve bunlara benzer, hatta aynı denebilecek birçok ayette Allah (cc), Firavun ve taraftarlarının yalancılık ve inkârcılıklarından bahsetmektedir. “Onların durumu, tıpkı Firavun ailesi ile daha öncekilerin tutumuna benzer. Onlar da, rablerinin ayetlerini yalanlamışlardı. Biz de günahları nedeniyle onları helâk ettik. Firavun ve ailesini suda boğduk. Çünkü onlar zalimlerden idiler.”⁶⁰⁴ yukarıda yer verilen ayetlerle anlam bakımından örtüşen bu âyette, ilahî mesajın yalanlanması doğrudan zulüm kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Buna göre, vahyin bilinçli biçimde inkâr edilmesi yalnızca bir inanç problemi değil; aynı zamanda adalet ilkesinin ihlali anlamına gelen ahlâkî ve toplumsal bir sapma olarak kabul edilmektedir. Bazı müfessirler yalanlamayı tarihi bir hastalık olarak değerlendirmektedirler.⁶⁰⁵ Râzî'ye (ö. 606/1210) göre yalanlamadan

⁵⁹⁹ en-Neml 27/14.

⁶⁰⁰ el-Kasas 28/36.

⁶⁰¹ Yûnus 10/75-76.

⁶⁰² Âl-i İmrân 3/11.

⁶⁰³ el-Enfâl 8/52.

⁶⁰⁴ el-Enfâl 8/54.

⁶⁰⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 1/155.

kastedilen husus, Allah'ın kullarını terbiye ettiğine ve onlara lütufta bulunduğuna delâlet eden ilahî işaretlerin inkâr edilmesidir.⁶⁰⁶

Îlâhî mesajların muhatapları tarafından reddedilmesi, yalnızca bireysel bir inkâr biçimi değil; aynı zamanda siyasal, toplumsal ve sınıfsal dinamiklerle yakından ilişkili bir olgudur. Özellikle otoritenin kutsallaştırıldığı ve statülerin keskin biçimde ayrıldığı toplumlarda, hakikatin kabulü mevcut güç dengelerini tehdit eden bir unsur olarak algılanmıştır. Bu nedenle peygamberlere yöneltilen yalanlama ve ithamlar, çoğu zaman inançsal bir itirazdan ziyade, mevcut düzeni koruma refleksinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Mûsâ kıssası bağlamında aktardığı Firavun dönemi, bu tutumun tarihsel ve sosyolojik boyutlarını açık biçimde gözler önüne seren çarpıcı bir örnek sunmaktadır. *“Andolsun ki Mûsâ'yı mucizelerle ve apaçık bir delille Firavun, Hâmân ve Kârûn'a gönderdik. Onlar ise; 'Bu çok yalancı bir sihirbazdır' dediler.”*⁶⁰⁷ Hz. Mûsâ'nın döneminde en önemli geçer akçelerden biri, hiç şüphe yok ki sihirdir. Sihirbazlar toplumda ayrı bir sınıf oluşturmakta ve meziyetlerine göre rağbet görmektedirler. Hz. Mûsâ'nın karşısına çıkan sihirbazların, Firavunla yapmış oldukları pazarlık toplumdaki sınıf sistemine dair bir kanıttır.⁶⁰⁸ Bir taraftan kendi tarafında olan sihirbazlara makamlar ve dünyalıklar vaat ederken, aynı işi yaptığını söyledikleri ve sihirbazlıkla suçladıkları karşı tarafı, yalancılıkla aşağılamaya çalışmak Firavun ve avanesinin en büyük çıkmazlarından biridir. Bu tutum, karşı taraf ne yaparsa yapsın, kabullenmenin olmayacağı açık bir oyunbozanlıktır. Nitekim de öyle olmuş mucizeyi gören sihirbazlar iman ederken, ne olursa olsun dünyalıklarını terk etmeyecek inatçılar, kâfirlikte de inatlarını sürdürmüşlerdir.

Amaçları Hz. Mûsâ'yı mahir ve usta bir büyücü olduğunu göstererek, onu halk gözünde bayağılaştırmak olan Firavun ve ekibinin bu sirk cambazlığı ellerinde patlamış ve özellikle sihirbazların iman etmesiyle bütün planları alt üst olmuştur. Halkın gözünden düşürmeyi planladıkları Hz. Mûsâ'nın, daha bir itibar kazanmasına neden olmuşlardır.

İnsanların, bâtılın görkemli ve görünürdeki üstünlüğüne aldanarak haktan sapma eğilimleri, tarih boyunca farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. İnâtçı ve tutarsız kimseler, hakkı dile getirenlere çoğu zaman karşı durmuş; onları yalanlamış ve güçleri ölçüsünde baskı ve eziyet uygulamışlardır. Bu olumsuz tutumlarını sürdürebilmek için ise yalanlama ve inkârı temel bir savunma mekanizması olarak benimsemişlerdir. Yalanlama ve inkâr en büyük kâfirlik propagandasıdır. Yalanlama ve inkâr, cürmünü

⁶⁰⁶ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, 11/343.

⁶⁰⁷ el-Mü'min 40/23-24.

⁶⁰⁸ el-A'râf 7/113-114.

meşrulaştırmak isteyen ve tutunacak bir dalı olmayan aciz batılın, gayrı meşru saldırı aletidir.

Hız. Mûsâ'nın ortaya koyduğu mucizelerin kendilerini aciz bıraktığını fark eden inatçı inkârcılar, bu mucizeleri kabul etmelerinin doğuracağı sonuçların bilincindeydiler. Bu nedenle, olağanüstü ilahî müdahaleleri sıradanlaştırma ve yalanlama yoluna gitmeyi tek çıkış yolu olarak görmüşlerdir. İnkârcıların bu tutumu, bâtil temellere dayalı savunma stratejilerinin bir yansımasıdır. Ancak ilahî hakikat ortaya çıktığında, bâtilin ayakta kalması mümkün olmamış; hak, bâtili daima etkisiz hâle getirmiştir.⁶⁰⁹

4.5.9.3. Kârûn'un Özelliği Olarak İnkâr ve Yalanlama

İlâhî mesajın muhatapları tarafından reddedilmesi, çoğu zaman hakikatin mahiyetinden değil, onu kabul etmenin doğuracağı sonuçlardan kaynaklanmaktadır. Özellikle siyasal, ekonomik ve toplumsal çıkarların tehdit altına girdiği durumlarda, apaçık deliller dahi inkâr ve yalanlamaya konu olabilmektedir. Bu bağlamda Kur'ân, hak ile batıl arasındaki mücadelenin tarihsel sürekliliğine dikkat çekmektedir. *"Andolsun ki Mûsâ'yı mucizeler ve apaçık bir delille Firavun, Hâmân ve Kârûn'a gönderdik. Onlar ise: 'Bu çok yalancı bir sihirbazdır' dediler."*⁶¹⁰ bu âyette zikredilen isimlerden biri olan Kârûn, başlangıçta Hız. Mûsâ'ya iman etmiş; ancak zamanla geçici dünyevî değerleri merkeze alarak hakikatten uzaklaşmış ve sonunda helâke müstahak olmuştur. İmandan sonra gelen bu yalanlama süreci, hakikatin ölçütlerinin bilinçli biçimde tahrif edilmesinin bir sonucudur. Zira ölçü birimi yanlış belirlendiğinde, yapılan değerlendirmeler de isabetsiz olmakta; bu durum, bireyi ve toplumu telafisi mümkün olmayan tercihlere sürüklemektedir.⁶¹¹

Hız. Mûsâ'nın getirmiş olduğu ilahi mesaj, bütün ilahi mesajlarda olduğu gibi kurallar koyarak, toplumda düzeni, adaleti sağlamayı amaçlamaktadır. Koyulan kurallar, toplumu ve bireyi ilgilendiren konularda işleyişi düzenlemektedir. Bu işleyişte emanetçi olarak kabul edilen insanın, mal ve servetle olan ilişkisi de düzenlenmektedir. Ancak mal ve servet ile ilgili getirilen düzenlemeler, kendini emanetçi değil de gerçek mal ve servet sahibi gören Kârûn'un isyanına neden olmuştur. Tapmakta olduğu malıyla ilgili, kendinden başka hiç birinin kural koyamayacağını ve hiç kimsenin bir hakkı olamayacağını belirterek zekât vermeyi reddetmiştir.⁶¹² Allah'ın bu konudaki emir ve yasaklarını yalanlayarak inkâr etmiştir. Tapmakta olduğu mal putunu kaybetmemek ve

⁶⁰⁹ el-İsrâ 17/81.

⁶¹⁰ el-Mü'min 40/23-24.

⁶¹¹ el-Müddessir 74/19.

⁶¹² Mâtürîdî, *Te'vîlatu'l Kur'an*, Çev. Fadıl Aygan, Yusuf Şevki Yavuz, 11/93.

daha da fazlasını elde etmek için, Allah'ın Elçisine tuzaklar kurmaya çalışan Kârûn, iflah olmayan bu mal sevdası nedeniyle azaba uğramıştır.

4.5.9.4. Yalanlama ve İnkârın Günümüz Yansımaları

Dünya hayatı, İslâm inancına göre vahiy ile birlikte başlamıştır. Hz. Âdem, hem ilk insan hem de ilk peygamber olarak insanlık tarihinin başlangıç noktasını teşkil etmektedir. İnsanlar zamanla ilahi çizgiden çıkarak batılın bataklığına batmışlardır. Dönemler halinde doğru yoldan sapan, inkârcılık zilletine düşen insanlar, her defasında İslam davetiyle muhatap olmuşlardır. İnkârcıların yalanlaması, zorbaların emirlerine boyun eğerek, peygamberlere karşı gelme şeklinde oluşagelmıştır. Allah'ın ayetlerini yalanlama, peygamberlere karşı gelme şeklinde somutlaşan inkârcılıktır. Aslında yalanlama ve inkâr aynı eylemlerdir.

İnkârcı müşrikler, evrenin yasalarından ve yaratılışın hikmetinden habersizdirler. İnkârcılar dar görüşlü, nankör, gafil, hemen umutsuzluğa kapılan, kendilerini beğenmiş kimselerdir. İnkârcılar, Allah'ın (cc) peygamberleri göndermesindeki hikmeti anlayamaz ve bunun sonucu olarak da farklı beklentiler içine girerek onları yalanlayıp, kabule yanaşmazlar. Yalanlama ve inkârcılıkta alabildiğine inatçı bu güruh, peygamberliğin gerekliliğini kavrayamazlar. Bu yalanlama ve inkâr, tarih boyunca her peygamberin muhatap olduğu bir durum olmuştur. Gösterilen onca mucize bile çoğu zaman bu yalanlamaya engel olamamış ve kavimlerin helâkine neden olmuştur.

Yalanlama, güzeli algılamak istemeyen alaycı kişilerde zuhur eden bir huydur.⁶¹³ İnsanlığın her döneminde alaycı ve yalanlayan kimselerin karakterleri birbirine benzemektedir.⁶¹⁴ İnkârcı ve yalanlayıcı kimse ve toplumların bu davranışlarındaki durum ve niyetleri farklılıklar göstermektedir. İnsanlardaki inkâr ve yalanlama kibirden, cahillikten, kötülük fısıldayan nefisten, kaybetmek istenilmeyen dünyalık menfaat, heva ve heves gibi nedenlerle meydana gelir.⁶¹⁵ Kötü davranışların bireyler üzerine kurmuş olduğu hegemonya Allah'ın terbiyesiyle kaldırılabilir.

Günümüz toplumunda da çoğu insan, değişik akımlara kapılarak peygamberlik müessesinin gerekliliğini kavrayamamakta, kendilerine farklı isimler vererek peygamberleri inkâra çalışmaktadırlar. Günahları ve isyanları kalplerini perdelemiş olan insanlar, yalan ve inkârı bir yöntem olarak kullanmaktadırlar. Bu durum yalanlamayı onların temel mizaçları ve en belirgin nitelikleri haline getirmiştir.

⁶¹³ el-Hicr 15/12.

⁶¹⁴ el-Hicr 15/13.

⁶¹⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, 11/65.

Yalancı ve inkârcı kimselerin, peygamberlerin getirdiği ilahî mesaja karşı çıkmalarının temel sebeplerinden biri, bu mesajın mevcut güç ve çıkar ilişkilerini sarsma potansiyeline sahip olmasıdır. Zira söz konusu mesaj, yeryüzündeki haksız hâkimiyet biçimlerini ortadan kaldırmayı ve adalet merkezli bir düzen tesis etmeyi hedeflemektedir. Tarih boyunca hak ile batıl arasındaki mücadele devam etmiş; mevcut otoriteyi elinde bulunduran zalim yöneticiler, egemenliklerini kaybetme endişesiyle kendi çıkarlarına hizmet eden tutarsız ve keyfî düzenlemeleri topluma dayatma yoluna gitmişlerdir. Mevcut statükoyu koruma eğilimi, tarih boyunca farklı dönem ve toplumlarda benzer biçimlerde ortaya çıkmıştır. Nitekim bu durum, Firavun döneminde görüldüğü gibi Hz. Peygamber döneminde de Kureyş'in önde gelen çıkar grupları tarafından sürdürülmüştür. Günümüzde de mevcut güç ve imtiyazlarını muhafaza etmek isteyen bazı egemen çevreler benzer yöntemlere başvurmaya devam etmektedir. Bu bağlamda söz konusu aktörler, iktidarlarını korumak ve sürdürmek amacıyla çeşitli hile, manipülasyon ve baskı araçlarını kullanmaktan geri durmamışlardır.

Bu çerçevede, peygamberlere yönelik muhalefetin yalnızca inanç temelli bir reddiye olmadığı, aynı zamanda mevcut siyasal, ekonomik ve toplumsal güç ilişkilerinin korunmasına yönelik bir refleks olduğu görülmektedir. İlâhî mesaj, yerleşik çıkar düzenlerini sorgulayan ve bu düzenlerin meşruiyet zeminini zayıflatan bir içerik taşıdığı için, egemen konumda bulunan gruplar tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum, tarihsel bağlamlar değişse de benzer aktörler ve benzer gerekçelerle tekrar eden bir olgu niteliği taşımaktadır.

4.5.10. Şımarıklık

4.5.10.1. Kur'ân'da Şımarıklık

Şımarıklık kavramı, diller arasında birebir karşılığı bulunmamakla birlikte azgınlık, kibir, isyan, zulüm, nankörlük ve inkâr gibi tutumlarla anlam bakımından örtüşen bir ahlâkî bozulmayı ifade etmektedir.⁶¹⁶ Bu yönüyle şımarıklık, bireyin ilahî sınırlara karşı sorumluluk bilincini yitirmesinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Dilimizde kendisine gösterilen ilgi hoşgörü ve sevgiden veya verilen değerden dolayı aşırı yersiz davranışlarda bulunma, isteklerinde aşırıya kaçma anlamına gelen şımarma,⁶¹⁷ daha çok söz dinlemeyen, kural tanımayan çocuklar için yoğun olarak kullanılmaktadır. Şımarıklık, kişinin sahip olduğu imkân ve fırsatların sürekli olarak

⁶¹⁶ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 11/6240.

⁶¹⁷ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2007), “Şımarık”, 4/4473.

kendisinde var olacağını düşünerek haddi aşması, insanları aşağılaması ve kulluğu unutmış gibi davranmasıdır.⁶¹⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de “mütref, merah, eşer, ferah, itrâf, betar şımarıklık” ifade eden kelimelerdir.⁶¹⁹ Arapçada kibirle yakın anlamlara gelen kâfirlere ait bir özelliktir.⁶²⁰ Şımarıklık azgın bir davranıştır. Şükrediciliğin yerine, nankörlüğü ve kâfirliği koymak suretiyle oluşan bir sapkınlıktır. Kur’ân-ı Kerîm’in geneline baktığımızda, şımarıklık genelde nimet çokluğu, zenginlik ve makamla beraber zikredilmektedir.⁶²¹

Şımarıklık aklın gereği gibi çalışmaması ve buna bağlı olarak gerçeği görememe durumudur. Şımarıklık, sıkıntı yaşamayan rahatlık içinde yüzen, birey ve toplumların hastalığıdır. Zorluklarla imtihan edilen insanlar, rahata kavuşunca şımarma eğilimi gösterirler.⁶²² İnsanlar sıkıntılı süreçlerden sonra kolayca eriştiklerinde, yalvardıkları Allah’ın âyetlerini alaya alırlar.⁶²³

İnsanın dünyadaki sahip olduğu bütün varlıkları kendine ait hissetmesi, mülkün gerçek sahibi olan Allah’a karşı işlediği fütursuzca bir başkaldırıdır. Bu davranış, aslında mülkün tek sahibi benim diyen Âlemlerin Rabbine bir isyandır. Allah’a ait olan ilahlık vasıflarından birine ortak olmaktır ki, bu tam anlamıyla bir şirkdir. Şımarık birey ve toplumlar, Allah’ın vermiş olduğu nimetlere nankörce davranarak kâfirleşmektedirler.

Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette, mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu, insanlara bunu dilediği gibi verdiği belirtilir.⁶²⁴ Allah (cc) insanın tasarrufuna verdiği malın, tasarruf kriterlerini de ortaya koymaktadır.⁶²⁵ Nasıl harcanması gerektiğini, Allah’ın ölçülerine göre harcandığında karşılığının ne olacağı insanlara hep açıklanmaktadır.

Allah’ın hakkını gasp eden Kârûn, bu fiilinin cezasını sonraki nesillere bir ibret olarak Allah’ın gazabıyla ödemiştir. Şımarıklık, nimetlere şükretmeyen topluluklar için bir yok oluş nedenidir.⁶²⁶ Her bir canlının hakkını gözeten adili mutlak Rabbimiz, kendi hakkını da mutlaka gözetecektir.

⁶¹⁸ Bilgen, *Ahlâkî Hastalıklar ve Kurtuluş Yolları*, 677.

⁶¹⁹ el-En’âm 6/44; Hûd 11/10; el-Enbiyâ 21/13; el-Mü’minûn 23/64; el-Kasas 28/58; el-Kasas 28/76; Sebe’ 34/34; el-Kamer 54/25; “bk.” el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur’an*.

⁶²⁰ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 11/6240.

⁶²¹ el-En’âm 6/44; Hûd 11/10; el-Enbiyâ 21/13; el-Mü’minûn 23/64; el-Kasas 28/58; el-Kasas 28/76; Sebe’ 34/34;

⁶²² Hûd 11/21.

⁶²³ Yûnus 10/21.

⁶²⁴ Âl-i İmrân 3/26.

⁶²⁵ el-Bakara 2/267.

⁶²⁶ el-Kasas 28/58.

4.5.10.2.Kārûn' un Özelliği Olarak Şımarıklık

Kur'ân kıssalarında, birey ve toplumların helâke sürüklenmesine yol açan ahlâkî zaaflar, çoğu zaman kavramlar üzerinden dikkatle işlenmektedir. Bu bağlamda nimetle imtihan edilme, servet ve güç karşısında insanın sergilediği tutumlar, özellikle bir şükürsüzlük durumu olan “şımarma” olgusu etrafında ele alınmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, bu tür tutumları bir ahlâkî uyarı olarak sunmaktadır. Kārûn kıssası da nimet karşısında sergilenen bu ahlâkî sapmanın çarpıcı örneklerinden biridir. *“Kārûn Mûsâ'nın kavmindendi. Gücüne güvenerek onlara karşı azgınlık (isyan) etmişti. Ona öyle hazineler vermiştik ki anahtarlarını bile güçlü kuvvetli bir ekip zor taşırdı. Kavmi ona şöyle demişti: “Sakin şımarma! Şüphesiz Allah şımarıkları sevmez.”*⁶²⁷ Şımarıklık, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok farklı yerde, farklı kelimeler olarak kullanılmıştır. Kārûn için kullanılan kelime Kasas sûresi 76. âyette geçen feraha (فرح) mastarıdır. “ فَرَح ” Geçici bir zevkle göğsün genişleyerek ferah bulması anlamına gelmekte olup, daha çok, dünyayla ilgili bedensel zevkleri içerir.⁶²⁸

Kārûn özelliği olarak şımarma, Allah'ın Elçisi'ni dinlememe, elde ettiği servetin gerçek sahibinin kim olduğunu bilmeme, diğer insanlardan kendini üstün görerek büyülenme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kārûn'un elde etmiş olduğu dünyalıkları kendine ait hissetmesi, mülkün gerçek sahibi olan Allah'ın sınırlarına tecavüzdür. Allah (cc) sorumluluk yüklediği insanın, sorumsuzca yapmış olduğu bu davranış, aslında mülkün tek sahibi benim diyen ve vermiş olduğu nimetlerin nasıl kullanılması gerektiğini belirten,⁶²⁹ Âlemlerin Rabbine bir isyandır. Büyüklük kompleksi ve şımarıklık kalbe inen bir perde olup, insanın oluşan gerçeği görememesindeki en büyük engellerdendir. Şımarıklık, fitratın bozulmasına Kārûn gibi insanlığını kaybedip, en aşağılık olarak yerin dibine geçmesine neden olan bir ahlaksızlıktır.

4.5.10.3.Şımarıklığın Günümüz Yansımaları

Şımarıklık, birçok olumsuz özellikle beraber inkârcıların öne çıkan karakteristik özelliklerinden biridir. Şahsi tutkularının esiri olmuş insanların, içine düşmüş oldukları şımarıklık girdabı onların Ahiretlerini mahvetmektedir. Şımarıklık insanları şahsi ihtiraslarını önceleyerek zalimleşmelerine neden olan en önemli etkenlerden biridir.

Yüce Allah, kendisini tanıtırken insanların anlayış düzeylerindeki farklılıkları da gözetmiş ve konuyu herkesin anlayabileceği en sade biçimde ifade etmiştir. Fakat nefis ve şeytanın etkisi altına giren inkârcılar, işlerine geldiği gibi inanıp yaşama lükslerinin

⁶²⁷ el-Kasas 28/76.

⁶²⁸ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur'an*, “F-R-H”, 738.

⁶²⁹ el-Bakara 2/267.

oldukları kanısına kapılmışlardır. Bu kibirleri onları mutlak otoriteden rol çalma ve toplumu tahakküm gafletine sürüklemiştir. Gaflet bataklığında debelenen bu şımarıkların en büyük açmazı, gerçeğe kapalı duyuları olmuştur. Nimetlerin gerçek sahibinin kim olduğunu göremeyecek körlükte olan bu zevat, gerçek sahibi Allah olan malı, kendi kurallarına göre dizayn etme hakkına sahip oldukları ütopyasıyla hareket etmişlerdir.

Servetini kendi mevcudiyetinden ve benliğinden olduğunu söyleyen Kârûn,⁶³⁰ Hz. Mûsâ'ya iman edenlerdendi.⁶³¹ Onun mal sevgisi ve servetinin ihtişamı, malın harcanmasının nasıl olacağı hususunu belirleyenin Allah olduğunu ona unutturdu. Malın bir imtihan aracı olduğu,⁶³² Allah'a ve Ahiret gününe iman edenlerin mallarını nasıl harcaması gerektiği,⁶³³ Allah'ın rızası ve imanlarını sağlamlaştırmak için mallarını harcayanların dünya ve Ahiret mükâfatlarının ne olacağı,⁶³⁴ bu konuda Allah'ın istemediği şekilde davrananların cezalarının ne olacağı,⁶³⁵ mutlak suretle Allah'ın (cc) belirleyeceği konulardır. Allah'a (cc) zatıyla ve sıfatlarıyla bir bütünlük içerisinde iman edilir. Onun kural koyuculuğuna karşı en ufak bir itiraz, Allah'ın sınırlarına girmektir ki, Hududullah'a en küçük bir taciz bile kabul edilemez.

Allah (cc), rezzâktır. Bütün her şeyin rızkını dilediği ölçüde verendir.⁶³⁶ Verilen rızkı kendinden bilmek Hududullah'a tecavüzdür ki Allah'ın azabına düşer olma sebebidir. Kur'ân-ı Kerîm'de mal ve malın kullanımı ile ilgili birçok ayette gerekli hatırlatmalar yapılmakta, muhataplar uyılmaktadır.⁶³⁷

Kârûn'un Allah'ın sınırlarına yapmış olduğu ihlalle azabı hak etmiş, yerin dibine geçirilmek suretiyle dünyalık azabını tatmış,⁶³⁸ ahiret yurdunun da zelilleri arasına girmiştir. Aynı durum Hz. Mûsâ'dan sonra devam etmiş kârûnlaşan birçok şahıs, tarih sahnesinde yerini almıştır.

Peygamber Efendimiz döneminde de Kârûn mizaçlı insanlar ortaya çıkmış ve halen de ortaya çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in iniş sürecinde mal çokluğunun bir ayrıcalık olduğunu, zengin insanların makbul insanlar olduğunu, kendilerinin Allah indindeki rütbelerinin de yüksek olacağı yalanını dile getiren cahil zevatları Allah (cc), Firavun, Kârûn kıssalarıyla uyarmakta, onların başına gelenlerin başlarına gelmemesi

⁶³⁰ el-Kasas 28/78-81.

⁶³¹ el-Kasas 28/76.

⁶³² Âl-i İmrân 3/186.

⁶³³ el-Bakara 2/177.

⁶³⁴ el-Bakara 2/265, el-Bakara 2/274.

⁶³⁵ en-Nisâ 4/161.

⁶³⁶ Ankebut 29/62.

⁶³⁷ el-Bakara 2/177; el-Bakara 2/188; el-Bakara 2/247; el-Bakara 2/261; el-Bakara 2/262; el-Bakara 2/264; el-Bakara 2/265; el-Bakara 2/274; Âl-i İmrân 3/186.

⁶³⁸ el-Kasas 28/81.

için gerçek imana davet edilmektedir.⁶³⁹ O günlerde vahye kulak verip kurtulanlar olmuş, kulak tıkayanlar cehennem yolunu tutmuşlardır. Efendimizden sonraki süreçte ve günümüzde mala ve paraya tapanlar olmuş ve olmaya da devam edecektir.

Hiçbir ilahi din yoktur ki hayatı düzenleme amacı gütmesin. Dünya hayatının, ilahi nizamın etkisi altında oluşması, düzenin en büyük teminatıdır. İnsanı en iyi tanıyan hiç şüphe yoktur ki yaratıcısıdır. Bu tanımanın doğal sonucu kural koyucunun kurallarında ki mükemmelliktir. Allah'ın kanunlarına uymayıp, heva ve hevesinin peşine düşen toplumlarda kargaşa egemen olur. Küfür ve isyan ile erdem bir olmayacağı gibi, asi bir toplumda erdem ve iyi davranışlar takdir edilmez. Bu nedenle de erdemli insanlar harcanırlar. Küfür ve isyanın toplumda oluşturmuş olduğu kaosu aynısı, insanın kendisinde de vuku bulur. Bireysel anlamda insanın bu durumunu, Yüce Kitabımız hayvanlardan aşağı olma olarak belirtmiştir.⁶⁴⁰

Yüce Allah dünyada yaşanan rahatlığı ve sıkıntıları birer imtihan konusu kılmıştır.⁶⁴¹ Bu imtihan konusu olaylara insanların vermiş olduğu tepkilerde, kişiliklerinin ve yaşam tarzlarının belirleyiciliği çok fazladır. Aynı olayla imtihan edilen insanların, farklı tepkiler vermesi, belirleyici unsurların oluşturmuş olduğu zihniyettir. Bu zihniyet insanların, mümin, kâfir, münafık gibi sıfatlar almasına neden olur. Allah'ın vermiş olduğu imtihana karşı mümin, kâfir ve münafığın aynı tepkiyi vermesi beklenemez. Aynı olay karşısında birisi yoldan çıkarken, diğeri yola daha güçlü sarılır. Biri Allah'a yaklaşırken, biri daha da uzaklaşır. İlâhi öğretiler diğer olumsuz davranışlarda olduğu gibi şımarıklığı da, insanın duygularını terbiye ederek ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.

Allah, insana çok sayıda nimet ve ihsanda bulunmakta, ona son derece lütufkâr davranmaktadır. Bu ilahî lütuflar karşısında insanın sergilemesi gereken tutum ise kendisine bahşedilen tüm nimetlerin kaynağının Allah olduğunu idrak ederek, bu nimetlere şükür bilinciyle karşılık vermektir. Nitekim şükür, insanın ilahî nimetler karşısındaki doğru ve sorumlu tutumunu ifade eden temel ahlâkî ve dinî bir yükümlülüktür.⁶⁴² Nimet müminin uyanıklığını ve şükrünü arttırırken, fasık ve münafığın şımarmasına sebep olur.⁶⁴³ Allah tarafından verilen nimetlere gerekli şükrü ve uygun karşılığı veremeyenler imtihanı kaybetmiş olurlar.⁶⁴⁴

Peygamberleri tasdik edip, onların çizdiği yolu benimseyenler genellikle yoksul halkın arasından çıkmışlardır. Onların mal ve mülkle bozulmayan karakterleri fitri olanı

⁶³⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 11/6242.

⁶⁴⁰ el-Furkân 25/44; et-Tîn 95/5.

⁶⁴¹ el-Bakara 2/155; el-Enbiyâ 21/35; Âl-i İmrân 3/186.

⁶⁴² İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 219.

⁶⁴³ Kutub, *Fîzilâl-il Kur'an*, 1/103.

⁶⁴⁴ el-Enfâl 8/36.

yapmaya daha yatkındır. Malın ve mülkün insanlara vermiş olduğu şımarıklık ve lüks yaşam, henüz fakirlerin fitratlarını bozmamıştır. Henüz ilahî çağrı ile aralarına mesafe koyacak bir servet bağımlılığına maruz kalmamışlardır.

İmanın hazzına erişmiş ve malın gerçek sahibini anlamış olan insanlar, kendilerinin emanetçiliğini fark ederek ellerindeki malı yaratıcının istediği şekilde kullanmışlar ve malın kendilerini şımartmasının önüne geçmeye çalışmışlardır. Yüce Allah, malın fitratları etkileyecek etkisini bize haber vermekte ve önceki topluluklarda yaşanan olayların tekrarlanmaması için kıssalarla bizi uyarmaktadır.⁶⁴⁵

Bolluk içerisinde şıarmak fitratı bozar, duyguları katılaştırır, insanların mesaj algılayıcı noktalarını köreltir. Kalpler keskin algılama yeteneğini kaybeder. Bu yüzden İslâm, Müslümanların şatafat içinde şımarıkça yaşamalarını yasaklar. Çünkü lüks ortamlar kokuşmuş, içerisinde haşerelerin kol gezdiği bir bataklık gibidirler.⁶⁴⁶

4.5.11. Mal, Mülk ve Makam Sevgisi

4.5.11.1. Kur’ân’da Mülk Kavramı

Ayetlerde ‘milk’ ve ‘mülk’ şeklinde geçen, Arapça (م-ل-ك) kökünden türeyen mülkiyet kavramı;⁶⁴⁷ bir şey üzerinde tam, sürekli ve münhasır tasarruf yetkisini ifade etmektedir.⁶⁴⁸ Müfessirler, “mülk” kelimesinin geçtiği ayetlerde bu kavramın çoğu zaman hüküm koyma yetkisi ve siyasal egemenlik anlamında kullanıldığını belirtmişlerdir. Buna karşılık, mülkün Allah’a (cc) nispet edildiği ayetlerin tamamında ise asıl vurgunun mutlak hâkimiyet ve hüküm koyma yetkisinin yalnızca Allah’a ait olduğu hususunda görüş birliği bulunmaktadır.⁶⁴⁹

Allah (cc) göklerin, yerin ve arasındakilerin sahibi ve hâkimidir.⁶⁵⁰ Elbette ki mülkün sahibi kendisine ait olan mülkünde kuralları koyar ve işleyişi belirler. Tasarruf yetkisi kendinde bulunan mülkünü dilediğine verir, dilediğine vermez.⁶⁵¹ Bu bir imtihandır.⁶⁵² Allah (cc) tarafından malın kendisine emanet olarak verildiği insan, mal üzerindeki tasarrufu asıl sahibinin kuralları üzerinden yapmakla yükümlüdür. Bu kurallar ise elçileri aracılığıyla bildirilir.⁶⁵³

⁶⁴⁵ et-Tevbe 9/24; et-Tevbe 9/44; et-Tevbe 9/69.

⁶⁴⁶ Kutub, *Fîzılâl-il Kur’an*, 10/327.

⁶⁴⁷ Kerîmoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, 261.

⁶⁴⁸ Sabri Ertûrhan, *Temel Fıkıh Bilgileri*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 273.

⁶⁴⁹ Kerîmoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, 261-262.

⁶⁵⁰ ez-Zuhruf 43/85.

⁶⁵¹ Âl-i İmrân 3/26.

⁶⁵² Âl-i İmrân 3/186.

⁶⁵³ Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Ferh el-Kurtubî, *el- Câmi ‘li-ahkâmi l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2006), 19/472-473.

Yüce Kitabımızda, geçmiş kavimlere dair aktarılan kıssaların önemli bir kısmında, servet edinme ve mal biriktirme tutkusunun bireyler ve toplumlar üzerinde yol açtığı ahlâkî ve sosyal bozulmalar ele alınmaktadır. Bu kıssalar aracılığıyla, malın insanı şımartması, kibir ve zulme sürüklemesi gibi olumsuz sonuçlara dikkat çekilmektedir. Kur'ân'ın mülke bakışı, mutlak sahipliğin Allah'a (cc) ait olduğu ilkesine dayanmakta; insanın ise ancak emanetçi konumunda bulunduğunu vurgulamaktadır.⁶⁵⁴ Bu çerçevede ilahî öğretisi, müminleri mala karşı ölçülü bir tutum benimsemeye, serveti güç ve üstünlük aracı olarak değil, sorumluluk bilinciyle kullanmaya davet etmektedir.

4.5.11.2. Firavun' un Mülke Bakışı

Firavun, Mısır'ın ve onun içindeki her şeyin mülkünün kendisine ait olduğunu iddia ederek mutlak bir hâkimiyet anlayışı ortaya koymuştur. Bu iddia, yalnızca siyasi bir yönetim tasavvurunu değil, aynı zamanda ilahî yetkilerin gaspını içeren teolojik bir sapmayı da yansıtmaktadır. Nitekim Firavun, Mısır üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkının yalnızca kendisine ait olduğunu savunmuş; hüküm koyma, cezalandırma ve yaşatma yetkisini mutlak biçimde kendi şahsında toplamıştır.⁶⁵⁵ Bu bağlamda onun, kimsenin kendi sınırlarına müdahalesini kabul etmemesi, buna karşılık Âlemlerin Rabbi'nin rubûbiyet hakkına açıkça tecavüz etmesi dikkat çekicidir.

Firavun'a göre Mısır'da bulunan her şey kendisine aittir ve yönetiminden yalnızca o sorumludur. Onun izni olmaksızın herhangi bir fiilin gerçekleşmesi mümkün değildir; zira nihai karar mercii kendisidir. Bu anlayışın bir sonucu olarak Firavun, İsrailoğullarının erkek çocuklarını öldürtme yetkisini de kendisinde görmüş, bu zulmü icra ederken kendisini sorgulayacak veya karşı çıkacak herhangi bir otorite tanımamıştır. Klasik müfessirler, Firavun'un bu tutumunu zulmün kurumsallaşmış hâli olarak değerlendirmişlerdir.

Firavun'un kendisini “en yüce rab” olarak ilan etmesi, halk üzerinde kurduğu baskıcı düzenin ideolojik temelini oluşturmaktadır.⁶⁵⁶ Bu düzen, Hz. Mûsâ'nın kendisini Âlemlerin Rabbi'nin elçisi olarak tanıtmamasıyla ciddi biçimde sarsılmış ve nihayetinde yıkıma uğramıştır. Hz. Mûsâ ile Firavun arasındaki mücadele, yalnızca bir peygamber–hükümdar çatışması değil; hükümlerliliğin, mülkün ve otoritenin kime ait olduğu sorusu etrafında şekillenen bir rubûbiyet mücadelesidir.⁶⁵⁷

⁶⁵⁴ Vehbe Zühayli, *Tefsiri'l Münir*, 6/372.

⁶⁵⁵ Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev. Kerîm Aytekin & Hasan Karakaya, 4/99.

⁶⁵⁶ en-Nâziât 79/24.

⁶⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşâf*, 4/388.

Birey ve toplumlarda Allah tasavvurunun ya eksik ya da yanlış olması, sapkın inanç biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Gücü elinde bulunduranlar, bu yanlış ilah anlayışlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak toplum üzerinde hiyerarşik bir baskı düzeni kurmakta ve toplumsal yapıyı istedikleri yönde dönüştürmeye çalışmaktadırlar.⁶⁵⁸ Bu tür toplumlarda sınıf farklılıklarının ortaya çıkması kaçınılmazdır. Egemen sınıfın temel hedefi, bu sınıfsal ayrımları oluşturmak ve derinleştirmektir. Firavun ve çevresi de söz konusu sınıf farklılıklarını bilinçli biçimde inşa etmiş ve iktidarlarını bu yapısal adaletsizlik üzerine bina etmişlerdir.

Firavun'un tesis ettiği bu düzenin en büyük tehdidi ise bireylerin ve toplumların özgürleşmesidir. Hz. Mûsâ'nın temel amacı, insanların birey olma haklarını yeniden kazanmalarını sağlayacak bir özgürleşme hareketi başlatmaktır. Bu bağlamda hedeflenen şey, sınıfsal ayrıcalıkların ortadan kalktığı, her bireyin toplum içinde eşit haklara sahip olduğu bir adalet düzeninin tesis edilmesidir. Müfessirler, Hz. Mûsâ'nın davetini bu yönüyle zulme karşı ilahî bir kıyam olarak değerlendirmişlerdir.⁶⁵⁹

4.5.11.3. Kārûn' un Mala Bakışı

Kur'ân-ı Kerîm, Allah (cc) tarafından Kārûn'a verilen, çoğu insanın hayalini bile kurmakta zorlandığı bir maldan bahsetmektedir.⁶⁶⁰ Allah (cc) insanlara mal edinme ve mal üzerinde tasarrufta bulunma hakkı bahşetmiştir. İnsanlar mal ve serveti meşru yollarla elde edebilirler. İnsanlar elleri altında bulundurdıkları malların tasarruflarını, yaratıcının istediği şekilde yapmakla yükümlüdürler. İslam inancına göre mal ve servetler, insanlara bir emanet olarak verilmiştir. Malın ve her şeyin gerçek sahibi olan Allah (cc), tasarrufta bulunma hakkının gerçek sahibidir.

Kārûn'un azaba uğramasının nedeni, uhdesinde bulunan mal değildir. Elinde bulunan malının ve servetinin sebebini, kendi üstünlüğü ve çabasına bağlamasıdır.⁶⁶¹ Ona göre, bilgi ve beceriyle kazandığı ve üzerindeki tüm tasarruf hakkı kendisinde olan malı, ona diğer insanlardan üstün olma hakkı vermektedir. Kendine ayrıcalıklı insan imajı oluşturmaktadır. Ondaki bu sakat yaklaşım, diğer insanlar üzerinde baskı oluşturarak düzeni bozmaya ve kargaşa ortamı yaratarak, bu ortamdan faydalanmaya çalışmasına neden olmaktadır. Nitekim bu uğurda Allah'ın Elçisine dahi iftira atmadan kaçınmamıştır.⁶⁶²

⁶⁵⁸ Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, 2/527.

⁶⁵⁹ İbn Keşîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 6/3051.

⁶⁶⁰ el-Kasas 28/76.

⁶⁶¹ el-Kasas 28/78.

⁶⁶² Ebüssuud, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/321.

Mal-mülk, makam-mevki sahiplerinin dünya tutkuları, onların gurura kapılmalarına, bu dünyada elde etmiş oldukları mal ve şöhretlerinin, eğer varsa ölümden sonraki hayatta da kendileriyle beraber olacaklarını ve orada da ayrıcalıklı hayatlarının devam edeceği zannına kapılmalarına neden olmuştur.⁶⁶³ İnanmayanlar, dünyada elde etmiş oldukları, körleşmiş gözlerinin fark edemediği geçici sosyal konumlarını, fakir halk üzerinde maddi ve manevi bir baskı aracı olarak kullanmaya çalışmışlardır.⁶⁶⁴ Zamanla bozulan fitratları, kendilerini yalanlama ve inkâra sürüklemiş, Allah ve elçileri ile alay eder olmuşlardır.

4.5.11.4.Mal, Mülk ve Makam Sevgisinin Günümüz Yansımaları

Mülk kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de hüküm koyma hakkı, siyasi güç olarak kullanılmakta ve mülkün Allah'a (cc) ait olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁶⁵ Malının çokluğu ile övünüp şımaran kişilikler, mal çokluğunun vermiş olduğu gücü toplum yönetiminde kullanma amacı gütmektedirler. İstedliğini isteği zaman elde etme, istediği hükümleri verme hakkının kendilerinde olduğunu ve bunun en büyük delilinin de mallarındaki çokluk olduğunu topluma dayatmış bu zümre, tarihin her döneminde arzı endam etmiştir.

Mal çokluğunun ayrıcalıklı insanlarda var olabileceği kanısıyla, kendilerinin ayrıcalıklı bireyler olduğunu ve bunun tanrı ve tanrılar tarafından kendilerine hak olarak verildiğini topluma dayatan, kibirli, hadsiz insanlarla her dönemde karşılaşmak mümkündür.⁶⁶⁶ Peygamber Efendimiz döneminde ve ondan önceki dönemde varlıklarını sürdüren ve günümüzde de eskileri aratmayacak ölçüde hadsizleşen bu kesim, tanrıdan rol kapma istekleriyle toplumlara zulmetmeye devam etmektedirler. Servet açısından üstünlüğü, azaptan beri olma nedeni gören inkârcılar her zaman karşımıza çıkacaktır.⁶⁶⁷

Günümüzde adı ne olursa olsun, İslam'ın yaşanmadığı her coğrafyada insanlar, huzur ve istikrardan uzak, zulüm içerisinde hayatlarını sürdürmektedir. Refah içerisinde gösterilen sahte hayatlarını, yapmacık sloganlarla ayakta tutmaya çalışan riyakâr insanlar, etraflarına mutluluk pozları vermekte, iç huzurdan uzak bir hayat yaşamaktadırlar.

Günümüzde dünya servetinin çok küçük bir azınlığın elinde yoğunlaştığı bir ekonomik düzende, küresel ölçekte sergilenen mutluluk ve adalet söylemlerinin büyük ölçüde temsili ve yüzeysel kaldığı görülmektedir. En ufak bir sallanışta çatlayan sahte

⁶⁶³ el-Kehf 18/36.

⁶⁶⁴ Meryem 19/73.

⁶⁶⁵ Kerîmoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, 261-262.

⁶⁶⁶ Vehbe Zühayli, *Tefsirü'l Münir*, 6/372.

⁶⁶⁷ Sebe' 34/34-35.

yaşamlardan en pis kokular gelmekte, Kârûnlaşan şeytanın çocukları, yıkılmasından korktukları kendi düzenlerini yaşatmak için, ellerinden gelen bütün çabayı göstermektedirler.

Yüce Allah'ın insanlara getirmiş olduğu ölçülerden biride, kendisinin vermiş olduğu malın harcanmasının nasıl olacağı hususudur.⁶⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de mal ve malın kullanımı ile ilgili birçok ayette gerekli hatırlatmalar yapılmakta, muhataplar uyarılmaktadır. Malın bir imtihan aracı olduğu,⁶⁶⁹ Allah'a ve Ahiret gününe iman edenlerin mallarını nasıl harcaması gerektiği,⁶⁷⁰ Allah'ın rızası ve imanlarını sağlamlaştırmak için mallarını harcayanların dünya ve Ahiret mükâfatlarının ne olacağı,⁶⁷¹ Mal konusunda Allah'ın istemediği şekilde davrananların cezalarının ne olacağı,⁶⁷² ayetlerde açık bir şekilde anlatılmaktadır.

Peygamber Efendimiz bizleri enaniyet konusunda uyarmakta, bencillik ve beraberinde getirdiği kötü hallerin insanları helâke sürükleyeceğini belirtmektedir.⁶⁷³ Dünya mal ve menfaatlerinin insanın gözünü ve gönlüne getirmiş olduğu perdeler kişiyi gerçeğe karşı körleştirir. Peygamberlerin getirdiği mucizeler karşısında bile bu perdeler açılmaz.⁶⁷⁴ Allah (cc) acele olanı yani dünya menfaatlerini isteyen insanın mucizeler karşısında inanmayacağını birçok ayette bildirmektedir.⁶⁷⁵ Şöhret sahiplerinin dünya ihtirasları kibirlenmelerine, elde etmiş oldukları dünyalıklarının şayet olursa ölümden sonraki hayatta da kendilerine bahşedileceği kurgusunu üretmelerine neden olmaktadır.⁶⁷⁶

Ayrıcalıklı hayatlarının her zaman ve mekânda devam edeceğini zanneden gafiller, dünyada elde etmiş oldukları geçici sosyal konumlarını, her dönemde peygamberlerin müntesipleri olan fakir halk üzerinde maddi ve manevi bir baskı aracı olarak kullanmaya çalışmışlardır.⁶⁷⁷ Peygamber Efendimiz döneminde, kendini şerefli sayan, Kureyşin kibirli zenginleri, itibar propagandası yaparak, mal ve makamlarını, fakir müminlere karşı psikolojik baskı aracı olarak kullanmışlardır.⁶⁷⁸ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) tebliğ ettiği mesajın, mevcut kavmî ve ekonomik çıkar düzenini kökten sarsacağından endişe duyan kesimler, esasen Mekke'nin büyük sermaye sahipleri, faizle işgal eden çevreler ve ticari elitlerdi. Uluslararası ticaret ağları ve

⁶⁶⁸ İbn Keşîr, *Hadislerle Kur'ân Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner, 3/770.

⁶⁶⁹ Âl-i İmrân 3/186.

⁶⁷⁰ el-Bakara 2/177.

⁶⁷¹ el-Bakara 2/265, el-Bakara 2/274.

⁶⁷² en-Nisâ 4/161.

⁶⁷³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebû Dâvûd*, nşr. İzzet Ubeyd ed-De'âsî & Âdil es-Seyyid (Beyrut: Darû İbn Hazm, 1997), "Zekât", 46 (1698).

⁶⁷⁴ el-En'âm 6/37.

⁶⁷⁵ Yûsuf 12/105.

⁶⁷⁶ el-Kehf 18/36.

⁶⁷⁷ Meryem 19/73.

⁶⁷⁸ Kutub, *Fîzilâl-il Kur'an*, 9/532.

faizcilik faaliyetleri sayesinde dönemin “Kârûnları” hâline gelen bu gruplar, hakikati azamî ölçüde servet elde etmek ve bunu sürekli artırmakla özdeşleştirmektedir. Bu anlayışı geçersiz kılacak her türlü düşünce ve çağrı, onlar nezdinde kesinlikle reddedilmesi gereken bir tehdit olarak algılanıyordu. Buna karşılık, toplumun alt kesimlerinde yer alan geniş halk kitleleri, söz konusu zengin sınıfa imrenerek bakmakta ve aynı maddî güce ulaşma arzusunu yoğun bir ihtirasla taşımaktaydı. Böylece para ve servet merkezli bir atmosferde, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) tevhid, ahiret inancı ve manevi bir hukuk düzeni temelinde yaptığı davetin kabul edilmesinin, Kureyş’in yalnızca ticari değil, genel ekonomik yapısının da çökmesine yol açacağı iddiası, güçlü ve ikna edici bir argüman olarak ileri sürülmektedir.⁶⁷⁹ Benzer bir durum, farklı biçim ve araçlarla olmak üzere günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Modern dünyada küresel ekonomik düzen, sermayenin belirli ellerde yoğunlaşmasını meşrulaştıran yapılar üretmekte; finans, faiz ve tüketim odaklı sistemler, bireyin değerini sahip olduğu maddi imkânlar üzerinden tanımlamaktadır. Bu bağlamda hakikat, çoğu zaman ahlaki ve metafizik ilkelerden ziyade ekonomik büyüme, kârı en üst düzeye çıkarma ve sınırsız tüketim idealleriyle özdeşleştirilmektedir.

Günümüzün ekonomik elitleri, tıpkı tarihsel örneklerde olduğu gibi, mevcut düzeni sorgulayan ve insanı merkeze alan ahlaki çağrılarını, sahip oldukları güç ve imtiyazları tehdit eden unsurlar olarak değerlendirmektedir. Buna paralel olarak geniş kitleler, adalet ve paylaşım temelli bir toplumsal yapıdan ziyade, hâkim ekonomik sınıfa dâhil olma arzusunu canlı tutan söylemlerle yönlendirilmektedir. Böylece sistem eleştirisi, çoğu zaman “ekonomik istikrarın bozulacağı”, “piyasaların zarar göreceği” ya da “refahın tehlikeye gireceği” iddialarıyla etkisizleştirilmeye çalışılmaktadır.

Bu çerçevede ilahi mesajın tevhid, ahiret sorumluluğu ve ahlaki sınırlar vurgusu, yalnızca bireysel inanç alanını değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal ilişkilerin yeniden inşasını da zorunlu kılmaktadır. Ancak bu dönüşüm çağrısı, dün olduğu gibi bugün de, serveti mutlak bir amaç hâline getiren zihniyet tarafından bir tehdit olarak algılanmakta; hakikatin dönüştürücü gücü, ekonomik kaygılar gerekçe gösterilerek bastırılmaya çalışılmaktadır. Servet ve malın körleştirdiği izanları, onları dünyanın geçiciliğini fark edemez duruma düşürmekte, fani dünya hayatını, baki Ahiret hayatına tercih etmelerine sebep olmaktadır.

Her zaman ve zeminde, Kârûn kıssası her yönüyle arzı endam etmekte, o zaman olduğu gibi başkalarının mal ve servetine imrenen inancı zayıf mücrimler, keşke bizde

⁶⁷⁹ Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4/210.

onlar gibi zengin olsaydık naraları atmaktadırlar.⁶⁸⁰ Ve yine Rablerine inançları tam olanlar, hakkıyla iman edenler Rablerinden gelecek mükâfatı dilemektedirler.⁶⁸¹

İnsanlar servet biriktirip, mala güvenerek şımarmakta, mal- mülk sevgisi onları kibre sürüklemektedir. İnsanlara karşı gelişen kibir, zamanla malın gerçek kaynağının unutulmasına ve şükür bilincinin kaybolmasına yol açmaktadır. Bu süreç, bireyi Allah'a karşı kibirlenmeye sürüklemekte; kişi giderek azgınlaşarak ebedî cezayı hak eder hâle gelmektedir. Mal ve servetin sağladığı konfor ise, çoğu zaman insanı farkına varmadan bir ahlâkî ve inançsal çıkmaza sürüklemektedir.

Kendi heva ve heveslerine uyarak şeytanı dost edinen kimseler, malı ve serveti bir yönetim aracı olarak görmüş; bu imkânları iktidar arzularını gerçekleştirmek ve toplumlar üzerinde hâkimiyet kurmak amacıyla kullanmışlardır. Bu süreçte kendi kurallarını üretmiş, ilahî emirleri göz ardı ederek Firavunvari bir tutum sergilemişlerdir. İnsanları yönetme hırsları, toplumları bilinçli biçimde bölmeye, kargaşa üretmeye ve ortaya çıkan bu zayıflıklardan menfaat sağlamaya dönüşmüştür. Günümüzde özellikle Müslüman toplumlarda görülen ayrışmalar, kutuplaşmalar, kamplaşmalar, Firavunlaşma eğilimindeki bu zihniyetin topluma yerleştirdiği fitnelerin bir sonucudur. İlahi vahiyden uzak kalan ve tarihsel tecrübelerden ders çıkaramayan İslâm ümmeti ise bu tuzaklara düşmekte; böylece güç ve çıkar odaklarının kendileri üzerinde tasarrufta bulunmasına zemin hazırlamaktadır.

İlahi sınavın özellikle nimet ile gerçekleşmesi durumunda, insanın uyanıklığını koruyabilecek donanımda olması gerekmektedir. Nimetlere karşı yerine getirilmeyen sorumluluklar, onları yola döşenmiş tuzaklar haline getirir ve insanı doğru yoldan çıkarır. Allah (cc) göndermiş olduğu peygamberlerle, bu tuzaklara karşı uyanık olma hususunda bizleri uyarmaktadır.

Mülkün gerçek sahibini Allah olarak gören İslam inancı, insanların başkalarına kul köle olmalarını, minnet etmelerini ve bireylerin birbirleri üzerindeki tahakkümlerini engelleyen, tek şükür ve minnet merciinin yüce yaratıcı olduğunun altını çizen bir öğretilerdir.⁶⁸² Dünya hayatının sadece bir oyun, mal sahibi olma yarışı olduğunu ve bunların geçici ve aldatıcı olduğu üzerinde duran dinimiz,⁶⁸³ gerçek üstünlüğün ise takva ile elde edilebileceğini belirtmektedir.⁶⁸⁴

⁶⁸⁰ el-Kasas 28/79.

⁶⁸¹ el-Kasas 28/80.

⁶⁸² Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseffî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku'tte'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l Kelimetî't-Tayyibe, 1998), 3/433.

⁶⁸³ el-Hadîd 57/29.

⁶⁸⁴ el-Hucurât 49/13.

4.5.12. Geleneksel Din Anlayışı, Put Yapımı ve Puta Tapıcılık

4.5.12.1. Kur'ân'da Geleneksel Din Anlayışı, Put Yapımı ve Puta Tapıcılık

Kur'ân-ı Kerîmde put kavramı için sanem,⁶⁸⁵ nusb,⁶⁸⁶ vesen,⁶⁸⁷ kelimeleri kullanılmakla beraber, tağut, cibt, kelimeleri de yakın anlamli olarak kullanılan diğer kelimelerdir. Put Allah'tan başka tapılan ve insanları Allah'ı anmaktan alıkoyan her şeydir.⁶⁸⁸ Putperestlik, hak yoldan çıkan insanların, kendilerini saptıran şeylere veya onların temsilcisi olarak gördükleri soyut, somut bir takım öğeleri, kendilerine ilah edinmeleri veya aracı kılmalarıdır.⁶⁸⁹

Put tapıcılık, Kur'ân-ı Kerîm'e kronolojik olarak bakıldığında ilk olarak Hz. Nuh ile başladığı görülmektedir.⁶⁹⁰ Putperestlik Ad, Semud, Hud Kavimlerinde de baş gösteren bir sapkınlık olmuştur. Hz. İbrahim'in yine putlara tapan bir topluluğa gönderildiğini, Yüce Kitabımız haber vermektedir.⁶⁹¹ Birçok peygamber, putların isim ve özellikleri bir şekilde değişse de, Allah'tan başka ilahlar edinen toplulukları tevhide davet için gönderilmiştir.

Allah'tan başka ilahlar edinme, Hz. Mûsâ döneminde tüm karanlığıyla toplumun kılcal damarlarına kadar işlemiştir. Aynı durum farklı şekillerde Peygamber Efendimizin gönderilmiş olduğu, karanlık cahiliye devrinde de devam etmiştir.

İnsanların kurtuluşu için gelen peygamberler toplumda şiddetle reddedilirken, reddedenler tarafında kullanılan bir diğer argüman atalardan kalan din anlayışıdır. Düzeni sağlamak için gönderilen peygamberler, düzen bozucu olarak nitelendirilmiş ve yalanlanmış. İnkâr içindeki bu insanlar hakka davet edildiklerinde biz, atalarımızdan gördüğümüze uyarız diyerek hakkı reddetmişlerdir. *“Onlara: ‘Allah’ın indirdiğine ve Peygamber’e uyun; onlar ne buyuruyorsa onu yapın’ denildiği zaman: Onlar ‘Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter’ derler. Ya ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolu da bulamayan kimseler ise?”*⁶⁹² âyetiyle Rabbimiz bu konuyu açıklamaktadır. Râzî (ö. 606/1210), bu âyeti insan aklının devre dışı bırakılmasına yönelik güçlü bir eleştiri olarak değerlendirir. Ona göre âyet, “bilgiye dayanmayan geleneksel dindarlığın” geçersizliğini ortaya koymakta ve imanın, kör taklit değil, bilinçli kabul üzerine bina edilmesi gerektiğini göstermektedir. Râzî (ö. 606/1210) ayrıca, atalara mutlak itaati savunan bu anlayışın, hakikatin ortaya çıkışının önündeki en

⁶⁸⁵ el-A'râf 7/138; ⁶⁸⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur'an*, “S-N-M”, 570.

⁶⁸⁷ el-Mâide 5/3; ⁶⁸⁸ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur'an*, “N-S-B”, 961.

⁶⁸⁹ el-Ankebût 29/17; ⁶⁹⁰ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur'an*, “V-S-N”, 990.

⁶⁹¹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibil Kur'an*, “S-N-M”, 570.

⁶⁹² Nadim Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum* (Konya: Ribat Basım Yayın, 1992), 81.

⁶⁹³ Yûnus 10/71.

⁶⁹⁴ el-Enbiyâ 21/ 58-61.

⁶⁹⁵ el-Mâide 5/104.

büyük engellerden biri olduğuna dikkat çeker.⁶⁹³ İnanmamak için sürekli mazeretler bulmaya çalışan inkârcı toplumlar, her seferinde farklı bahaneler üretmişlerdir. Kimileri elçilerin melek olması gerektiğini,⁶⁹⁴ kimileri peygamberlerin toplumun üst tabakasından zengin kimseler olması gerektiğini,⁶⁹⁵ inkâr mazeretleri olarak öne sürmüşlerdir.

Peygamberlerin getirmiş olduğu ilahi mesajın amacı hak ile batılı ayırmaktır.⁶⁹⁶ Alışkanlıkların ve batıl düzenin kölesi olmuş insanları, bu kalıplaşmış inançlarından vazgeçirmek, hele bir nemalanma söz konusuysa, oldukça zor bir durumdur. İnsanların inançları, onların siyasal ve ekonomik sistemlerinin altyapısını oluşturur.⁶⁹⁷ Gözlerini menfaat bürümüş egoist zihin yapısına sahip ahlaksız bireylerin, ıslah edilmesi güçtür. Bu kişilikler, köhne zihniyetlerine yerleşmiş batıl kuruntular ile doğrular arasında git geller yaşarlar. Hiç beklenmeyen bir anda bilinçaltıları baskın gelip doğru yoldan sapabilirler.

Toplumda bulunan menfaatperest kişilikler, bir şekilde insanlar üzerinden nemalanmanın yollarını ararlar. Bu menfaat arayışı, onların hiçbir ahlak gözetmeksizin yapmış oldukları bir eylemdir. Elde edecekleri dünyalıklar için, her kötülüğü yapabilecek karaktersiz, kural tanımaz bu tipler, ilahi düzeni kendilerine düşman olarak görürler. Allah'a karşı savaşan bu alçakların, yalan ve iftiralarının bir sınırı da yoktur.⁶⁹⁸

4.5.12.2. Firavun Döneminde Geleneksel Din Anlayışı, Puta Tapıcılık

Kur'ân-ı Kerîm, inkârın yalnızca zihinsel bir reddiye olmadığını; çoğu zaman siyasal, ekonomik ve toplumsal menfaatlerle iç içe geçmiş çok boyutlu bir tutum olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle peygamberlere yöneltilen itirazların arka planında, mevcut düzenin korunması ve bu düzen üzerinden elde edilen hâkimiyetin kaybedilmemesi kaygısı belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda Firavun ve çevresinin Hz. Mûsâ'ya karşı sergilediği inkâr tutumu, geleneğin, iktidarın ve menfaat ilişkilerinin dinî hakikate tercih edilmesinin çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir. Özellikle siyasî ve toplumsal hâkimiyetin el değiştirme ihtimali, inkârcıların peygamberleri yalnızca dinî değil, aynı zamanda dünyevî bir tehdit olarak algılamalarına yol açmıştır. Nitekim Firavun ve çevresinin Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'a yönelttikleri ithamlar da, hakikati reddetmenin ötesinde, mevcut iktidarlarını koruma refleksinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda şu ayet, inkârın ardındaki

⁶⁹³ Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, 9/256.

⁶⁹⁴ el-Mü'minûn 23/24.

⁶⁹⁵ ez-Zuhruf 43/31.

⁶⁹⁶ el-Bakara 2/53.

⁶⁹⁷ Kutub, *Fîzilâl-il Kur'an*, 8/48.

⁶⁹⁸ el-A'râf 7/28.

zihniyeti açık bir şekilde gözler önüne sermektedir: “*Dediler ki: Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de, yeryüzüne ikiniz hükmedesiniz diye mi bize geldin? Biz ikinize de inanmıyoruz.*”⁶⁹⁹ Firavun' un ve çevresinde bulunanların Allah'ın ayetlerini inkârlarının bir diğer sebebinin Allah (cc) bu âyetle bize açıklamaktadır. Onların inkârlarına temel oluşturan en büyük kaygıları, atalarından kendilerine miras olarak kalan geleneksel inançlarının ellerinden gitmesidir. Bu inançları kendilerinin siyasal ve ekonomik sistemlerinin temelini oluşturuyorlardı.⁷⁰⁰ Asıl korkuları ise yeryüzündeki hâkimiyetlerinin ortadan kalkması ve menfaatlerinin sonlanmasıydı. Atalarından devralmış oldukları inanç sistemleri onların en büyük nemalanma düzenlerini oluşturmaktaydı. Bu yüzden kendilerine mucizeler getiren Hz. Mûsâ'yı reddederlerken, mucizeleri sihir olarak yaftalamış, onun söylediklerini, atalarından işitmediklerini ileri sürmüşlerdir.⁷⁰¹

Kendi düzenlerinin yıkılmasının onların dünyalıkları üzerinde nasıl etkiler yapabileceğinin farkında olan egemen güruh, hayat konforlarını ellerinden gideceği hususunda derin endişeler taşımışlardır. İlahi öğretiye kulak tıkayan ve ölüm sonrası hayat hususunda sakat düşünceler barındıran bireyler, dünyaya daha fazla bağlanma ve dünyalıklar uğruna her şeyi yapma refleksiyle hareket etmişlerdir. Onların ayakta kalması için mücadele verdikleri ve atalarımızın dini diyerek meşrulaştırmaya çalıştıkları, kendilerinin başkaları üzerinden vahşice beslendikleri sömürü düzenleridir.

4.5.12.3.Sâmirînin Put Yapması ve Putçuluk

İsrailoğulları, Hz. Mûsâ'nın vahiy almak için kendilerinden ayrılmalarını fırsat bilerek buzağıya tapmaya başlamışlardır.⁷⁰² Neden bir başka şeyi değil de buzağıyı ilâh edinmişlerdi? Bu sorunun cevabını İsrâiloğullarının Mısır'da geçen dört yüz yıllık geçmişinde aramak gerekir. Bilindiği gibi Mısırlıların boğa şeklinde tasavvur ettikleri ve "Apis" adını verdikleri bir güneş tanrısı vardı. İsrâiloğullarının bundan etkilenmiş olduklarını düşünmek herhalde hata değildir.⁷⁰³ Kendilerini efendilerinin tanrılarına bile tapamayacak kadar aşağıda gören ezilmişlik psikolojisi her taraflarını sarmış bu kavim, Firavun kavminin toprak tanrısı diyerek Apis öküzünün yanında taptıkları ineğin yavrusuna tapmayı kendilerine layık görüyorlardı.⁷⁰⁴

Firavun'un kavmi karşısında uzun süre baskı ve aşağılanmaya maruz kalan İsrâiloğulları, Hz. Mûsâ aracılığıyla esaretten kurtarılmış ve süreç içerisinde birçok ilahî

⁶⁹⁹ Yûnus 10/78.

⁷⁰⁰ Kutub, *Fîzılâl-il Kur'an*, 8/48.

⁷⁰¹ el-Kasas 28/36.

⁷⁰² el-A'râf 7/148.

⁷⁰³ Ebüssuud, *İrşâdü'l- 'akli's-selîm*, 1/216.

⁷⁰⁴ İslamoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 203.

mucizeye şahit olmuştur.⁷⁰⁵ Buna rağmen Âlemlerin Rabbini gereği gibi tanıyamayan bu kavim, cehaletin ve alışkanlıkların etkisiyle hakikati kavramakta zorlanmış, inanç ve bilinç bakımından ciddi zaaf lar sergilemiştir.

En büyük düşmanları olan Firavun ve ordusunun gözleri önünde bir mucize olarak helâk edilmesine rağmen; izzetleri iade edilen, nesilleri kurtarılan ve en ağır işkencelerden özgürlüğe kavuşan bu kavim, aradan çok kısa bir süre geçmişken yeni bir imtihanla karşı karşıya kalmıştır. Gördükleri müşrik bir topluluğun putlarına özent i duymaları ve Allah'ın peygamberinden kendilerine tapacakları bir put istemeleri, nankörlük ve bilinç zafiyetini ortaya koyan ibretlik bir tutum olarak tarihteki yerini almıştır.⁷⁰⁶

İsrâiloğulları, tevhid inancına sahip ve köken itibarıyla İbrâhimî bir topluluk olmalarına rağmen, peygamberlerinden tapılacak bir put talep etmeleri, onların inanç dünyalarında ciddi bir kırılmaya işaret etmektedir. Bu talep, uzun yıllar boyunca Mısır kültürü içerisinde yaşamaları ve bu kültürün putperest unsurlarından etkilenmeleri sonucunda, tevhid inancının pratik düzeyde zayıflaması ve inançlarında bir yozlaşmanın meydana gelmesiyle açıklanabilir.⁷⁰⁷ Putperestliğin toplumsal hafızada yer edinmiş olması, bu tür taleplerin ortaya çıkmasını kolaylaştıran başlıca etkenlerden biridir.

Bu tarihsel ve kültürel arka plan, Sâmirî'nin tutumunu anlamada da belirleyici bir rol oynamaktadır. Sâmirî'yi put yapımına sevk eden en önemli etken, toplumda geçmişten beri var olan ve zamanla gelenekselleşen putperestlik eğilimidir. Toplumda kökleşmiş bu yönelim, bir inanç pratiği olarak varlığını sürdürmekteydi. Sâmirî, toplumun putlara yönelmeye yatkınlığının farkında olarak bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmiş ve söz konusu eğilimi istismar ederek bu zaaf üzerinden nüfuz sağlamaya çalışmıştır.

4.5.12.4. Geleneksel Din Anlayışı, Çağdaş Putçuluk

Toplumların süregelen, yerleşik davranışlarını değiştirmek çok zor bir durumdur. Hatta bu değişim bazen imkânsız bir hal almaktadır. Bu durum birçok peygamberin hayatında görülmekte olup, bazı peygamberler uzun yıllar yapmış olduğu tebliğe rağmen, kavimlerinde olumlu bir değişiklik meydana getirememiş, bazen iman edenlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmemiştir.⁷⁰⁸ İnkâr neticesinde de birçok kavim helâke duçar olmuş ve yok olmuşlardır.

⁷⁰⁵ en-Neml 27/93.

⁷⁰⁶ el-A'râf 7/138.

⁷⁰⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/582.

⁷⁰⁸ Hûd 11/40; ez-Zâriyât 51/36.

İnsanların birçoğu, tarih boyunca kendilerini yaratan yüce yaratıcıya isyan etmiş, görünür ve görünmez varlıkları kendilerine sahte ilahlar edinmişlerdir. Aynı duruma biz İsrailoğullarında da rastlamaktayız. İsrailoğulları yıllarca elle tutulan gözle görülen tanrılara tapınmaya alışmış egemen konumda bulunan efendilerinin tanrılarını benimsemişlerdir. Firavun döneminde İsrailoğulları eziklik psikolojisine sahip bir kavim haline gelmiştir. Onca mucizeye rağmen en ufak bir zorlukta, insanda fitri olan sığınma isteğini dindirmek için efendilerinin tanrılarından yardım isteme gafletine düşmüşlerdir.⁷⁰⁹ Kendilerini Allah'ın izniyle zulümden kurtaran peygamberlerine kendilerine put yapmasını teklif edecek kadar aşağılaşmışlardır.⁷¹⁰

Günümüzde farklı biçimlerde tezahür eden putperestliğin tarihsel kökenleri, Hz. Nûh'tan (a.s.) önceki dönemlere kadar uzanmaktadır.⁷¹¹ Kendisini “medeni” olarak tanımlayan modern toplum ise, ahlaki temellerini büyük ölçüde yitirmiş bir yapı sergilemekte ve bu yönüyle ciddi bir değer krizinin eşiğinde bulunmaktadır. Oysa Allah'ın koyduğu ilahi düzende bilim, ekonomi ve siyaset gibi tüm toplumsal alanlar, belirli bir ahlaki çerçeveye bağlı olarak anlam kazanır.

Ahlaki ilkelerden uzaklaşmış maddeci toplumlarda, insanın fitratında var olan inanma ve yönelme ihtiyacı, Allah'a yönelmek yerine farklı nesne ve kavramlara kanalize edilmiştir. Bu süreçte tevhid inancının merkezî konumu zayıflamış; onun yerine güç, servet ve başarı gibi dünyevî unsurlar kutsallaştırılarak çok sayıda yeni “put” ortaya çıkmıştır. Nitekim tarihsel anlatılarda sembolik bir yere sahip olan altın buzağının yerini, günümüz dünyasında ekonomik büyümeyi mutlak bir değer hâline getiren gayrisafi millî hâsıla gibi göstergeler almıştır.⁷¹² Bu bağlamda modern putperestlik, klasik anlamdaki somut putlardan ziyade, soyut ancak daha kuşatıcı ve belirleyici unsurlar etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla günümüz dünyasında yaşanan ahlaki kriz, yalnızca bireysel sapmalarla açıklanamayacak kadar yapısal bir nitelik taşımaktadır. Modern toplumun ürettiği yeni putlar, insanın fitri inanma eğilimini istismar ederek onu anlamdan, sorumluluktan ve hesap bilincinden uzaklaştırmakta; bu durum ise toplumsal çözölmeyi derinleştirmektedir.

İsrailoğullarının, en büyük düşmanlarının elinden Allah'ın (cc) yardımıyla mucizevî bir biçimde kurtarılmalarının hemen ardından, kendilerine bahşedilen ilahî nimetleri kısa sürede unutmaları ve bizzat peygamberlerinden put yapılmasını talep etmeleri,⁷¹³ toplumsal zihniyet ve inanç yapılarında köklü bir dönüşüm

⁷⁰⁹ İslamoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 203.

⁷¹⁰ el-A'râf 7/138.

⁷¹¹ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, 2/133.

⁷¹² Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 14.

⁷¹³ el-A'râf 7/138.

gerçekleştirmenin ne denli güç ve uzun soluklu bir süreç olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hız. Mûsâ'dan sonra peygamber olan Yuşa (Tevrat'a göre Yeşu), İsrailoğulları'na yalnız tek olan Allah'a kulluk etmelerini ve sadece O'ndan korkmalarını ve atalarının taptıkları ilahları terk etmelerini kendilerine emretmiştir.⁷¹⁴ Amaçları tevhid ilkesini toplumlarında yerleştirmek olan bütün peygamberlerin, putperest toplumlara gittikleri yolun yanlışlığını anlatmaya çalışmışlardır. İlginç olan şu ki, Hız. Yuşa bu konuşmayı, Mısır çıkışından yetmiş yıl sonra yapmıştır.⁷¹⁵ Bu konuşma, İsrâiloğulları'nın yetmiş yıl sonra bile putperest tesirlerden kurtulamadıklarının göstergesidir.

Gelişmemiş bazı toplumlarda görülen, algılayabilme eğiliminin bir sonucu olan soyut olan varlığı somutlaştırarak tapınma ihtiyaçlarını karşılamak isteyen sapkınlıkları, farklı biçimlerde günümüzdeki gelişmiş toplumlarında görmemiz mümkündür.⁷¹⁶ Putlaştırmayı, bir şeye olması gerekenden fazla değer vermek olarak kabul edebiliriz. Günümüz toplumlarında, nefsinin ve şeytanın kölesi olmuş bireyler, Sâmirîyi aratmayacak ustalıkta yeni putlar oluşturmaktadırlar. Demode olan heykel putçuluğu, daha çok soyut değer putçuluğuna dönüşmüş ve puta tapıcılar eski dönemlerden daha fazla put sayısına ulaşmışlardır.

İnsanların inançları, onların siyasal ve ekonomik sistemlerinin altyapısını oluşturur.⁷¹⁷ Adaletsiz toplumlarda elit tabakayı oluşturan ve alt tabaka olarak kabul ettikleri halkı sömürenler, yaptıkları haksızlıkları bir yerlere dayandırmak durumundadırlar. Menfaatlerini ve bireysel ayrıcalıklarının devam ettirebilmeleri için gerekli olan materyalleri, atalarından devraldıkları geleneksel din anlayışlarıdır.

Peygamberlerin getirmiş oldukları kaideler, toplumları ve bireyleri ıslah etmeyi amaçlamaktadır. İlahi öğretiler, zenginlik içerisinde yüzen elitlerin nemalanma düzenlerini yıktığı için, refah içerisinde yaşayan şımarık kesim tarafından sürekli yalanlanmış ve alaya alınmıştır. Atalarından devralmış oldukları inanç sistemleri, onların hâkimiyetlerini sürdürmeleri ve menfaat devşirmeleri için olmazsa olmaz tek dayanaklarıdır.

İnsan fitratı inanç açısından boşluk kabul etmez. Tapınma isteği fitri bir olgudur. İnsanoğlu bu boşluğu bir şekilde doldurmak istemiştir. Toplumlarında var olan çirkin mizaçlı insanlar bu durumun farkında olarak, insanları kendi menfaatleri doğrultusunda yanlış yönlendirmeye çalışmışlardır. Bunda başarılı olan mücrimler, kendi sömürü düzenlerini oluştururken hiçbir değer yargısı gözetmemişlerdir. Bu batıl düzen içinde

⁷¹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/582.

⁷¹⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/582.

⁷¹⁶ Alagaş, *20. Yüzyılda Tevhid ve Şirk*, 38.

⁷¹⁷ Kutub, *Fîzilâl-il Kur'an*, 8/48.

palazlanan şeytani oluşumlar, yapmış oldukları eşkıyalıklarını dayandırabilecekleri ve diğer insanların tepkilerini önleyecekleri yeni dinler oluşturmuşlar ve bunu da ataların dini olarak kutsamışlardır. Ezilmiş söz hakkı tanımayan bu sistemlerde, mutlu azınlık baskı ve zulümle düzenlerini korumaya çalışmışlardır.

Yüce Allah, peygamberlerle bu zulüm düzenine müdahale etmiştir. Ancak düzenden nemalanan menfaatperestler, peygamberlere karşı çıkmışlardır. Bu karşı çıkışı meşrulaştırmak, zorba düzenlerini sürdürmek için atalarımızın dini yalanına sarılmışlardır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsanlık tarihi, geçmişten günümüze hak ile bâtıl arasındaki mücadelenin süreklilik arz ettiği bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Hakkın temel önceliği ve Allah Teâlâ'nın en esaslı öğretisi tevhiddir. Bu bağlamda, 'tevhid haktır; hak da tevhiddir' ifadesiyle söz konusu ilişkinin özlü bir biçimde dile getirildiği söylenebilir. Allah'ı inkâr eden ideolojiler ise ilahî öğretilerin yerine kendi düşünce ve değer sistemlerini ikame etmekte; bu durum, farklı otoritelerin ve sözde ilahların benimsenmesine yol açmaktadır. Tevhid inancını tehdit eden bu tür tutum ve davranışlar, tarih boyunca Allah'ın elçilerinin karşılaştığı temel sorunlar arasında yer almıştır. Peygamberler, tevhid uğruna yoğun bir mücadele vermiş, bu uğurda karşılaştıkları her türlü zorluğa sabır ve kararlılıkla göğüs germişlerdir.

Yüce Allah, elçileri vasıtasıyla ilâhî mesajını insanlığa iletmiş olmasına rağmen, insanların önemli bir kısmı bu mesajları ya bilinçli biçimde reddetmiş ya da gereği gibi idrak edememiştir. Tarih boyunca inkâr ve yanlış inanç tasavvurları, bireyleri ve toplumları ağır sonuçlara ve ilâhî azaba sürüklemiş; bu süreç farklı dönemlerde ve çeşitli şekillerde varlığını sürdürmüştür. Allah Teâlâ, vahiy yoluyla kullarına hem zatını doğru bir şekilde tanıtmayı hem de muhtemel sapkın inanç ve algıların önüne geçmeyi murat etmiştir. Bu doğrultuda Kur'ân-ı Kerîm, insanlara ahlâkî bir bilinç kazandırmayı hedeflemiş; kıssalar aracılığıyla doğru ve yanlış davranışların temel unsurlarını somut örnekler üzerinden muhataplarına aktarmıştır. Kıssalarda ön plana çıkarılan kişi ve toplumlar ise ahlâkî ilkelerin daha anlaşılır kılınması ve ibret alınmasının sağlanması amacıyla ele alınmıştır.

İlk insan topluluklarından günümüze kadar ortaya çıkan davranış biçimleri incelendiğinde, bunların büyük ölçüde ortak nitelikler taşıdığı ve zaman içerisinde birbirine benzer örüntüler hâlinde tekrarlandığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bazı davranışların farklı kişi ve toplumlara nispet edilmesi de bu sürekliliğe işaret etmektedir. Temel davranış kalıplarındaki bu örtüşme, muhatap olunan ilâhî mesajların içerik bakımından benzerliğiyle açıklanabilir. İyi ve kötü davranışlar, ilâhî mesajı benimseyen toplumlarda açık biçimde vahiy temelli buyruklar çerçevesinde belirlenirken; ilâhî mesajdan uzak kalan toplumlarda ise, geçmiş vahiylerin kolektif hafızada bıraktığı izlerin etkisiyle, evrensel ahlâk ilkeleri bağlamında tartışmaya açık bir zeminde varlığını sürdürmektedir.

İnsanlık tarihi, sınır ve sorumluluk bilincinden uzak bireylerin kötülüğü ne ölçüde ileriye taşıyabildiklerine birçok kez tanıklık etmiş ve etmeye devam etmektedir. İman ve ahlâkî denetimden yoksun kalan insan, sahip olduğu güç ve imkânlar ölçüsünde taşkınlık ve bozgunculuk eğilimlerini ileri boyutlara taşımış; bu tutum tarih boyunca süreklilik arz etmiştir. Tarihsel süreç incelendiğinde, bir daha yaşanmayacağı düşünülen pek çok olgunun günümüzde farklı biçimler altında yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. Geçmişte kötülüğün sembolü hâline gelmiş figürlerle kıyaslanabilecek yeni nesil zalimler ise, ahlâkî sapmalar ve zulüm pratikleri bakımından önceki örnekleri aratmayacak tutum ve davranışlar sergilemektedir.

Azaba uğrayan toplumlar istisna tutulduğunda, insanlık tarihi boyunca iyi ve kötü davranışların genel olarak birbirinden ayırt edildiği ve ahlâkî bir değerlendirmeye tabi tutulduğu görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, ilk muhatap olduğu topluma tarihsel örnekler sunarken, bu tür davranışların Hz. Peygamber döneminde de mevcut olduğunu ve sonraki dönemlerde de farklı biçimlerde varlığını sürdüreceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda Yüce Allah, Firavun, Hâmân, Kârûn ve Sâmirî'nin helâk edildiklerini bildirmekle birlikte, her dönemde firavunî, hâmânî, kârûnî ve sâmirî nitelikler taşıyan kişi ve yapıların ortaya çıkabileceği konusunda müminleri uyarmakta; inananların bu tür tutum ve zihniyetlere karşı bilinçli, dikkatli ve teyakkuz hâlinde olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Analiz etmeye çalıştığımız olumsuz davranış özellikleri arasında güçlü ve çok yönlü ilişkiler bulunmaktadır. Nitekim bazı kavramlar, anlam bakımından büyük ölçüde örtüştükleri için zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılabilmektedir. Bu durum, hem söz konusu davranışların hem de bu davranışları ifade eden kavramların birbirleriyle sıkı bir biçimde bağlantılı olduğunu göstermektedir. Kimi zaman bir davranış başka bir davranışın nedeni, kimi zaman ise sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. Ahlâkî açıdan olumsuz olarak değerlendirilen pek çok eylem, çoğu durumda birbirini besleyen, iç içe geçmiş ve karşılıklı etkileşim hâlindeki unsurlardan oluşmaktadır. Her ne kadar bazı kavram ve terimler köken itibarıyla farklılık arz etse de, anlam ve içerik bakımından birbirine oldukça yakın çerçeveler sunabilmektedir.

Çalışmamızın başlangıcında ele alarak tespit etmeye çalıştığımız olumsuz karakterlerin tarihsel bağlamdaki gerçek kimlikleri, esasen bir durum tespiti yapmayı ve tarihsel sürecin belirli bir kesitini doğru şekilde kavramayı amaçlamaktadır. Olumsuz davranışların ortaya çıktığı zaman diliminin belirlenmesi, söz konusu davranışlara ilişkin yapılacak değerlendirmelerin daha sağlıklı ve tutarlı bir zemine oturtulmasına katkı sağlayacaktır.

Hız. Mûsâ döneminde ortaya çıkan olumsuz insan tiplerinin, Hız. Peygamber (s.a.v.) döneminde farklı adlandırmalar altında varlıklarını sürdürdüğü görülmektedir. Tarihsel süreç incelendiğinde, bu tür tutum ve davranışları sergileyen kişilerde değişen unsurun çoğunlukla yalnızca isimler olduğu; buna karşılık davranış kalıplarının büyük ölçüde süreklilik arz ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu durum, geçmişte gözlemlenen söz konusu zihniyet ve eylemlerin, çalışmamızın yürütüldüğü günümüzde de benzer niyetler ve davranış biçimleriyle devam ettiğini göstermektedir. Nitekim günümüzde İslâm coğrafyasında kadın, erkek, çocuk ve yaşlı ayrımı gözetilmeksizin yüz binlerce insanın hayatını kaybetmesi, tarih boyunca varlığını sürdüren bu olumsuz zihniyetin farklı biçimlerde yeniden üretildiğinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, insanlık tarihi boyunca hak ile bâtıl arasındaki mücadelenin değişmeyen bir gerçeklik olduğu, Kur'ân-ı Kerîm'de aktarılan kıssalar ve tarihsel örnekler üzerinden açıkça görülmektedir. Tevhid inancı, bu mücadelenin merkezinde yer almakta; ona yönelen tehditler ise farklı dönemlerde, farklı isim ve biçimler altında varlığını sürdürmektedir. Firavun, Hâmân, Kârûn ve Sâmirî gibi tarihsel şahsiyetler, belirli bir zaman ve mekânâ özgü figürler olmanın ötesinde, zulüm, inkâr ve sapkınlık temelli zihniyetlerin sembolik temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân kıssaları, yalnızca geçmişe dair anlatılar sunmakla kalmamakta; her dönemin insanına ahlâkî bir bilinç kazandırmayı ve benzer zihniyetlere karşı uyanık olmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla çalışmada ele alınan olumsuz davranış tipolojileri, tarihsel bir tespit olmanın yanında, günümüz toplumları için de ibret ve uyarı mahiyeti taşımakta; inananları tevhid eksenli bir duruşu muhafaza etmeye, zulüm ve inkâr temelli her türlü yapıya karşı bilinçli ve sorumlu bir tavır geliştirmeye davet etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdemir, H. (2001). “Kur’ân-ı Kerîm’de İsrâf Kavramı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak- Haziran 2001), 36.
- Akyüz, V. (1998). *Kur’ân’da Siyasi Kavramlar*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Alagaş, M. (1995). *20. Yüzyılda Tevhid ve Şirk*. İzmir: İnsan Dergisi Yayınları, 5.Basım.
- Altuntaş, A. (2020). “Kur’an Kıssaları Bağlamında Karakter İnşasında Temel Unsurlar”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Aralık 2020), 65-100.
<https://doi.org/10.35209/ksuifd.800196>
- Arıcan, M. (2019) “Ulûhiyet Anlayışları”. *Din Felsefesi El Kitabı*, Ed. Recep Kılıç, Mehmet Sait Reçber. 59-78, Ankara: Grafiker Yayınları, 4.Basım.
- Ateş, S. (t.y.). “Zulüm” *Kur’ân Ansiklopedisi*, 23/373, İstanbul: Kur’ân Bilimleri Araştırma Vakfı Yayınları.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Sâid Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. (1418/1998). *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit’t-Türâsil Arabî.
- Bilgen, M. (2007). *Ahlâkî Hastalıklar ve Kurtuluş Yolları*. İstanbul: Milli Gazete.
- Bilmen, Ö. N. (t.y.). *Kur’ân-ı Kerîmin Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri*, 8 Cilt, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5 Cilt, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş..
- Çağırıcı, M. (2002). “Kibir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25/562-563, İstanbul: TDV Yayınları.
- Çağırıcı, M. (2013). “Zulüm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44/507-509, İstanbul: TDV Yayınları.
- Celâleddin, el-Mahallî, Celâleddin, es-Süyûtî. (2019). *Tefsîrü’l-Celâleyn*, Çev.Talha Alp, Orhan Ençakar, Abdulkadir Yılmaz, 6 Cilt, İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Demirci, M. (2017). *Tefsir Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 63. Basım.
- Douglas J. B., Emily, T. (2017). *Mısır ve Mısırlılar*, Çev. Nihal Uzun, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. (1418/1997). *Sünenü Ebû Dâvûd*, nşr. İzzet Ubeyd ed-De’âsî ve Âdil es-Seyyid. 5 Cilt. Beyrut: Darû İbn Hazm.

- Ebüssuud Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmad. (t.y.) *İrşâdü'l- 'aqli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata, 6 Cilt, Riyad: Mektebetül Riyad.
- Erdeğer, B. Ş. (2025). *Antik Mısır Peygamberleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 4.Basım.
- Ertuğrul, R. (2018). “Kur'an'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -II-” *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dergisi* 4/7 (Haziran 2018),145-173.
- Erturhan, S. (2018). *Temel Fıkıh Bilgileri*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2.Basım.
- Esed, M. (2000). *Kurân Mesajı*. çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 7.Basım.
- Ethem, M., Topyay, Y. (2022). “Mekke’de Hz. Muhammed’i Teselli Eden Kıssalar” *Journal of Analytic Divinity*, 6/1 (Haziran 2022),122-147.
- Harman, Ö. F. (1996). “Fıravun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13/118-121, İstanbul: TDV Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2006). “Mûsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31/207-213, İstanbul: TDV Yayınları.
- Hasîrîzâde, Mehmed Elîf b. Ahmed Muhtâr. (2015). *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân* nşr. Mustafa Koç- Eyyüp Tanrıverdi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.Basım.
- Herodotos. (2017). *Tarih*, çev.Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 1.Basım.
- Izutsu, T. (1975). *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. trc. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- İsfahânî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed el-Mâruf bi'r-Rağîb. (2023). *Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*. trc. Mustafa Yıldız, İstanbul: Çıra Yayınları, 8.Basım.
- İslamoğlu, M. (2011). *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, İstanbul: Akabe Vakfı Yayınları, 22. Basım.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail. (1994). *El Bidaye ve'n- Nihaye*, çev. Mehmet Keskin, 15 Cilt. İstanbul, Çağrı Yayınları.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail. (2009). *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa, Bedreddin Çetiner, 15 Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Hacer, el-Askalânî. (1378/1959). *Fethu'l-bârî*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. (t.y.). *Lisânü'l- 'Arab*, 15 Cilt, Beyrut: Dâru Sadr.
- İmam Ebu'l-Ferec, Cemalüddin Abdurrahman Ali İbn Muhammed Cevzi. (2009). *zadü'l-mesir fî ilmi't-tefsir*, çev. Abdülvehhab Öztürk, 6 Cilt, İstanbul: Kahraman Yayınları.

- İmam, Gazali. (1974). *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İnan, A. (2018). *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İslamoğlu, M. (1997). *İman*. İstanbul: Dengi Yayınları, 9.Basım.
- Izutsu, T. (t.y.). *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selâhattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Kaplan, A. (2020). "Kur'ân'da "bağy" Kavramının Anlam Alanı" *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1790-1810. <https://doi.org/10.17859/pauifd.796146>.
- Kallek, C. (2001). "İsraf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23/178-180, İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaman, H. vd. (2020). *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım.
- Kasapoğlu, A. (1997). *Kuran'da İman Psikolojisi*, İstanbul: Yalnızkurt Yayınları.
- Kerîmoğlu, Y. (1998) *Kelimeler Kavramlar*, İstanbul: İnkilâb Yayınları, 17. Basım.
- Kitabı Mukaddes Şirketi. (1976). *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*. İstanbul.
- Köksal, M. A. (2005). *Peygamberler Tarihi*, 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. (2017). haz. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrııcı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım.
- Kurtubî, Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Ferh. (1427/2006). *el-Câmi'li-ahkâmî'l Qur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risale.
- Kuzgun, Ş. (1997) "Hâmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15/436-437, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kutluer, İ. (2000). "İnsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/ 320-323. İstanbul: TDK Yayınları.
- Kutub, S. (t.y.). *Fizılâl-il Kur'an*, Çev. İ. Hakkı Şengüller, Bekir Karlığa, M. Emin Saraç. 16 Cilt, İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Macit, N. (1992). *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*. Konya: Ribat Basım Yayın.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindi. (2019). *Te'vîlatu'l Kur'an Tercümesi*, Çev. Bekir Topaloğlu vd. Ed. Yusuf Şevki Yavuz, 17 Cilt, İstanbul: Ensar Yayınları, 1. Basım.

- Mütercim, Âsım Efendi. (2014). *el-okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît kâmûsu'l-muhît*, nşr. Mustafa Koç- Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım.
- Meral, Y. (2024). *Sâmirî'nin Buzağısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım.
- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. (2006). *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani vd. 7 Cilt, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. (1996). *Kur'an-ın Dört Temel Terimi*, çev. Mahmut Osmanoglu İstanbul: Özgün Yayıncılık, 5. Basım.
- Necmeddin, en-Nesefi. (2019). *Et-teysîr fî't-tefsîr*. 2 Cilt, Ed. Muhammed Coşkun, Çev. Muhammed Coşkun, İstanbul Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. (t.y.) *Kenzü'd-dekâ'ik (Zeylaî'nin Tebyînü'l-hakâik fî şerh-i kenzi'd-dekâ'ik'i ile birlikte)*. 3 Cilt. Y.y: Dâru'l-Kütübi'l-İslamî.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. (1419/1998) *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kelimetü't-Tayyibe.
- Oktay, A. S. (2015). *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım.
- Özalp, A. (1991). "İstikbâr", *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, Ed. Ahmet Ağırakça, 3/222-223, İstanbul: Şâmil Yayınevi.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. (1401/1981). *Tefsîrü'r Râzî Tefsîrü'l-Kebîr Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. (2002). *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, Ed. Ahmet Hikmet Ünalımsı, Trc. Sadık Kılıç vd. 23 Cilt, İstanbul: Huzur Yayınevi.
- Reşid Rıza, Muhammed. (1947). *Tefsîrü'l-Menâr*. 12 Cilt. Kahire: Dârül-Menâr, 2. Basım.
- Sarıkcıoğlu, . (2016). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Şafak, A. (1995). "Fasık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 12/202-205, İstanbul: TDV Yayınları.
- Şafak, A. (1996). "Fısk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13/37-38, İstanbul: TDV Yayınları.

- Şengül, İ. (2002). “Kıssa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25/498-501, İstanbul: TDV Yayınları.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. (1996). *Taberi Tefsiri*, Çev. Hasan Karakaya, Kerîm Aytekin, 9 Cilt, İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. (2001). *Câmi ‘u’l-beyân ‘an te‘vîli âyi’l-Kur‘ân*. 24 Cilt, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâru Hicr.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed Bin İsa Bin Sevre. (2007). *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, Çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, 3 Cilt İstanbul: Konya Kitapçılık.
- Vehbe, Zühayli. (2007). *Tefsirü’l Münir*. 15 Cilt, İstanbul: Bilimevi Yayınları.
- Vercoutter, J. (1992). *Eski Mısır*. çev. Emine Su. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yakar, H. (2020). “Kur’an’da Firavun’un Dinî Konumuna Dair Âyetler Bağlamında Tefsir Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 2020/1 (Haziran 2020), 115-137.
- Yavuz, Y. Ş. (1995). “Fasık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 12/202-205, İstanbul: TDV Yayınları.
- Yazır, E. H. (1995). *Hak Dini Kur’an Dili*. 9 Cilt, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yetik, Z. (1990). “Hâmân”, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, Ed. Duran Kömürcü, 2/319 İstanbul: Şâmil Yayınevi.
- Yıldırım, D. A. (2016). “İnanç Amel Ve Ahlâk Ekseninde Kur’an’da Zulüm Kavramı”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Aralık 2016), 35-67.
- Yiğit, T. (2019) *Eski Mısır Tarihi*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. (1306). *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, 10 Cilt, Beyrut: Dâru Sadr.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el- Hârizmi. (1418/1998). *el-Keşşâf‘an hakâ’ikü gavâmi‘i’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eķâvîl fî vücûhi’t-te’vîl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavvız. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü Ubeykân.

ÖZGEÇMİŞ

1994 yılında Lise öğrenimi tamamladıktan sonra başladığı Yüzüncü Yıl Üniversitesi Veteriner Fakültesini 2000 yılında bitirdi. 2015 yılında başladığı Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2020 yılında mezun oldu. 1995 yılında Devlet Memuru olarak çalışmaya başladı. Halen Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı Gümüşhane İl Tarım ve Orman Müdürlüğünde Veteriner Hekimi olarak çalışmakta olup evli ve üç kız babasıdır.